

सविताराय-स्मृतिसंरक्षण-ग्रन्थमाला ।

संख्या—२

अथ

धातु-प्रदीपः ।

27208

महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरक्षितविरचितः ।

श्रीश्रीशचन्द्रचक्रवर्तिभट्टाचार्येण संस्कृतः ।

THE DHATU-PRADEEPA

BY

MAITREYA-RAKSHITA

D29561A

EDITED WITH ANNOTATIONS

BY

SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI, B. A.

SENIOR PROFESSOR OF SANSKRIT, DACCA COLLEGE, DACCA, BENGAL.

Sa4V
Mai/cha

22355
—161/33

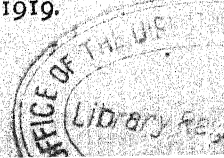
PUBLISHED BY

BIMALA CHARAN MAITRA, B. L.

ASST. SECRETARY, THE VARENDRA RESEARCH SOCIETY, RAJSHAHI.

1919.

(116)

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No.....27208.....

Date.....16.7.57.....

Call No. 5a4v

Maifcha

27208

INTRODUCTION.

शेषशेषार्थविद यो मां शेषशेषगवोः स्मृतम् ।

विशिषाध्यापयद् वन्दे तं शेषभूषणोपमम् ॥ १ ॥

Maitreya Rakshita is the author of the Tantra-prodeepa and the Dhātu-prodeepa. The former is a critical commentary on the Nyasa (or the Kasika-Vivarana Panjika) by Jinendra Buddhi, which is again a commentary on the KasikaVritti by Vamana and Jayaditya. The Dhātu-prodeepa is a commentary on the Paniniya Dhātu-patha.

Rakshita refers in his Dhātu-prodeepa to Bhasya, Dhātu-parayana, Amara-sinha, Mahabharata, Chanakya Sloka, (Kasika) Vritti, Vamana, Jayaditya, Nyasa, Nyasakara, Katantra, Pancha-tantra, (Upadhyaya) Sarvaswa, Rupavatara, Kalidasa, Bharavi, Bhatti, Magha and a work called वराहमिहपुरुषप्रकाश (a) and in his तन्त्रप्रदीप (b) he names भाष्य, वृत्तिमहिम्नि (8. 3. 97), चन्द्रगोमी, भागवतकार, भर्तृहरि, वामन, जयादित्य, केशव, चणक, अतुपदकार, रत्नमति, उदयकर (7.4.1), जिनेन्द्रबुद्धि, (धर्म) कीर्ति, उपाध्याय, कुलानिलस्वामी (7. 4. 13), धातुपारायण, भाष्यटीका (i. e. भाष्यप्रदीप, 7. 2. 49), चणक-व्याकरणमहात्मास (4. 1. 155), क'तन्त्र, रूपावतार (3. 1. 22), कालिदास, भारवि, भट्टि, व्योम-काव्य (probably व्योमकाव्य i. e. the बुद्धचरित by अश्वघोष), कंसवध (4. 1. 73), वेशीसंहार (4. 1. 151), मालतीमाधव (7. 2. 44), कौचकवध and माघ ।

Maitreya is quoted by भट्टोजिदीक्षित, मल्लिनाथ, सायणाचार्य (in माधवीयशातुहति), श्रीपतिदत्त (in कातन्त्रपरिशिष्ट) and शरणदेव (in दुर्घटहति). He does not quote from the नैषधीयचरित, nor is quoted by पुरुषोत्तमदेव in his भाषाहति. Now कैयट is the author of the भाष्य-टीका spoken of by Rakshita. So his date cannot be earlier than that of Kaiyata, nor of धर्मकीर्ति. Neither it is later than that of शरणदेव of the दुर्घटहति. It is said that Kaiyata was a contemporary kinsman or pupil of मन्वाभट्ट and that he flourished in about 1050 A. D. धर्मकीर्ति too flourished at the beginning of the eleventh century A.D. The दुर्घटहति was composed in 1172 A.D. (c) Hence Maitreya Rakshita appears to have lived in about 1100 A. D.

Rakshita begins his धातुप्रदीप with मञ्जुषीय प्रसादेन धातूनां हतिमारम्भे । Who is मञ्जुषीय ? One supposition makes him a landed proprietor or the ruler of a small state some-where and the patron of the Grammarian. Another assertion is that मञ्जुषीय is a deity worshipped by जैनेय. Now in the त्रिकाण्डशेष by पुरुषोत्तम,

(a) Vide the root नाह् in आदि, 614. (b) We have not yet obtained a complete MS. of the तन्त्रप्रदीप. Out of its 32 Padas or Sections, only 16 are now with us.

(c) “आकमङ्गीपति वत्सरमनि एकनभोनवपञ्चवितानि । दुर्घटहतिरकारि सुदैवः कण्ठविभूषणहार-ल्लवेव ॥१॥” इति, that is the शक year 1095, which corresponds with 1172 A. D.

asynonym of मञ्जुषी is जिनसेद. But my Jaina friends who are versed in these things assure me that there is no divinity of the name of मञ्जुषी either in the श्वेताम्बर or in the दिगम्बर hierarchy of the Jainas. On the other hand मञ्जुषी was a बौधिसत्त्व or Buddhist Missionary who lived in Nepal. He is variously called मञ्जु, मञ्जुशै, मञ्जुनाथ मञ्जुषी & worshipped by the Buddhists of the महायान sect. Images and pictures of this बौधिसत्त्व can be seen in Buddhist Iconography. The descriptions of this God also exist in their Iconology. Such works as साधनमालातन्त्र, परमार्थनासङ्गीत, सङ्गमयुद्धरीक, सुगतावदान, सुप्रभातस्तव &c. contain the prayers to and rules of worship of मञ्जुषी. A treatise of this sect begins thus श्रीं नमो मञ्जुनाथाय । जगद्गुरुं मञ्जुषीं नत्वा वाक्कायचित्तसा &c....

Again मञ्जुषी is also recognised as a god by those who follow the religion dictated by the Tantras. The ways of his worship and his accounts are quoted in the तन्त्रसार by महामहोपाध्याय कृष्णानन्दभट्टाचार्य from the आगमोत्तर, कैरवतन्त्र, and कुङ्कुटेश्वरतन्त्र । Hence (d) it appears that a Tantric sect of the Hindus, worshipping this god, prevailed once in Bengal at least, if not anywhere else. Quotes कृष्णानन्द in his तन्त्रसार—

जाड्गीधतिमिरध्वंसी संसारार्थवतारकः ।

श्रीमञ्जुषीो जयतु साधकानां सुखावहः ॥ १ ॥

अस्य ध्यानं यथा—

शशधरमिव शुभं खड्गपुलाङ्कपाणिं

सुखचिरमतिशान्तं पञ्चचूडं कुमारम् ।

पृथुतरवरवक्त्रं पद्मपद्मायताक्षं

कुमतिदहमदन्त्रं मञ्जुषीं नमामि ॥ १ ॥ (+)

So, if मञ्जुषी mentioned by रचित be his god, he was either a Buddhist or a Tantric.

But the general opinion is that मैत्रेय was a Buddhist. Nothing more is known of his life, parentage or birth place.

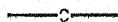
Maitreya eulogises the भाष्यकार in 7. 1. 12 of his तन्त्रप्रदीप, with the remarks that केचिदिति । स्वकारमतानुसारिण इति । एतदयुक्तमिव दृश्यते । नहि भाष्यकारमतमनादृत्य स्वकारस्य कथनाभिप्रायो वर्णयितुं युज्यते । स्वकारवार्तिककाराभ्यां तत्रैव प्राप्ताख्यदर्शनात् । तथाचाहुः—

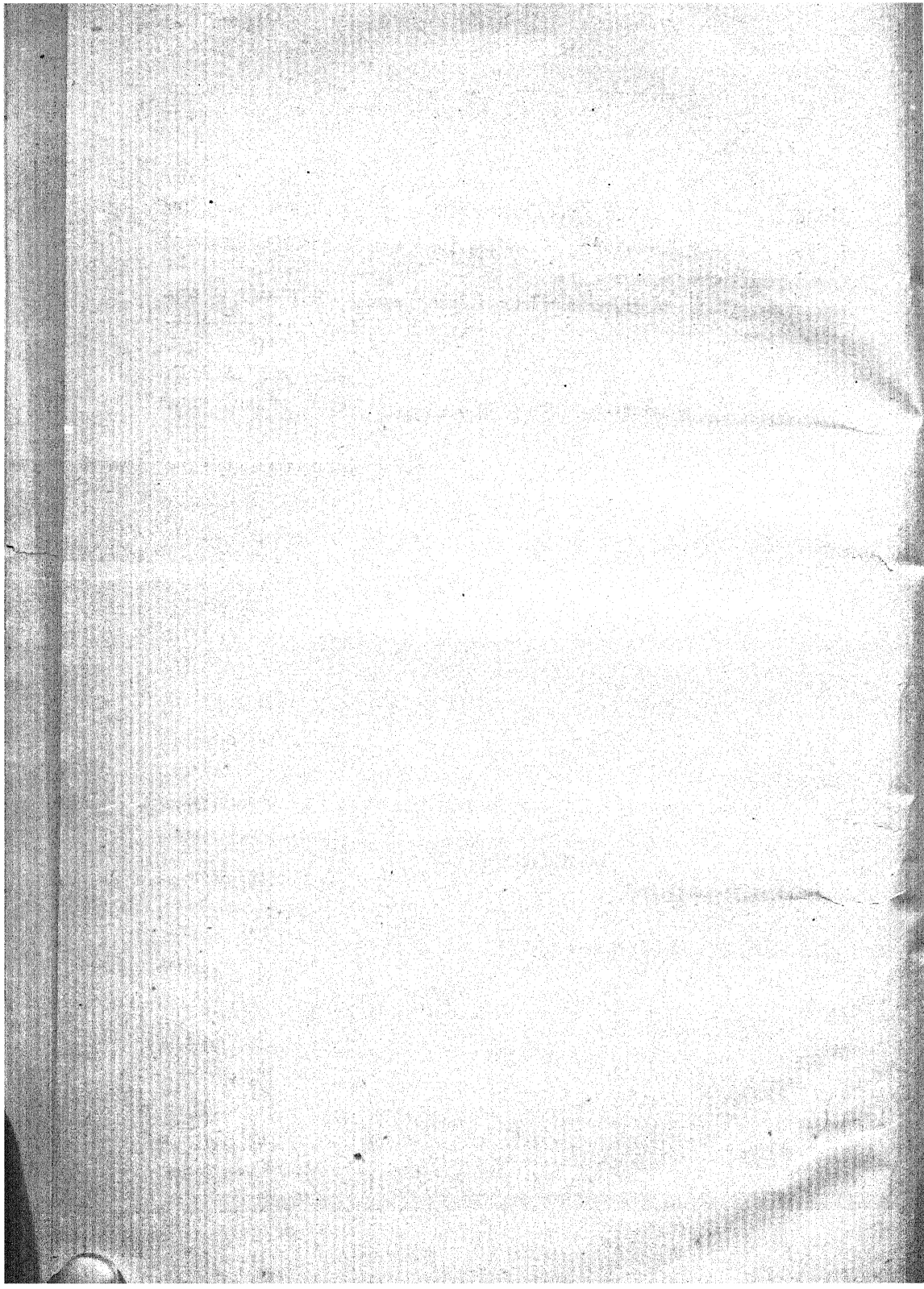
(d) कृष्णानन्द had the title आगमवागीश. He was a resident of नववीप in district Nadia and co-eval with Chaitanya—(A D 1485 — A D 1533.) He was a निबन्धकार in the author of a compendium of the Tantras. It contains the rules and regulations of the Tantric religion current in Bengal. The beginning of his तन्त्रसार is नत्वा कृष्णपदवक्त्रं ब्रह्मादिसुरवन्दितम् । गुरुं ज्ञानदातारं कृष्णानन्देन धीमता ॥१॥ तत्त्वद-
यन्त्रगताद् वाक्यान्नालार्थं प्रतिपद्य च । सौकर्यार्थं च संक्षेपात् तन्त्रसारो वितन्यते ॥२॥ The colophon is इति महामहोपाध्यायश्रीकृष्णानन्दभट्टाचार्यविरचिततन्त्रसारः समाप्तः ।

चतुष्पञ्चकस्यानकेषूक्तोत्तरतो भाष्यकारस्यैव प्रामाण्यमिति and banter's चर्मकौर्त्ति, the author of the रूपावतार, thus in 7. 2. 49 of the same, अविनीतकौर्त्तिना कौर्त्तिना त्वनाहोपुनर्विकया लिखितं तन्निपतिदरिद्रातिथ्यो वेङ् वाच्य इत्यनार्षमिति ।

Two works—the अनुन्यास and the न्यासोद्घोत—are found referred to in many classical treatises. Their very names make them appear as commentaries on the न्यास । सायनाचार्य speaks, in his चातुर्वृत्ति, of a वृत्तिप्रदीप, the title of which seems to have originated in imitation of that of the भाष्यप्रदीप. But it cannot be asserted if they all or any of them (i. e. the Anunayasa, Nyasoddyota and Vritti-prodeepa) are identical with Maitreya's Tantraprodeepa. All our MSS. of his works are either in Bengali characters or the copies from the MSS. written in the same. But Rakshita's treatises were also current in other parts of India than Bengal. He is as already stated referred to by भट्टाजि, सल्लिमाय, साधव, शरणदेव, &c.

SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI.

SOME ACCOUNTS OF THE MSS. OF THE धातुप्रदीप

FROM WHICH THE PRESS COPY OF THE TEXT HAS BEEN PREPARED.

I have got altogether six MSS. to prepare the press copy of the धातुप्रदीप. They are marked क, ख, ग, घ, ङ and च.

(क) This MS. is in Bengali character. Each page of it contains 7 lines. It is a very good copy, but mutilated and breaks up suddenly at the भ्रादि root लुच् (183). It belongs to the Rajshahi college Library. It extends from the beginning up to the root लुच्, only 7 leaves in all.

(ख) This is an exact copy from (क). It breaks up also at the same root लुच्. Even the very mistakes in the copying made in (क) are repeated here. Each page of it contains 8 or 9 lines. Only 6 leaves are found in it from the beginning. This MS. also belongs to the Rajshahi college. It is in Bengali character.

(ग) This MS. is a copy obtained from the आर्ष Library of Vizigapatam, Madras. The Library had also a copy. It is from the MS. no. 3718 of the Asiatic Society of Bengal at Calcutta which has the following—श्रीरघुनन्दन शर्मणः पुस्तकनिर्दिष्टं। लिखितनिर्दिष्टं केनचित्। शकाब्दाः १४८०। २६ आषाढस्य In the आर्ष Library it is no. 6924. The copy supplied from the आर्ष Library is in the Devanagar characters. But its original is undoubtedly in Bengali. Saka 1490 is 1568 A. D.

(घ) It is a copy from the Government Oriental MSS. Library of Madras. This Library too had a copy of the aforesaid MS which had once belonged to रघुनन्दन शर्मा, and is from the Asiatic Society of Bengal, Calcutta. Our copy from it is in the Devanagar character. But the original is in Bengali character. So, ग and च are from the one and same MS.

(ङ) This is a very good and correct MS. It is complete and in Bengali characters. There are 95 leaves in it. In each page there are 6 lines. It belongs to the Varendra Research Society of Rajshahi. It was procured from Pundit Kshitish Chandra Bhattacharya of the Village Salikha in District Rajshahi. It is marked no. 597, Varendra Research Society.

(च) This MS. also belongs to the Varendra Research Society, Rajshahi and is marked no. 643. It contains 61 leaves. In each page there are 8 lines. Paper 4 × 17. But it is mutilated. The first 10 leaves are wanting. The fragmentary copy begins with the root लुच् अव्यक्तायां वाचि (200). It was procured from Pundit Kalisaran Smrititirtha of village Halsā, District Rajshahi. It is of course in Bengali characters. So the ensuing text is really from only the Bengal MSS.

M.M. Pandit Ganapati Sastri of Trivandrum wrote to the undersigned that he had got a copy of the चातुप्रदीप. But it is also a copy from the चाँ Library of Vizigapatam. Hence it was not taken in and consulted as a copy has already been procured from the same source.

But a very substantial amount of help has been found in the माधवीय चातुहृत्ति. In its edition printed at Benares, very often quotations are found from Maitreya's चातुप्रदीप. Most of them have been found to precisely tally with the passages in our copies marked ङ and च. In fact the MS. ङ is quite enough for determining the text of the book and though it presents only the Bengal recension, it may fairly and reasonably be taken as a genuine representative of the चातुप्रदीप as it had come from its author, on account of its aforesaid unity with the quotations given by सायणाचार्य in his चातुहृत्ति ।

DACCA.
NOVEMBER, 1919. }

SRISH CHANDRA CHAKRAVARTI.

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठायां	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
21	2	भाजेर्यहणं	भाजेर्यहणं
27	26	अनेकात्वादाम्	अनेकात्वादाम्
47	2	विनः	विनसा
53	8	अधपतन	अधःपतन
61	6	बाल, वेलुः	ववल, वेलुः
104	13	ददन्तुः	ददन्तुः
109	22	विवर्द्धिर्षति	विवर्द्धिषति
128	20	अष्टाति	अष्टाति
136	1	सट्टयति	सट्टयति
138	10	वसु तु	वसु त
151	28	पटी	पटी

अथ

महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितविरचितो

धातुप्रदीपः ।

मञ्जुघोषप्रसादेन धातूनां वृत्तिमारभे । (१)

बहुशोऽस्मून् यथा भीमः (२) प्रोक्तवांस्तद्वदागमात् ॥१॥

(१) शेषशेषार्थविद् यो सां शेषशेषगवीः स्फुटम् ।

विशिष्याध्यापयहन्ते तं शेषशयनोपसम् ॥ १ ॥

अथास्मिन् धातुपाठेऽपेक्षितानि इदादिशास्त्राख्येऽध्याय्या एवावगन्तव्यानि । इहोक्तानि उदात्तः परस्मै-
भाष इत्यादीनि तु सम्प्रदायानुगतोपदेशात् । तानि चापेक्षितविधानानि कानिचिद् यथायथमिहोच्यन्ते ।
तत्रादावित्स्वाणि । (I)

१ । उपदेशेऽजनुनासिक इत् । (१।३।२)

उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् । उपदेश आद्योच्चारणम् । स च धातुपाठप्रातिपदिकपाठौ सूत्र-
वार्तिके च । एतैर्हि शब्दा उपदिश्यन्ते । एषे । स्ये । अवान्त्योऽकारोऽनुनासिकः । सूत्रकार-
कस्य इदानीमयमनुनासिकपाठः परिशुद्धः । तेन हि “प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः ।” इह गुरुपदेश-
देवाधुनानुनासिकज्ञानमित्यर्थः । भवतु । अलोकारोऽनुनासिकः । उपदेशे किं ! अथ अः अपः ।
लाचणिकमवगन्तव्यमनुनासिकत्वम् । अनुनासिकः किम् ? चिरिणोति । जिरिणोति । इत्संज्ञकस्य सर्वत्र

(२) भीमोऽयं पाणिनीयधातुपाठस्य व्याख्यादविशेषः वैयाकरणः कश्चिद् धातूनामर्थान् भू सत्तायाम् एषं ब्रूही
अङ् उद्वयमेवम उपरम इत्यादीन् निर्दिदेश । सूत्रकारस्तु भेधं स्वर्णं इत्याद्येष पपाठ । एवं हि पूर्वं धातुपाठः
स्थितः । तथाहि धातूनां क्रियावाचित्वे भट्टोजि :—“न च या प्रापण इत्याद्यर्थनिर्देशो नियामकः । तस्यापाणि-
नीयत्वात् । भीमसनादयो ह्यर्थं निर्दिदिशरिति स्मर्यते । पाणिनिस्तु भेध इत्याद्यपाठोदिति भाष्यवार्तिकयोः
स्पष्टम् । किञ्च अभियुक्तैरपि कृतोऽर्थनिर्देशो नारयान्तरनिवृत्तिपरः । सुखमनुभवतीत्यादावधातुत्वप्रसङ्गात् ।
उक्तञ्च—

क्रियावाचित्वमाख्यातुमेकौऽर्थः प्रदर्शितः ।

प्रयोगात् तेऽनुसर्तव्या अनेकार्था हि धातवः ॥१॥

इति । अतएव कुर्दं खुटं गुर्दं गुदं कौडीयामिवेत्येवकारः पठ्यते । श्लेष आलिङ्गन (३।१।४६) इत्यादि-
सूत्राख्यपौष्ट ज्ञापकानि ।” इति (शब्दकौस्तुभे १।३।१) ।

सुप्रयुक्तत्वात् (३) सत्तालक्षणस्यार्थस्य सर्वधात्वर्थव्यापकत्वेन (४)

लोपः । तस्य लोप इत्यनेन (१।१।८) । प्रयोजनाभावे तु न कस्यापीतुसंज्ञा । इदथाभावात् सिद्धमिति (१।१।३, वा, १।२।७, वा) वार्तिककारवचनात् । यथा बह्वल्यार्थादित्यादिना (५।४।४२) विहितस्य शसः सकारस्य न लोपः । प्रयोजनाभावात् । बहुशः । अत्यशः ।

२ । हलन्त्यम् । (१।१।३)

उपदेशेऽन्त्यं हलित् स्यात् । यथा शीङ् । कृष् । धूज् । कृष् । कर्मूष् । इक् । इष् । मृङ् । चक्षिङ् । दाप् । दैप् । दाण् । ओहक् । इत्यादि ।

३ । न विभक्तौ तुस्माः । (१।१।४)

विभक्तिस्थान्तवर्गसकारमकारा इतो न स्युः । पचेरन् । पचतः । अद्राचम् । विभक्तिषेति (१।४।१०४) तिङ्गं विभक्तिसंज्ञा । इटोऽदित्यत्र (१।४।१०६) तु सुखसुखाधेस्तकारः । नलित्संज्ञकः । तित्स्वरापत्तेः ।

४ । आदिर्जिटुङवः । (१।१।५)

उपदेशे आदिभूता जि टु ङु इत्येते इतः स्युः । जिङ्मी इङ् । टुवेष्ट वेपयुः । ङुषप उपत्तिमम् । उपदेशे किम् ? जिकारौयति । आदिः किम् ? पटुयति । अस्ति हि पृथ्वादिषु पटुशब्दस्योपदेशः ।

(क) इर उपसंख्यानम् । (१।१।७, वा) ।

इर इत्संज्ञा स्यात् । श्रुतिर् अश्रुतत् । वृषिर् अश्रुषत् । इशिर् अदर्शत् ।

(II)

अथ इत्फलानि ।

५ । आहितश्च । (७।२।१६) ।

धातोराकारितौ निष्ठायामिण् न स्यात् । जिमिदा मिन्नः मिन्नवान् । जिजिदा ज्लिषः ज्लिषवान् । जिजिदा खिन्नः खिन्नवान् ।

६ । विभाषा भावादिकर्मणोः । (७।२।१७)

भावे आदिकर्मणि चादितौ धातौ वा निष्ठायामिट् स्यात् । मिन्नमनेन मेदितमनेन । प्रमिन्नः प्रमेदितः ।

७ । इदितौ तुम् धातोः । (७।२।१८)

इदितौ धातौर्तुम् स्यात् । मित्वादित्यादयः परः । स्कुदि स्कुन्दते । टुगदि गन्दति । कुडि कुडितम् । हुडि कुडितम् । वदि वन्दते । स्पदि स्यन्दते । स्यन्दितव्यम् । स्यन्दनम् ।

८ । औदितौ निष्ठायाम् ।

अयतेरौदितश्च निष्ठायामिण् न स्यात् । टुओश्चि श्रूनः श्रुनवान् । ओलजी खन्नः खन्नवान् । ओविजी विघ्नः विघ्नवान् । दीपौ दीप्तः । उन्दी उन्नः उत्तः ।

९ । उदितौ वा । (७।२।१६)

(३) अप्रयुक्तत्वादिति भिजिगापचनमान्द्राजपुस्तकयोः पाठः । स च लिपिकरविषयविजृम्भित एव प्रतिभाति । परन्त्वपरेषु पुस्तकेषु सर्वत्र सुप्रयुक्तत्वादिति हि पाठः । तच्चैकस्मिन् पुस्तके कारणमप्युक्तम् । प्रचुरप्रयोगविषयत्वादिति । (४) सर्वपदार्थव्यापकत्वेनेति मान्द्राजपुस्तकस्यैव पाठः ।

प्राधान्याद् धातुसंज्ञायाम् भवतेरनुवादेन च वकारवतो

उदितः परस्व क्त इङ् वा स्यात् । शसु शमित्वा शान्त्वा । दिवु देवित्वा द्यूत्वा । क्रसु क्रमित्वा क्रान्त्वा । तसु तमित्वा तान्त्वा । दसु दमित्वा दान्त्वा ।

१० । स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्जुदितो वा । (७।२।४४)

स्वरत्यादेरुदितस्य परस्व वखादेराधधातुकस्येङ् वा स्यात् । विधू सेढा सेधिता । असैत्सीत् असेधीत् । सेहव्यम् सेधितव्यम् । गाह् गाढा गाहिता गाहिष्यते घाच्यते गाढ् गाहितम् । गुप् गोप्ता गोपिता गोपायिता । खु खर्ता खरिता । धूङ् सीता सविता सीष्यते सविष्यते । धूञ् धीता धविता ।

११ । नाग्लोपिशासुदिताम् । (७।४।२)

शिच्यग्लोपिनः शास्तेर ऋदिताञ्चोपधाया ऋस्त्रो न स्याच्चङ्परं शौ । यथा मालामाखात् अममात् । मातरमाखात् अममातरत् । शासु अन्वशासत् । बाधु अवबाधत् । याचु अययाचत् । ढीङ् अडुढीकत् । लोङ् अलुलोक्तत् । लोचु अलुलोचत् ।

१२ । पुषादिद्युतादयल्दितः परस्मैपदेषु । (३।१।५५)

श्वन्विकरणपुषादिद्युतादिर्लुदितस्य परस्व च्चेरङ् स्यात् परस्मैपदेषु । घञ् अघसत् । गञ् अगमत् । सञ् असृपत् । शक् अशक्तत् । आप् आपत् । पुष अपुषत् । शसु अशमत् । द्युत अद्युतत् । व्रत अव्रतत् । परस्मैपदेषु किम् ? अद्योतिष्ट । अवर्तिष्ट ।

१३ । ह्रान्तक्षणाश्वसजागृणिश्वेदिताम् । (७।२।५)

हमयान्तस्य क्षणादेर्यन्तस्य श्वयते रेदितस्य वृद्धिर्न स्यादिडादी सिचि । ग्रह अग्रहीत् । भ्रम अभ्रमीत् । टुवम अवभूत् । व्यय अव्ययीत् । लण अलणौत् । श्वस अश्वसीत् । जागृ अजागरीत् । खन्तस्य । ऊन औनयीत् । डल ऐलयीत् । आर्दयीत् । हृन्दस्येव यन्तस्योदाहरणम् । भाषायान्तु चङ् स्यात् । औननत् । (मतान्तरे औनिनत् ।) ऐलिलत् । “यिनाहिंदद दैत्यपुरं पिपाको” इति । श्वि अश्वयीत् एदिताम् । कटे अकटीत् । रगे अरगीत् । हसे अहसीत् । कखे अकखीत् ।

१४ । ओदितस्य । (८।३।४५)

ओदितो निष्ठातकारस्य नकारः स्यात् । ओलस्त्री लघ्नः लघ्नवान् । ओविजी उहिघ्नः उहिघ्नवान् । ओप्यायी पौनः आप्यानः । भुजो भुघ्नः । रुजो रुगणः । टुओञ्चि शूनः । ओहाक् हीनः । ओहाङ् हानम् । स्वादय ओदित इति गणसूत्रम् । घृङ् सूनः । दूङ् दूनः । दीङ् दीनः । जीङ् जङ्जीनः ।

१५ । सन्वल्गुनि चङ्परेऽनग्लोपि । (७।४।८३)

चङ्परं शौ यदङ्गं तस्य योभ्यासो लघुपरस्वस्य सनीव कार्यं स्याद् शावग्लोपेऽसति । अचीकरत् । अचीकमत । अपीपचत् । अपीपवत् । अलीलवत् । अशियवत् । अशयवत् । लघ्नि किम् ? अततचत् । अररक्तत् । अजजागरत् । चङ् परे किम् ? अहं पपच । परग्रहणं किम् ? केवले चङि एव सा भूत् । अचकमत । अनग्लोपे किम् ? अचकयत् । अररक्तत् । हृषदमाखात् अदहवत् । शावग्लोपे सन्वद-भावनिविधः फलम् ।

१६ । इरितो वा । (३।१।५७)

भृप्रभृतिशब्दसन्तानवाचकस्य भूवादिशब्दस्य निपातनात् साधुत्वार्थ-

इरितो धातो अरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे । च्युतिर् अच्युतत् अच्योतीत् । भिदिर् अभिदत् अभैत्-
सीत् । किदिर् अक्छिदत् अक्छैत्सीत् । इशिर् अदशत् अद्राचीत् । परस्मैपदे किम् । अभित् । अक्छित् ।

१७ । जीतः क्तः । (१।२।१८७)

जीती धातोर्वचमाने क्तः स्यात् । जिमिदा मिन्नः । जिष्टवा धृष्टः । जिङ्ग्वी इङ्गः । जिह्विदा ह्विषः ।

१८ । ट्रितोऽयुच् । (१।३।८८)

ट्रितो धातोऽयुच् स्याद् भावे । टुवेष्ट वेपथुः । टुक्नीश्चि श्वयथुः । मज्जथुः । गन्दथुः ।

१९ । ड्वितः क्तिः । (१।३।८८)

ड्वितो धातोः क्तिः स्यात् भावे । क्लेमम् नित्यमिति (४।४।२०) ततो मप् । डुपचष् पक्त्रिमम् । डुदाष्
दक्षिमम् । डुधाङ् ह्विमम् । डुवप उप्निमम् । लब्धिमम् ।

२० । मितां ऋस्वः (६।४।८९) ।

मितामुपधाया ऋस्वः स्थाण् शौ परे । ऋपयति । घटयति । व्यथयति । जनयति । शमयति ।

२१ । चिण्णमुलीर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् । (६।४।८९)

चिण्णपरं णमुल्परं च शौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् । अशमि अशमि । शमं शमम् । शमं शमम् ।
अज्जि अजाज्जि । चज्जं चज्जम् । चाज्जं चाज्जम् । अवटि अघाटि । घटं घटम् । घाटं घाटम् ।

२२ । विद्वभिदादिभ्योऽङ् । (१।३।१०४)

विद्वभ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् स्यात् । जृष् जरा । वपूष् वपा । चमूष् चमा । डुपचष् । पचा । भिदा ।
मृजा । कपा ।

२३ । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । (१।३)

अनुदात्तत् उपदेशे यो ङित् तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् । अनुदात्तेतो धातवो धातु-
पाठाज् जातव्याः । आस आजे । वस वक्ते । षूङ् सूते । सूयते । शीङ् शीते शिश्ये । मृङी ङित्त्वं
स्वरार्थम् । म्रियते लुङ्लिङोयेति (१।३।६१) आत्मनेपदमियमात् । चञिङो ङित्त्वमन्वेकारित्वपरित्यागार्थम् ।
तेन तत्र न गुम् । चटे । चक्षते । चक्षते ।

२४ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । (१।२।१४१) ।

अनुदात्तेतश्च हलादे रकर्मकाद् युच् स्यात् । व्रत वचनः । व्रध वधनः । विचक्षयः । अनुदात्तेतः
किम् ? भविता । हलादेः किम् ? एचिता । आदिग्रहणं किम् ? जुगुप्सनः । मीमांसनः । अकर्मकात् किम् ।
वसिता वस्त्रम् ।

२५ । स्वरितङितः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले । (१।३।७२) ।

स्वरितेतो जितश्च धातोरारम्भनेपदं स्यात् कर्त्तृगामिनि क्रियाफले । यजते यजति । पचते पचति । पुञ्
सुनुते सुनोति । डुक्कञ् कुकरोति । डुदाक् दत्ते ददाति ।

स्वरितेतो धातवो धातुपाठादवगन्तव्याः । इटं फलितम् । अनुदात्तेद् धातुरारम्भनेपदी । स्वरितेद्
उभयपदी । उदात्तत् परस्मैपदीत्यर्थः । उदात्तेच्च धातुः धातुपाठे एव निर्दिष्टः । धातुभ्योऽपरे केचित्
किन् शित् पिच दृश्यन्ते । सत्र इण्दाणौ णितौ । इक् औद्वाक् च कितौ । दाब् देपौ पितौ ।

मजन्तधातुवर्गमुल्लङ्घ्यापि भवतिमेव प्रथमं निर्दिशति । भू सत्तायाम् ।

(III) अथ गण्यफलानि ।

अदादिः—२६ । आदिप्रभृतिभ्यः शपः (२।४।७२) । लुक् स्यात् । अस्ति । हन्ति ।

चुरादिः—२७ । सत्यापपाशरूपवीणातूलसौकसेनालीमलषवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् (१।१।२५) ।

जुहोत्यादिः—२८ । जुहोत्यादिभ्यः श्रुः (२।४।७) । शपो लीपः स्यादित्यर्थः । जुहोति । ददाति दत्ते ।

दिवादिः—२९ । दिवादिभ्यः श्लृन् (२।१।६९) शपोऽपवादः । दीव्यति । नश्यति । विद्यते ।

खादिः—३० । खादिभ्यः श्रुः । (२।१।७३) सुनोति सनुते । मिनोति मिनुते ।

तुदादिः—३१ । तुदादिभ्यः शः । (२।१।७७) । तुदति तुदते । नुदति नुदते ।

रुधादिः—३२ । रुधादिभ्यः श्रम् (२।१।७८) । रुणञ्चि रुन्धे । भिनत्ति भिन्ने ।

तनादिः—३३ । तनादिभ्यश्च उः । (२।१।७९) । तनोति तनुते । करोति कुरुते ।

३४ । अनुदानोपदेशवन्तितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो भलि कृञिति । (६।४।३६) । हतः । गतः ।

रतः । ततः ।

क्रादिः—३५ । क्रादिभ्यः श्रा । (२।१।८१) । क्रीणाति क्रीणीते । पुनाति पुनीते । सुनाति सुनीते । श्रु-श्र-श्रम्-उ-श्रा इत्येते च शपोऽपवादाः ।

रुदादिः—३६ । रुदादिभ्यः सार्वधातुके (७।२।७६) वल्गादेरिट् स्यात् । रोदिति । रुद स्वप्न श्वस अन जञ इति रुदादिः ।

रोदतिः स्वपित्त्यैव श्वसितिः प्राणिति स्था ।

जञिति चेति विज्ञेयो रुदादिः पञ्चको गणः ॥ १ ॥ इति ।

फणादिः—३७ । फणाच्च सप्तानाम् । (६।७।२५) एत्वाभ्यासलोपो किति लिटि सटि च णलि ।

फणती राजति आजभाशस्तारा स्था स्वमः ।

स्वनति चेति विज्ञेयो फणादिः सप्तको गणः ॥ १ ॥ इति ।

यजादिः—३८ । वचिस्वपियजादीनां किति । (६।१।१५) संप्रसारणं स्यात् ।

यजो वपो वह्न्येव वेज्येजौ ह्वयति स्था ।

वद्ववसौ श्वयति रैव यजादयो नव छृताः ॥१॥

भृजादिः—३९ । भृजामित् । (७।४।७६) । भृज्माङ्गोद्भाङ्गिति भृजादयः ।

णिजादिः—४० । णिजानां त्रयाणां गुणः श्रौ (७।४।७५) । णिजिर् विजिर विण्ल इति निजादयः ।

जञित्यादिः—४१ । जञित्यादयः षट् (६।१।६) ।

“जञिजागदरिद्राणां चकासिः शासीरेव च ।

दीधौवेव्योश्च सप्तानां जञित्यादावुपपद्यते ॥१॥

किरादिः—(४२) । किरश्च पञ्चम्यः (७।२।७५) । सन इट् स्यात् । कृगृहृङ्प्रच्छ इति किरादिः ।

सतो भावः सत्ता । तत्परं सामान्यमपि भवत्यादिपदैः सत्ता साध्य-
स्वभावतयोच्यत इति क्रियावचनानां भूवादीनां धातुसंज्ञा विधीयमानास्यापि
भवति । कथं पुनर्ज्ञायते भवत्यादिपदैः सत्ता साध्यस्वभावतयोच्यत-
इति ? साधनानां सन्निधानात् । एकाकिना पदेन क्रमेण कालत्रययुक्ता-
यास्तस्या अभिधानात् । कदाचित् क्रियाप्रश्नेऽस्यादिभिरुत्तरदानाच्च ।
धातुसंज्ञायां धातोरित्यधिकारे (३।१।८१) वर्तमाने लङिति (३।२।१२३)

सुचादिः—४३ । शे सुचादीनाम् (७।१।५८) । तुम् स्यात् ।

सुचति लुम्पतिथैव विन्दति लिम्पति स्या ।

सिञ्चतिः क्लन्तिथैव खिदिः पिशि सुंचादयः ॥१॥

तुजादिः—४४ । तुजादीनां दीर्घाभ्यासस्य (६।१।७) । कन्दस्त्रेव । तूतीज । सामहानः ।

ढम्कादि—(क) शे ढम्कादीनां तुम् वाच्यः (७।१।५८, वार्तिक) ढफ ढम्फ ढमावित्यतो ये तुदादौ
नकारानुपत्ता से ढम्कादयः ।

रधादिः—४५ । रधादिभ्यश्च (७।२।४५) वलादेरार्धधातुकस्य स्रज्स्यात् ।

रधिनश्चिस्थपिथैव ढपिहुहिर्मुहिः छिदिः ।

सुहिश्चेति भवत्येते देवादिका रधादयः ॥१॥

शमादिः—४६ । शमामष्टानां दीर्घः शनि (७।३।७४) ।

४७ । शमित्यष्टाभ्यो घिनुष् (३।२।५१)

शमित्समिर्दमित्थैव शमिर्भूमिः क्षमिः क्षमिः ।

इत्येते मदिना सार्द्धमष्टौ शमादयः कृताः ॥१॥

ज्वलादिः—४८ । ज्वलिति कसन्तेभ्यो णः (३।१।१४०) स्यात् वा । पले अच् । ज्वलः ज्वालः ।
भ्यादिषु ज्वलादयः पठ्यन्ते ।

पूादिः—(४९) पूादीनां ऋस्त्रः (७।३।८०) । श्रिति परे । पूादिः क्रायन्तर्गणः । पुनाति पुनीते ।

ल्लादिः—(५०) ल्लादिभ्यः । (८।२।४४) । ल्लादय एकविंशतिः क्वायन्तर्गणः । तेभ्यः निष्ठातस्य
नः स्यात् । दूनः । शीर्णः ।

(IV) अथ संकीर्णाः—

कर्त्तरि शप् । सार्वधातुके यक् । धात्वादेः षः सः (६।१।६४) । णो नः (६।१।६५) । आदेच्च
उपदेशेऽश्रिति (६।१।४५) । न क्वादेः (७।३।५८) । रलो व्युपधाङ्गलादेः संश्र (१।२।२६) इत्यादयो
विधयो धातुभ्यो यथायोगं प्रयोक्तव्याः । अष्टाध्यायीत एव तेष्वध्यायाः । विस्तरभयाद्वाक्यलिखित । तथा
उदात्तः सेट् । अनुदात्तः अनिट् । परस्मैभाषः परस्मैपदी । आत्मनेभाष आत्मनेपदी । उभयतोभाषः अथवा
विभावित उभयपदीत्यर्थः । इदिति वचः समाप्त इत्यर्थः ।

लट् प्रत्ययः । शेषात् कर्त्तरि परस्मैपदमिति (१।३।७८) परस्मैपदभवति ।
 भवति । भवतः । भवन्ति । कर्त्तरि कर्मव्यतीहारे (१।३।१४) इत्यात्मनेपदं
 भवति । व्यतिभवते । भावकर्मणो (१।३।१३) रित्यात्मनेपदम् । भूयते ।
 एवमन्यत्रापि लकारे वेदितव्यम् । लोट् भवतु । भवताम् । भवन्तु ।
 भावे भूयताम् । विध्यादौ लिङ् भवेत् । आशीर्लिङि भूयात् । लङ्
 अभवत् । लुङ् अभूत् । लृङ् अभविष्यत् । लिट् बभूव । लृट् भविष्यति ।
 भावे भविष्यते भाविष्यते । कर्मणि अनुभविष्यते अनुभाविष्यते । लुट्
 भविता । भवितारौ । भवितारः । भावे भविता भाविता । शतृशानच् ।
 भवन् भवन्तौ भवन्तः । व्यतिभवमानः । ढच् । आर्धधातुकस्येड् वलादे-
 रित्तीट् (७।२।३५) । भविता । भवितुम् । भवितव्यम् । अचो यत् ।
 भवतीति भव्यः । भवनमिति वा भव्यम् । भुवो भाव इति (३।१।१०७)
 क्वप् प्रत्ययः । देवस्य भावो देवभूयम् । ओरावश्यक इति खत् (३।१।१२५) ।
 भाव्यम् । भवतेष्वेति वक्तव्यमिति पक्षे (५) णप्रत्ययः । भवतीति भावः
 भवः । आशिते भुवः करणभावयो (३।२।४५) रिति खच् । आशितभ्व
 ओदनः । आशितभ्रवं वर्त्तते । कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खुकजौ (३।२।५७)
 आढ्यभविष्णुः । आढ्यभ्रावुकः । भुवश्चेत्यनुवृत्तौ (३।२।१३८) ग्लानिस्थश्च
 क्त्तुः (३।२।१३८) । भवनशीलो भृष्णुः (६) । लघपतपदस्याभूवृषह्नकम-
 गमशृभ्य उक्कञ् (३।२।१५४) । भावुकः । जिह्वि विञ्चीण्वमाव्याभ्यस-
 परिभूपसृभ्यश्चेतीनिः (३।२।१५७) । परिभवी । भुवः संज्ञान्तरयोः
 (३।२।१७८) इति क्तिप् । अधिभूः । परिभूः । आत्मभूः । स्वयम्भूः ।
 प्रतिभूः । दृन्भूः । विप्रसंभ्यो ङ्संज्ञायाम् (३।२।१८०) । विभुः । प्रभुः ।
 सभुः । दुप्रकरणे मितद्वादिव्य उपसंख्यानम् (३।२।१८०, वा) । शम्भुः ।
 रञ्जेः क्युन् (उण्, २।२३७) इत्यनुवृत्तौ भूसूधूभ्रसृजिभ्यश्छन्दसि (उण्, २।२३८) ।

(५) इदं 'काशिकोक्तं' वार्तिकम् । वार्तिकपाठे तु नास्ति । भाव इति प्रातर्धचुरादिष्वनादच् ।
 भवः क्षेपे च संसारे सत्तायां प्राप्तिजननीः ।

(६) गकारप्रक्षेपात् युक्ताः कितौल्येन (७।२।११) नावेट् । भुवश्चेत्यनेन (३।२।१३८) च्छन्दसि
 भविष्णुः । विष्णवे प्रभविष्यवे इति जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवमित्यादौ तु कवीनां निरङ्कुशत्वात् ।

बहुलवचनाद् (३।१।१) क्यन् भाषायामपि । भुवनम् । त्रिभुवनम् । सृष्टभूशषि-
 सुषिभ्यः कक् (उण्, ३।३२१) । भूकम् (७) । गमेरिनिः (उण्, ४।४४६) ।
 आङि णिच् (उण्, ४।४४७) । भुवश्च (उण्, ४।४४८) । भावी । श्रिणी-
 भुवोऽनुपसर्गे (३।३।२४) इति घञ् । भवनं भावः । प्रभाव इति तु प्रादि-
 समासे । स्त्रियां क्तिन् (३।३।८४) । भूतिः । विभूतिः । सम्पदादिभ्यः क्तिप्
 वक्तव्यः । भावेऽधिकरणे च । भूः । ल्युट् च (३।३।११५) । भवनम् ।
 परिभवनम् । न भाभूप इति (८।४।३४) णत्वनिषेधः । करणाधिकरणयोश्च
 (३।३।११७) । भवनम् । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण (३।३।११८) । प्रायेणेति
 सर्वोपाधिव्यभिचाराद् भवः । कर्त्तृकर्मणोश्च भूक्तजोः (३।३।१२७) खल् ।
 ईषदाढ्यम्भवं भवता । तूष्णीमि भुवः (३।४।६३) । ज्ञाणसुली । तूष्णीभूयास्ते
 तूष्णीभूत्वा तूष्णीभावम् । सन् । सनिग्रहगुह्येति (७।२।१२) इण् निषेधः ।
 बुभूषति । यङ् । गुणो यङ्लुकोः (७।४।८२) । बोभूयते । बोभवीति
 बोभोति । बोभूत्विति (७।४।६५) (८) ज्ञापकाद् भूसुवोस्तिङीति (७।३।८८)
 गुणप्रतिषेधो यङ्लुकि न भवति । णिच् । भावयति । अबीभवत् । भू प्राप्ता-
 वात्मनेपदीति चौरादिकः । तस्य तु सुखं भावयते । अर्थं भावयते । परस्मै-
 भाष इति परस्मैपदिनः पूर्वाचार्यसंज्ञा । उदात्त इति सेटः । सेङ्यं धातुः ।
 तेन सेट्त्वादस्येङागमो भवति ॥१॥

ततो मङ्गलार्थमात्मनेपदिषूदात्तेष्वेधति तवर्गान्त्येषु निर्दिशति । एधँ वृद्धौ
 एधते । एधाश्चक्रे । ऐधिष्ट । ऐदिधत् । मा भवानिदिधत् ॥२॥

स्यर्द्धं संघर्षे । स्यर्द्धते । पस्यर्हे । स्यर्धनः । स्यर्द्धा ॥३॥

गाष्ट प्रतिष्ठालिप्सयोर्यथ्ये च । गाधते । जगाधे । अजगाधत् ।
 गाधनः ॥४॥

बाष्ट लोडने । बाधते । बाधा । अबाधत । अबबाधत् । बाधनः ॥५॥

(७) भूक् द्वित्रित्यर्थः ।

(८) दाघर्षात्तत्त्वे (७।४।६५) बोभूत्वित्येव पाठः । स च क्त्वन्त्येव । अतो भाषायां भूसुवो स्तिङीति
 (७।३।८८) गुणनिषेधो न । क्त्वन्त्येव गुणनिषेधः । “अतएव यङ्लुगभाषायामपि सिद्ध” इति भट्टीजिः ।

णाष्ट नाथृ याचञोपतापैश्वर्याशोःषु । आद्यो णोपदेशः । नेतरः ।
तथाचोक्तं (9) सर्वे णादयो णोपदेशा नृतिनन्दिनर्द्दिनक्किनाटिनाथृनृवर्ज-
मिति । नाधते । प्रणाधते । (10) अननाधत् । नाथते । प्रनाथते । नाथः ।
आशिषि नाथ इति (१।३।२१, वा) नियमादन्यत्राशिषः परस्मैपदम् भवति ।
नाथति । अर्थानुरोधेन धकारान्तप्रकरणे नाथतिरुपदिष्टः ॥६॥७॥

दध धारणे । दधते दधेते दधन्ते । देधे । देधाते । देधिरे ॥८॥

स्कुदि आप्रवणे ॥९॥ स्कुन्दते । चुस्कुन्दे ।

श्विदि श्वैत्ये । श्वेत्य इत्येके । श्विन्दते । शिश्विन्दे ॥१०॥

वदि अभिवादनसुत्योः । वन्दते । ववन्दे । वन्दारुः । वन्दी । वन्दः ।
वन्दना । ११ ।

भदि कल्याणे सुखे च । मन्दते । बभन्दे । भन्दः । भद्रम् । भन्धते ।
“भद्रः पुंसि वृषे मतः ।” १२ ।

मदि सुतिमोदमदस्वप्रकान्तिर्गतिषु । १३ । मन्दते । ममन्दे । मन्दः ।
मन्दुरा । मन्दिरम् ।

स्यदि किञ्चिच्चलने । १४ । स्यन्दते । पस्यन्दे । स्यन्दनः ।

क्लिदि परिदेवने । १५ । क्लिन्दते । चिक्लिन्दे । क्लिन्दः । परस्मैपदिषु
पाठात् क्लिन्दतीति भवति । उभयपदिष्वयं न पठ्यते । कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले-
ऽपि परस्मैपदमकर्त्तृभिप्राये चात्मनेपदं यथा स्यात् ।

मुद हर्षे । १६ । मोदते । मुमुदे । मुदितमनेन मोदितमनेन । प्रमुदितः
प्रमोदितः । मुदिता मोदिता । मुमुदिषते मुमोदिषते । मोमुद्यते । मुत् ।
मुदुगरः । मुदुगः । मुद्रा । मुद्रितः ।

दद दाने । १७ । ददते ददेते ददन्ते । “प्रसञ्च ते साधुधियं ददन्ते” ।
दददे ।

ष्वद स्वर्द आस्वादने । १८।१९ । आद्यः णोपदेशः । नेतरः । तदुक्तम् (II)

(9) भाष्य इति शेषः ।

(10) अन्ये तु नाधते णोपदेशत्वं न स्वीचक्रुः । तन्मते प्रणाधत इति दन्त्यएव ।

(II) भाष्य इति शेषः ।

अज्दन्त्यपराः षादयः षोपदेशाः षिङ्खिदिष्वदिष्विष्वपयश्च सृपिसृजि-
स्तृस्थ्यासेल्लसृवर्जमिति । स्वदते । असिष्वदत् । सः सिदिस्वदिसहीनाच्चेति
षत्वस्यापवादः (८।३।६२) सत्वम् । सिस्वादयिषति । स्वर्हते । सिस्वर्दयि-
षति । ऋस्रवत्प्रकरणे स्वदतिं निर्दिश्य रेफवत्संयोगान्तप्रकरणे स्वर्हतिं
निर्दिष्टवान् । स्वादतिसु दीर्घोपधप्रकरणे पृथगेव निर्दिष्टव्यः ।

उर्दं माने । क्रीड़ायाञ्च । २० । जर्हते । जर्दाञ्चक्रे ।

कुर्दं खुर्दं गुद क्रीड़ायामिव । २१।२२।२३ । कूर्हते । खूर्हते । उपाधाया
च्चेति (८।२।७८) दीर्घत्वमत्र कैश्चिन्नेष्यते । तन्मते उर्दते । कुर्दते । खुर्दते
इति । गोदते । गोदः । गोदौ ऋदौ । क्रीड़ायामिवेत्वेवकारादन्यत्तार्थनिर्देशे-
ष्वनियमोऽनुमीयते । (12)

षूद चरणे । २४ । सूदते । सुषूदे । सूदिता । मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

क्राद अव्यक्ते शब्दे । २५ । क्रादते । जक्रादे । दुन्दुभिक्रादः । क्रदो
जलाशयविशेषः (13) । पृषोदरादित्वादृ ऋस्रत्वम् ।

ह्लादी सुखे च । २६ । ह्लादते । जह्लादे । प्रह्लन्नः । प्रह्लन्नवान् ।
आह्लादः । प्रह्लादः ।

स्वाद आस्वादनं । २७ । स्वादते । सस्वादे । असिस्वदत् । सिस्वादयि-
षति । अषोपदेशोऽयमिति षत्वं न भवति ।

पर्दं कुत्सिते शब्दे । २८ । पर्दते । पर्हन्ः । (14)

यती प्रयत्ने । यतते । येते । यत्नम् । यत्तः । यत्तवान् । आयत्तः ।
यत्नः । २९ ।

युत् जुत् भासने । ३०।३१ । योतते । युयुते । अयुयोतत् । जोतते ।

विथृ वेथृ याचने । ३२।३३ । वेथते । विविथे । विविथ्यते । अविवेथत् ।
विथ्यते । वेथते । विवेथे । विवेथ्यते । वेथ्यते ।

(12) गुदं इत्यन्ये अधिकं पठन्ति ।

(13) अगाधजलाशय इति ऊपुस्तके पाठः ।

(14) कौञ्चि कर्दति पर्दते गुदरवे रेपेति वार्त्तिके हसि वुक्तेति अत्रवे भवष्य ह्ययञ्जे ऋपेति छेपेति च ।
इति केशवः ।

अथि । ग्रैथिल्ये । ३४ । अन्यते । अन्यते । शन्यते । शन्यते ।
अशन्यत् । शान्यते ।

अथि कौटिल्ये । ३५ । अन्यते । अन्यते । जग्यते । जग्यते ।

अन्य मोचनप्रतिवर्षणयोः । अन्य सन्दर्भ इति क्रादौ । तयोस्तु अथाति ।
अथ्यते । अथाति । अथ्यते इत्यादि रूपम् । अन्य अन्य सन्दर्भ इति चुरादौ
विकल्पितणिच्प्रकरणे । अन्ययति अन्यति । अन्ययति अन्यति । क्रादे-
चुरादेशानिदितः । अन्यग्रन्थिदन्धिस्वच्छीनामिति लिटः कित्त्वे सति
श्रेयतुः । श्रेयुः । श्रेयतुः । श्रेयुरिति भवति । केचित् तु वाग्रहणमस्मिन्
वाक्ये कुर्वन्ति । तथाच सदिस्रच्छ्रोः परस्य लिटौत्यत्र (८।३।११८)
ह्रस्वावुक्तं स्वच्छेः परस्य लिटो विकल्पेन कित्त्वमिच्छन्तीति । तन्मतेनै-
तयोरपि पक्षे शन्यतुर्जग्यतुरित्येवं भवति । सर्वत्र णिअन्यग्रन्थिवृत्तात्मने-
पदाकर्मकाणाञ्चेति (३।१।८८, वा) कर्मकर्त्तरि यक्चिणोः प्रतिषेधः । अन्यते
स्वयमेव । अथीते । अथन्यिष्ट । अन्यते । अथीते । अथन्यिष्ट ।

कत्य श्लाघायाम् । ३६ । कत्यते । विकत्यी । विकत्यनः ।

आत्मनेभाषेत्यात्मनेपदिनां पूर्वाचार्यसंज्ञेयम् । उदात्ता इति सेट्त्वार्थ-
मुक्तम् । अनुदात्तेत इत्यनुदात्तेत् संज्ञेषामित्यर्थः । तस्य फलमनुदात्तङित
इत्यात्मनेपदम् (१।३।१२) । एवं तवर्गान्तानात्मनेपदिनः परिसमाप्य तवर्गान्ताः
परस्मैपदिन उच्यन्ते ।

अत सातत्यगमने । ३७ । अतति । आत । आततुः । आता दिशः ।
इजज्यतिभ्याम् (उण्, ४।५।६८) । आतिः । स्वातिः । सौवातः । पदार्तिः ।
अतसी ।

चिती संज्ञाने । ३८ । चेतति । चेततः । चिचेत । चेतनः । चित्तः ।
चित्तवान् । चेतिता । चितित्वा चेतित्वा । चिचितिषति चिचेतिषति ।
चित् । चिट्ठूपः । चेतः । चितेः कणः कश्च (उण्, ४।६।१५) । चिकणः ।
चैक्कण्यम् । (१५)

च्युतिर् असेचने । ३८ । च्योतति । अच्युतत् अच्योतीत् । च्युतिस्त्वा
च्योतिस्त्वा ।

श्रुतिर् चरणे । ४० । श्रुति । अश्रुतत् । अश्रुतोतीत् । दन्त्यादि-
रयमुपदेश इत्यते । मधुश्रुतोतीति मधुश्रुत् । तमाचक्ष्णो (१६) मधु-
गिति यथा स्यादिति । श्रुतिरित्यप्येके पठन्ति । च्युतिर् हासन इति च ।
च्योतति । अच्युतत् अच्योतीत् । (१७)

मन्य विलोडने । ४१ । मन्यति । मन्यते । मथितम् । मन्यनी ।
क्रादिष्वप्ययं पठ्यते मथ्नाति । मथीतः ।

कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः । ४२-४५ । (१८) । कुन्यति ।
कुन्यते । पुन्यति । पुन्यते । लुन्यति । लुन्यते । मन्यति । मन्यते । कुन्य
संक्लेश इति क्रादादौ । कुथ्नाति । कुथ्यते ।

षिधु गत्याम् । ४६ । सेधति । सिषेध । अभिषेधति । “द्विषो घ्नन्
परिसेधतः” । सेधतेर्गताविति षत्वप्रतिषेधः (८।३।११३) । प्रतिषेधति
पापात् । अनेकार्थत्वादत्राप्रतिषेधः । प्रत्यषेधत् । प्रतिषिषेधिषति । उदितो
वा (७।२।५६) । सेधित्वा सिद्धा सिधित्वा । यस्य विभाषा (७।२।१५) ।
सिद्धम् । केचिदस्योकारमनार्थमिच्छन्ति । तथाच एकाच उपदेशेऽनु-
दासतादित्यत्र (७।२।१०) वृत्तौ निहायां सिधितमित्युदाहृतम् ।

षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च । ४७ । शासनं शास्त्रम् । सेधति । सिषेध ।
ऊदित्त्वादङ्विकल्पः । सेधिता सेधा । सेधित्वा सिधित्वा सिद्धा । क्रादिनियम-
(७।२।१३) प्रत्युज्जीवितस्येष्टो बलीयस्त्वमिष्यते । तेन स्वरतिसूतिसूयति
धूजुदितो वेति (७।२।४४) प्राप्तस्य विकल्पस्यापवादो नित्यमिडागमो भवति ।
सिषिधिव । सिषिधिम । अल्पत्वाङ्कारान्तयोर्दकारान्तेभ्यः पूर्वं निर्देशः ।
प्रथमं हि लघुरपदिश्यते ।

(१६) अत्र साधवः—“एवञ्च षत्तिन्वासपदमञ्जरीसंख्याकारसंवेद्यादिभिरुक्तम्” इति ।

(१७) अत्र भासने इति वा पाठः । भाषण इत्यन्ये ।

(१८) अत्र क्वचित् मधीत्युक्तात् परं माधीति च पठ्यते । तस्य साम्याति साम्यते इति रूपं दर्शितम् ।

खाट भक्षणे । ४८ । खादति । चखाद । अचखादत् ।

खद स्थैर्ये । हिंसायाञ्च । ४९ । खदति । खदिरः । यवखदा । (19)

बद स्थैर्ये । ५० । बदति । बबाद वेदतु वेदुः । बदरम् । बदरीकुणः । (20)

गद व्यक्तायां वाचि । ५१ । गदति । प्रणिगदति । प्रण्यगदत् । गद्यम् ।

प्रगाद्यमिति ण्यति । निगादः निगदः । अनुगदः ।

रद विलेखने । ५२ । रदति । रदः । रदनः ।

णद अव्यक्ते शब्दे । ५३ । नदति । प्रणदति । प्रणिनदति । निनदः

निनादः । पचादिषु नदङिति पठ्यते । तत्सामर्थ्याददन्तादपि टिङ्-

ढाणेति (४।१।१५) ङीप् । नदी । शैषिकेषु नद्यादिभ्यो ढक् (४।२।९७) ।

नद्यां भवं नादेयं जलम् । गोदायर्थ्याश्च नद्याश्चेत्यनेनाच् समासान्तः ।

पञ्चनदम् । नदीपौर्णमासीत्यादिनाऽ(५।४।१२०)व्ययीभावे टच् । उपनदम् ।

परिनदनमिति क्षुभ्रादिः ।

अर्दं गतौ याचने च । ५४ । अर्दति । आर्दिदत् । आर्दिदिषति । अभ्यर्णां
शरत् । (21)

नर्दं गर्दं शब्दे । नर्दति । प्रनर्दति । अणोपदेशोऽयमिति णत्वं न

भवति । गर्दति । जगर्दं । गर्दिता । गर्द्भः । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ।

(उण्, ३।४०२) । ५५।५६ ॥

तर्दं हिंसायाम् । ५७ । तर्दति । ततर्दं । पूर्वकेण हिंसार्थधातुना सहास्य

निर्देशो न कृतः । रेफवत्संयोगान्तप्रकरणात् । एवमन्यत्रापि व्यतिक्रमे हेतु

वेदितव्यः ।

कर्दं कुत्सिते शब्दे । ५८ । कर्दति । कर्द्ः । कर्दनः । कर्दमः ।

खर्दं दन्दशूके । ६९ । दन्दशूको दंशनशीलः स्वभावभूतगर्हितदंशन-

क्रियाकर्त्ता । अनेन तत्समवेता स्वभावभूतगर्हितदंशनक्रिया लक्ष्यते ।

(19) यवादिष्ठन्यवेति पुंसि घः । यवानां संयुहस्थानमित्यर्थः । मर्दनस्थानमित्येके ।

(20) सद्विद्या बदति क्षितौ इति । स्थिरौभवतीत्यर्थः । श्रोत्रादिरयम् ।

(21) शरद्वचनं नार्दति चातकोऽपीति रघुकाव्ये । याचने चेति चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् पीडया-
मपीत्येके । तथाच रक्षः सङ्घस्याणि चतुर्दंशार्दोरिति प्रयोगः ।

धातोः क्रियावचनत्वात् । एवमन्यत्रापि द्रव्यनिर्द्देशे क्रिया लक्ष्यते । दन्तंशन इत्येतन्नोक्तम् । ताच्छील्यार्थस्य संग्रहो (२२) न स्यादिति । खर्दति । चखर्द् ।

अति अदि बन्धने । ६०।६१ । अन्तति । अन्तः । अन्दति । आनन्द । आनन्दतुः । अन्दिदिषति । अन्दूः । अन्दुकः ।

इदि परमैश्वर्ये । ६२ । इन्दति । इन्दाञ्चकार । इन्दिदिषति । इन्द्रः । इन्द्रवरुणेत्यादिना (४।१।४८) ङीषानुकी । इन्द्राणी । अतइञ् (४।१।८५) ऐन्द्रिः । सास्य देवता (४।२।२४) । ऐन्द्रं हविः । क्व च (४।२।२८) । महेन्द्राद् घाणो च (४।२।२८) । महेन्द्रीयम् महेन्द्रियम् माहेन्द्रम् । तस्येदमित्यण् (४।३।१२०) । ऐन्द्रं धनुः । शिशुकन्देत्यादिना (४।३।८८) क्वः । इन्द्रजनन-मधिकृत्य कृतो ग्रन्थ इन्द्रजननीयः । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यादौ (५।२।८३) निपात्यते । इन्द्रियम् ।

विदि अवयवे । ६३ । विन्दति । विविन्द । अस्यापि विन्दुरिच्छुरिति (३।२।१६८) निपातनमिच्छन्ति । जयादित्यसु विद ज्ञान इत्यस्यैव तन्निपातन-माह । (२३) ।

णिदि कुत्सायाम् । ६४ । निन्दति । प्रणिन्दति । निन्दकः । निन्दा । अस्य नोपदेशत्व' वैचित्र्यार्थम् । वा निंसनिच्चनिन्दामिति (८।४।३३) विकल्पविधानात् । केचित्तु कृति प्रत्यये विकल्पमिच्छन्ति । तिङि पुनरुपसर्गा-दसमासेऽपी-(८।४।१४) त्यादिना णोपदेशत्वान्नित्यमेव एत्वं भवतीति व्याचक्षते । भट्टिकाव्ये तु तिङ्यपि विकल्पो दर्शितः । “प्रणिन्दिष्यति नो भूयः” इति ।

टुनदि समृद्धौ । ६५ । नन्दति । प्रनन्दति । नन्दकः । नन्दनम् । नन्दयुः । नन्दयतीति नन्दनः । पचाद्यच् । नन्दः । स्त्रियां नन्दा । घञ् । आनन्दः । आवश्यके णिनिः । नन्दी । (२४)

(२२) । परिग्रह इति क्वचित् पाठः ।

(२३) । अव गङ्गि वदनैकदेशइति क्वचिदपपाठः । यतो दकारान्तेषु डकारान्तस्य पाठः सन्दिग्धः । गङ्गि वदनैकदेश इति साधवभट्टोजिन्येष्वपि नास्ति । अतो मैत्रेयमतेऽपि अयं नास्ति एव ।

(२४) । नन्दते च कुलं पुंसामिति देवीमाहात्म्ये । आर्षोऽयं प्रयोगः । गणकाव्यानिवत्यादिति रसा-नायस्य मनोरमा । विशिष्य सा भीमवरेन्द्रनन्दनीति नैषधे ।

चदि आह्लादने । ६६ । दीप्तौ च । चन्दति । चन्द्रः । चन्दनम् ।
चन्दिरः । चन्द्रिका । (25)

व्रदि चेष्टायाम् । ६७ । व्रन्दति । तत्रन्द ।

कदि क्रदि क्लदि आह्लाते रोदने च । ६८-७० । कन्दति । चकन्द ।
कन्दः । बहुलवचनादरन् । कन्दरः । कन्दरा । कन्दलः । गौरादित्वात्
कन्दली । क्रन्दति । चक्रन्द । आक्रन्दः । क्लन्दति । चक्लन्द । (26)

क्लिदि परिदेवने । ७१ । क्लिन्दति । चिक्लिन्द । क्लिन्दितः । क्लिन्न इति
इति तु क्लिद्रु आर्द्राभाव इत्यस्य क्लियते रूपम् ।

शुन्ध शुद्धौ । ७२ । शुन्धति । शुशुन्ध । शुधितः । शुद्धिः शुद्ध इति तु शुध्यते
रूपम् (27) । संयोगान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं धकारान्तप्रकरणे नायं निर्दिष्टः ।

परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेत इति । उदात्त इत्संज्ञक एषा-
मित्यर्थः । एतेनानुदात्त इत्संज्ञक एषां नास्तीति आत्मनेपदमेषां न भवती-
त्युक्तम् । मङ्गलानुरोधेन तवर्गान्तानुपदिश्य प्रथमभाविनः कवर्गान्तानुप-
दिशति ।

शोक्त सेचने । ७३ । शीकते । शिशीके । अशिशीकत् । शीका ।
शीकरः । अष्टाष्टाशीकेत्यादिना (३।१।१७, वा) क्यङ् । शीकायते ।

लोक्त दर्शने । ७४ । लोकते । अलुलोकत् । लोकः ।

“समानस्य तदादेश्च अध्यात्मादिषु चेष्टते ।

ऊङ् दमाच्च देहाच्च लोकोत्तरपदस्य च ॥१॥ (४।३।६०, वा)

इति ठञ् । इह लोके भवमैहलौकिकम् । अनुशतिकादित्वादुभयपद-
वृद्धिः (७।३।२०) ।

श्लोक्त संघाते । ७५ । श्लोकते । अशुश्लोकत् । श्लोकः ।

द्रेक्त भ्रेक्त शब्दोत्साहयोः । ७६।७७ । द्रेकते । अदिद्रेकत् । भ्रेकते ।
अदिभ्रेकत् ।

(25) किरचि चन्दिरः । चन्दिरो दीपचन्द्रशेरिति । चन्द्रोऽस्यास्तीति ठणि चन्द्रिका कौमुदी ।

(26) क्लदि इत्यत्र कुदीत्येके पठन्ति । तन्मते कुन्दति । चुकुन्द । कुन्दः ।

(27) योगान् शुन्धति सत्येनेति हलायुधः । सत्यया शुन्धति बिज इति ।

रेक शङ्कायाम् । ७८ । रेकते । अरिरेकत् । रेका । रेकः ।

सेक स्त्रेक श्रेक स्त्रकि अकि श्रकि गत्यर्थाः । ७९—८४ । सेकते । सिसेके । असिसेकत् । स्त्रेकते । श्रेकते । अश्रुते । अश्रुते । श्रुते । श्रुते । (28)

शकि शङ्कायाम् । ८५ । शङ्कते । शशङ्के । शङ्कते । शङ्का ।

अकि लक्षणे । ८६ । अङ्कते । आनङ्के । अङ्कते । अङ्कः । मन्दि-
वासिमथीत्यादिना (उण्, १।३८) उरच् । अङ्कुरः ।

वकि कौटिल्ये । ८७ । वङ्कते । ववङ्के । अववङ्कत् । वङ्कते । वङ्कः ।

मकि मण्डने । ८८ । मङ्कते । युच् । मङ्कनः ।

कक लौल्ये । ८९ । ककते । चकके । काकयति । काकः ।

कुक्क हक्क आदाने । ९०।९१ । कोक्कते । चुकुके । कोकः । वर्कते ।
वर्कः । वरीहक्यते । इगुपधन्नाप्रीकिरः कः (१।१।१३५) । हकः । स्वार्थे
हकाट्टेण्यण् (५।३।११५) । वार्केण्यः । वर्करो मेषशावकः ।

चक ह्रस्वौ प्रतीघाते च । ९२ । चकते । चेके । चकितः । कठिचकि-
भ्यामोरच् (उण्, १।६४) । चकोरः ।

ककि वकि श्रकि त्रकि ठौक्क त्रौक्क ष्वक्क वस्क्क मस्क्क तिक्क टिक्क टीक्क
रघि लघि गत्यर्थाः । ९३—१०६ । कङ्कते । कङ्कः । वङ्कते । वङ्कः । श्वङ्कते ।
त्रङ्कते । ठौकते । अडुठौकत् । त्रौकते । अतुत्रौकत् । ष्वकते । ष्वाष्व-
क्यते । सुधातुष्टिवृष्वकतीनां प्रतिषेधो (६।१।६४) वक्तव्य इति धात्वादेः
षकारस्य सत्वप्रतिषेधात् सत्वन्न भवति । (29) वस्कते । मस्कते । तेकते ।
अतितेकत् । तिकः । तिकादित्वात् फिज् । तैकायनिः । टेकते । अटि-
टेकत् । टीकते । अटिटीकत् । टीका । रङ्कते । ररङ्के । लङ्कते । ललङ्के ।
लङ्घिवंछोर्नलोपश्चेतुप्रत्ययः (उण्, १।२९) । लघुः । बालमूललघुङ्गुलीनां वा
लो रत्वमापद्यत इति (दा२।१८ वा) रपच्चे रघुः ।

अघि वघि मघि गत्याक्षेपे । १०७—१०८ । अङ्कते । आनङ्के । वङ्कते ।

(28) साधवभट्टोजिशय्योः श्रेक इति नास्ति ।

(29) ष्वक्क इति पाठान्तरम् । तेन ष्वकते । ष्वाष्वक्यते इति ।

ववङ्गे । विवङ्गिषते । मङ्कते । मघि कैतवे च । पूर्वमस्य पाठः कैतवार्थ-
स्यान्वाचितत्वद्योतनाय । (30)

राष्ट्र लाष्ट्र द्राष्ट्र सामर्थ्ये । ११०—११२ । राघते । रराघे । अर-
राघत् । लाघते । उल्लाघः । द्राष्ट्र आयामे च । द्राघते ।

स्नाष्ट्र कत्यने । ११३ । स्नाघते । स्नाघा । इति आत्मनेभाषा उदात्ता
अनुदात्ततः ।

अथ कवर्गान्ताः परस्मैपदिनः । फक् नीचैर्गतौ । ११४ । फक्कति ।
पफक् । फक्कः । फक्किता । (31)

तक् हसने । ११५ । तक्कति । तक्कम् ।

तक्कि कच्छजीवने । ११६ । तक्कति । आतक्कः ।

शुक गतौ । ११७ । शोक्कति । शुकः । शुकः । शुकाद् घन् (४।२।२६) ।
शुक्रो देवतास्य शुक्रियं हविः । (32)

बुक् भषणे । ११८ । बुक्कति श्वा ।

कक्क हसने । ११९ । कक्कति । शकादिभ्योऽटन् (उण्, ४।५।२०) ।
कक्कटः । (33)

ओष्ठ् राष्ठ् लाष्ठ् द्राष्ठ् ध्राष्ठ् शोषणालमर्थयोः । १२०—१२४ ।
ओष्ठति । ओष्ठाच्चकार । प्रोष्ठति । मा भवानुचिखत् । राष्ठति ।
अरराष्ठत् । लाष्ठति । अललाष्ठत् । द्राष्ठति । अदद्राष्ठत् । ध्राष्ठति ।
अदध्राष्ठत् ।

शाष्ठ् स्नाष्ठ् व्याप्तौ । १२५ । १२६ । शाष्ठति । अशशाष्ठत् । शाष्ठा ।
स्नाष्ठति ।

उख नख वख मख रख लख वखि लखि इखि ईखि वल्ग रगि वगि लगि
अगि मगि तगि त्वगि त्रगि श्वगि अगि श्लगि इगि रिगि लिगि गत्यर्थाः ।

(30) कैतवार्थस्य समुच्चितत्वद्योतनायेति ऊपुस्तके पाठः ।

(31) फणिभाषितभाष्यफक्किविषमाकुण्डलनामवापितेति नैषधे ।

(32) अयं माधवभट्टोजिभ्यां न दत्तः ।

(33) भट्टोजिमते कक्क हसने । प्रतिकक्कति । एवं माधवश्च ।

१२७-१५१ । ओखति । प्रोखति । उवोख । अभ्यासस्यासवर्णं (६।४।७८)
 इतीयङुवङोर्विधानसामर्थ्याद् हलादिशेषो न भवति । ऊखतुः । अत्रैका-
 देशस्य पूर्वे प्रत्यन्तवत्त्वादभ्यासग्रहणेन ग्रहणे सति ऋस्वत्वं प्राप्नोति । तदभ्यास-
 प्रकृत्यवयवयोरिकादेशस्य बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वादभ्यासमात्राश्रयं ऋस्वत्वं न
 भवति । उखा । उचिखिषति । औचिखत् । ओषेर्ऋदित्करणं ज्ञापकं
 नित्यमपि द्विर्वचनमुपधाकार्येण बाध्यत इति लघूपधगुणे कृते द्विर्वचनम् ।
 मा भवानुचिखत् । नखति । नखः । वखति । मखति । मखो यन्नः ।
 रखति । लखति । वङ्गति । लङ्गति । इङ्गति । प्रेङ्गणम् । ईङ्गति । वलाति ।
 वलातम् । गुरोश्च हलः (३।३।१०३) । वला । रङ्गति । रङ्गः । वङ्गति । वङ्गाः ।
 लङ्गति । विलङ्गति । इलयोरिकत्वस्मरणाद् विङ्ङङ्गः । लङ्गिकम्प्योरुपताप-
 शरीरविकारयो (६।४।३४, वा) रूपसंख्यानमित्यनुनासिकलोपः । विलगितम् ।
 अङ्गति । अङ्गाः । पृषोदरादित्वास्तत्त्वम् । अङ्गणं चत्वरम् । अङ्गिमदिमन्दिभ्य
 आरन् (उण्, ३।४।१४) अङ्गारः । अङ्गारसमूहे पाशादिभ्यो यः (४।२।४८) ।
 अङ्गार्थः । मङ्गति । मङ्गेरलच् (उण्, ५।७।४८) । मङ्गलम् । तत्र साधुरिति
 (४।४।८८) यत् । मङ्गल्यम् । तङ्गति । तङ्गः । त्वगि कम्पने च । त्वङ्गति ।
 तत्वङ्ग । (३४) त्वङ्गः । त्वङ्गति । श्वङ्गति । अङ्गति । श्वङ्गति । इङ्गति । इजादेः
 सनुम इति (८।४।३२) णत्वम् । प्रेङ्गणम् । इङ्गितम् । रिङ्गति । लिङ्गति ।
 लिङ्गम् ।

युगि । जुगि रुगि वर्जने । १५२-१५४ । युङ्गति । जुङ्गति । रुङ्गति ।

दधि पालने । १५५ । दङ्गति । (३५)

लघि शोषणे । १५६ । लङ्गति । ललङ्ग । लङ्गनम् । लङ्गत इति गत्यर्थ-
 स्यात्कनेपदिनः । अस्यापि गतो वृत्तिर्दृश्यते । तथाच भट्टिः “अन्ये चालङ्घिषुः
 शैलान् गुहास्वन्ये न्यनेषत ।” इति (३६)

(३४) उखि मखि, नखि रखि इत्येते साधवभट्टोजिभ्यामधिकाः पठितः । त्वगि श्वगि इति तु तयो
 रन्येषु नास्ति ।

(३५) अयं साधवभट्टोजिभ्यां न पठितः ।

(३६) नाप्ययं साधवादिभिः पठितः ।

घघ हसने । १५७ । घघति । जघाघ ।

मघि मण्डने । १५८ । मङ्घति ।

शिघि आघ्राणे । १५९ । शिङ्घति । आणको लूधूशिङ्घिधाज्भ्यः (उण्, ३।३६३) । शिङ्घाणकः । इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः ।

अथ चवर्गान्तान् आत्मनेपदिनः प्राह ।

वर्च दीप्तौ । १६० । वर्चते । वर्चः । ब्रह्मवर्चसम् । राजवर्चसम् ।

प्रच सेचने । १६१ । सचते । असौषचत् । सक्तवः ।

लोचृ दर्शने । १६२ । लोचते । अलुलोचत् । लोचनम् । आलोचयतीति लोक् लोचृ णद कुप तर्क वतु वधु भाषार्था इति (३७) चौरादिकात् । आलोच्यइति ण्यन्तादेरच् (३।३।५६) । केवलादि ण्यति घञि च कुत्वं स्यात् । एरजण्यन्तानामिति तु तन्मतेन यैर् आर्धधातुक इति (२।४।३५) णिलोपविधौ विषयसप्तमीष्यते ।

शच व्यक्तायां वाचि । १६३ । शचते । शचे । इन् सर्वधातुभ्यः (उण्, ४।४४६) । शचिः । उभे वनस्पत्यादिष्विति सूत्रे (६।२।१४०) क्त्वादि-कारादक्तिन इति ङीष्न्तः (४।१।४५, गण) शचीशब्द उदाहृतः । मतान्तरे तु शार्ङ्गरवादित्वान् ङीन्तः । शची ।

श्वच श्वचि गतौ । १६४ । १६५ । श्वचते । शश्वचे । श्वश्वते । श्वश्वते ।

कच बन्धने । १६६ । कचते । चकचे । अचीकचत् । पचाद्यच् । कचः । विकचम् । कर्मणि घञ् । न क्त्वादेरिति (७।३।५९) कुत्वप्रतिषेधः । काचः । ण्यन्तादेरजिति वा । एरजण्यन्तानामिति त्वार्धधातुके (२।४।३५) इति णिलोपविधौ ये सप्तमीं मन्यन्ते तन्मते इति पूर्वमेवोक्तम् ।

कचि दीप्तिबन्धनयोः । कश्चते । चकच्चे । गौरादित्वान् ङीष् । काञ्ची । ल्युट् । काञ्चनम् । उभयत्राप्यन्येषामपि दृश्यत इति (७।३।१३७) दीर्घः । (३८) दीप्तौ चेति वक्तव्ये बन्धनग्रहणं विस्पष्टार्थम् । १६७ ।

(३७) चुरादिष्विमे पठिताः । (२।१७—२४३) ।

(३८) प्रषीदरादित्वाद् दीर्घत्वे गौरादिङीषि काञ्चीति ङप्रसक्ते पाठः । काचि इति तु साधवभट्टोजि-

मच मुचि कल्कने । १६८।१६९। कल्कनं दन्धः शाक्यश्च । मचते । मेचे ।
मुच्चते । मुमुच्चे । मुच्चते ।

मचि धारणोच्छायपूजनेषु । १७० । मच्चते । मच्चः ।

पचि व्यक्तीकरणे । पच्चते । पङ्कः । बहुलवचनात् कनिन् । षड्भ्यो लुक्
(७।१।२२) पच्च । पच्चमः । पच्चक इति संख्याया अतिशदन्तायाः कन्
(५।१।२२) । पङ्क्तिर्विशतीति (५।१।५८) निपातनात् । पङ्क्तिर्दशसंख्या ।
प्रपच्चयति प्रपच्च इति तु चुरादिपाठात् । १७१ ।

ष्टुच प्रसादे । १७२ । स्तोचते । तुष्टुचे । तोष्टुचते । स्तोकः । पोटा-
युवतीत्यादिभिरजातिः समस्यते (२।१।६५) । अग्निस्तोकः । संस्तोज इति
वर्णविकाराभ्युपगमात् । (३९)

ऋज गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । १७३ । अर्जते । ऋकारस्थोऽपि रेफो
दिहल्यग्रहणसामर्थ्याद्वल्यग्रहणेन गृह्यते । तस्मान्नुडिति (८।४।७१) नुट् ।
आनुजे ।

ऋजि भृजी भर्जने । १७४।१७५ । ऋज्जते । ऋज्जाञ्चक्रे । नुमागम-
निमित्तापि यस्य गुरुमत्ता ततोऽप्याम् भवति यथा इन्द्राञ्चकार । केचित् तु
आनुज्जे इति प्रत्युदाहरन्ति । तत्रेन्धिभवतिभ्याञ्चेति (१।२।६) इन्धियग्रहणेना-
नित्य आमिति आपितमेतत् । तदनित्य आमिति न भवतीति यथा कथञ्चित्
समाधेयम् । भर्जते । बभ्रजे । भर्जिता । विभर्जिषते । भृक्तः भृक्तवान् । षत्व-
मनिट्त्वञ्चास्य नास्तीति भ्रस्जो रोपधयोरित्यत्रोक्तम् (६।४।४७) ।

एजृ भ्रेजृ भ्राजृ दीप्तौ १७६-१७८ । एजते । एजाञ्चक्रे । अङ्गमेजयः ।
मा भवानेजिजत् । एजतीति एजृ कम्पन इत्यस्य भवति । भ्रेजते । विभ्रेजे ।
अविभ्रेजत् । भ्राजते । बभ्राजे । अविभ्रजत् अबभ्राजत् । भ्राजते रनुदात्तेष्व-
प्रतिपादनार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्य ऋकारानुबन्धकरणमात्मनेपदमात्र-
फलकम् । ऋकारानुबन्धप्रकरणात् । भ्राजति श्वायं फणादिसप्तकेपि पठि-

आमधिको धातुः पठितः । तस्मिन् तस्मात् काञ्ची काञ्चमिति । कञ्चुकमिति कचिधातोः “बाहुलकादुक्त”
इति साधवः ।

(३९) श्रयोदरादित्वात् ।

प्यते । तत्र द्विष्ठाठफलं ब्रुवते व्रथादिसूत्रे (८।२।३६) राजिसहचरि-
तस्य भ्राजे ग्रहणम् यथा स्यादिति । तेन भ्राष्ट्रिः भ्राक्तिरिति द्वयमुप-
पद्यते । आत्मनेपदानित्यत्वार्थमित्येके । तद्विकल्पश्च यथाभिधानं बोधयति ।
तेन लभते लभति सेवते सेवति मोदते मोदति इत्यादि सिध्यति ।

ईज गतिकृतसनयोः । १७८ । ईजते । ईजाञ्चके । वीज्यते । इति
आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । उदात्ताः सेट इत्यर्थः ।

अथ चवर्गान्ताः परस्मैपदिनः ।

शुच शोके । १८० । शोचति । शुशोच । शोकः । शुक् । शुक्रो मांसः ।
तथा शुचिः ।

कुच शब्दे तारे च । १८१ । कोचति । चुकोच । कुचः । कुच संपर्जन-
कोटित्यप्रतिष्ठम्भविलेखनेष्विति ज्वलादौ पठिष्यते । पुनरिच्कार्थभेदेन पठ्यते ।

कुन्च क्रुन्च णीटित्याल्पीभावयोः । १८२।१८३ । कुञ्चति । चुकुञ्च ।
कुचितम् । कुञ्चित्वा । कुञ्चिता । कुञ्चिका । कुक् । कुञ्चति । कुङ् ।
क्रुञ्ची । स्त्रियां क्रुञ्चा । चोः कुरित्यत्र (८।२।३०) जोपधत्वमस्योक्तम् । तेनो-
पधालोपो न भवति । अन्येतु ऋत्विगादिसूत्रे (३।२।५८) निपातनैः सह
निर्देशान्नलोपाभावमाहुः ।

लुञ्च अपनयने । १८४ । लुञ्चति । लुलुञ्च । लुञ्चित्वा लुचित्वा । लुचि-
तम् । लुञ्चलुचितम् । लुक् । लुक्काययति ।

अञ्च गतिपूजनयोः । १८५ । अञ्चति । आनञ्च । अञ्चित्वा अञ्ज्वा ।
अक्तः । अञ्चोऽनापादने इति (८।२।४८) निष्ठानत्वम् । समक्तः । उदक्त
मुदकं कृपात् । अञ्चिता अस्य गुरवः । प्राङ् । सभ्रणङ् । पूजायां प्राञ्चा प्राङ्-
भ्याम् प्राङ्भिः । गतौ प्राचा प्राग्भ्यामित्यादि । स्त्रिया मञ्चतेरुपसंख्यान
मिति ङीप् (४।१।६।६ वा) । अचङ्गल्यकारलोपे (६।४।१३८) चाविति
(६।३।१३८) दीर्घत्वम् । प्राची । उदईदीति (६।४।१३८) ईकारः । उदीची ।
वाङ्मादिषूदञ्चशब्दः पठ्यते । औदञ्चिः । शेषिके व्यु प्रागित्यादिना (४।२।१०१)
यत् । प्राचि जातः प्राच्यो गजः । विभाषाञ्चे (५।४।८) रिति खः । प्राचीनो
वृद्धः । प्राचीना ब्राह्मणी ।

वञ्चु चञ्चु तञ्चु त्वञ्चु म्रञ्चु म्लञ्चु म्रञ्चु म्लञ्चु गत्यर्थाः । १८६—१८३ ।
 वञ्चति । ववञ्च । वनीवच्यते । वनीवञ्चः । वञ्चय' वञ्चन्ति वर्णजः ।
 वङ्गम् । वचित्वा वञ्चित्वा वङ्क्ता । वक्तः । वक्तवान् । चञ्चति । चचञ्च ।
 चञ्चित्वा चङ्क्ता । चक्तः । चक्तवान् । पचाद्यच् चञ्चः । चञ्चा । वृषादिभ्यः
 कलच् । (उण् १।१०४) । चञ्चलः । मृगयादित्वात् कुचञ्चुः । कथं चञ्चरीकः ।
 चरेर्यङ्लुकि फर्फरीकादयश्चेति (उण्, ४।४५८) ईकन् । (४०) तञ्चति ।
 तक्तम् । त्वञ्चति । म्रञ्चति । म्लञ्चति । म्रोचति । अम्रुचत् अम्रोचीत् ।
 म्रुचित्वा म्रोचित्वा म्रुक्ता । म्लोचति । अम्लुचत् । अम्लोचीत् । म्लुक्तः ।

गुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे । १८४-१८७ । ओचति । ग्लोचति ।
 अग्लुचत् अग्लोचीत् । कोजति । कुजः । कुक्तः । कुक्तवान् । खोजति ।

ग्लुञ्चु षसज् गतौ । ग्लुञ्चति । अग्लुचत् अग्लुञ्चीत् । अङ्यस्यापि केचि-
 दनुनासिकलोपाभावमिच्छन्ति अग्लुञ्चदिति । ग्लुञ्चित्वा ग्लुङ्क्ता । सज्जति ।
 सिसज्जिषति । सिषज्जयिषति । सज्जः । सज्जत इति भाष्यकारवचनादस्यात्मने-
 पदम् । १८८।१८८ ।

गुजि अव्यक्तशब्दे । २०० । गुञ्जति । जुगुञ्च । गुञ्जितम् । गुरोश्च
 हलः (३।३।१०३) गुञ्जा ।

अर्चं पूजायाम् । २०१ । अर्चति । आनर्च । अर्चिशुचीत्यादिना (उण्,
 २।२६५) इस् । अर्चिः । युजादिष्वप्ययं पठ्यते । ततस्तु कर्त्तृभिप्राये क्रिया-
 फले विवक्षिते आत्मनेपदमस्ति । परस्मैपदार्थमिह पठ्यते । युजादिषु हि
 कृतिपथे धातवः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदिनो वक्ष्यन्ते । तत्र चेद-
 मेव लिङ्गम् । पूर्वे चकारान्ता ऋस्लोकारयुक्ता इति पृथगस्य निर्देशः ।

क्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । २०२ । क्लेच्छति । मिक्लेच्छ । क्लुब्धादिसूत्रे
 (७।२।१८) निपातनान् क्लिष्टम् । क्लेच्छितम् ।

लङ् लङ्क्ते लङ्क्ये । २०३ २०४ । लङ्छति । लाङ्छति । लाङ्छनम् ।
 लुट् । लाङ्छो जारः । मत्वर्थे इनिः । लाङ्छिनी ।

वाञ्छि इच्छायाम् । २०५ । वाञ्छति । वाञ्छा ।

आञ्छि आयामि । २०६ । आञ्छति । आञ्छ । एतन्नासकारस्य मतम् ।
केचित् तु अत आदेरिति (७।४।७०) तपरकरणं मुखमुखार्थं मिति व्याच-
क्षाणा आनाञ्छ इत्युदाहरन्ति ।

झीञ्छ लज्जायाम् । २०७ । झीञ्छति । झीञ्छा ।

हुञ्छा कौटिल्ये । २०८ । हुञ्छति चौरः । कौटिल्यं करोति । अपसरती-
त्यर्थः । जुहृञ्छ । हृण्वान् । हृण्वमनेन । हृञ्छितमनेन । प्रहृण्वः । प्रहृञ्छितः ।
हः । हुरी । हुरः ।

मूञ्छा मोहसमुच्छाययोः । २०९ । मूञ्छति । मूर्त्तः । मूर्त्तवान् ।
न ध्यात्येति (८।२।४७) निष्ठान्तनिषेधः । मूर्च्छितमनेन । मूर्त्तमनेन ।
प्रमूर्त्तः । प्रमूर्च्छितः । मूञ्छा । तदस्य सञ्ज्ञातं तारकादिभ्य इतच् (५।२।३३)
मूर्च्छितः ।

स्फुञ्छा विस्तृती । २१० । स्फुञ्छति । पुस्फुञ्छ ।

युञ्छ प्रमादे । २११ । युञ्छति । युयुञ्छ ।

उञ्छि उञ्छे । २१२ । उञ्छति । उञ्छाञ्चकार । उञ्चिच्छिषति । निष्ठा
प्रोञ्चितम् । तुदादावप्ययं पठिष्यते । शपोऽनुदात्तत्वार्थमिह पठ्यते । (४।१)

उञ्छी विवासे । २१३ । उञ्छति । उञ्चिच्छिषति । व्युञ्छा । व्युष्टम् ।
अयमपि तुदादौ पठिष्यते ।

ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गतौ । २१४-२१९ । ध्रजति । दध्राज ।
ध्रञ्जति । धर्जति । दरीधृज्यते । धृञ्जति । दरीधृञ्जति । ध्वजति । ध्वञ्जति ।

कूज अव्यक्तशब्दे । २२० । कूजति । चुकूज । घञि न क्वादे (७।३।५९)
रिति कुत्वनिषेधः । कूजः ।

अर्ज षर्ज अर्जने । २२१ । २२२ । अर्जति । आनर्ज । स्वर्गः । ऋजुः
(४२) । अर्जिजिषति । सर्जति । सिसर्जिषति । सिषर्जयिषति ।

(४१) उञ्छः कणश्च आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलमिति यादवः । उञ्छति उञ्चिनोतीत्यर्थः । वदराण्यु-
ञ्छति वादरिकः । श्यामाकिकः ।

(४२) अर्जिद्विशिकमौल्यादिना (उण्, १।२७) कुप्रत्यय ऋजादेशश्च ।

गर्ज शब्दे । २२३ । गर्जति । जगर्ज । गर्जः ।

तर्ज भर्त्सने । २२४ । तर्जति । ततर्ज । तर्जनी ।

कर्ज व्यथने । २२५ । कर्जति । चकर्ज । कर्जः ।

खर्ज मार्जने च । २२६ । खर्जति । चखर्जः । खर्जनः । खर्जूरः ।
खर्जिपिप्प्लादिभ्य जरोलचौ (उण्, ४।५२८) । कषिवमितनिधनिसर्जि-
खर्जिभ्य जः (उण्, १।८१) । खर्जूः ।

अज गतिक्षेपणयोः । २२७ । अजति । प्रवेता प्राजिता (४३) । प्रवयणं
प्राजनम् । समजः समाजः । व्याजः । वेवीयते इति यङि आर्धधातुक-
विषये वीभावः । संज्ञायां समजित्यादिना (३।३।८८) क्वप् । समज्या ।
अजिरशिशिरित्यादिना (उण्, १।५३) किरच् । अजिरं चत्वरम् । अजः ।
जातिलक्षणङीषि प्राप्ते टाप् । अजा क्वागी ।

तेज पालने । २२८ । तेजति । तेजः ।

खज मत्थे च । २२९ । खजति । खजः । खाजकः । खजाकः ।
खजाका ।

खजि गर्तवैकल्ये । २३० । खज्जति । चखज्ज । खज्जः । खज्जनः ।

एजृ कम्पने । २३१ । एजति । एजाञ्चकार । मा भवानेजिजत् ।
अङ्गमेजयः ।

टु ओ स्फूर्जा वज्जनिघोषि । २३२ । स्फूर्जति । स्फूर्जयुः । स्फुर्गुणः ।
स्फुर्गुणमनेन (४४) स्फूर्जितमनेन । दीर्घाकारस्योपदेश उपधायाच्चेत्य-
(८।२।७८) स्थानित्यत्वज्ञापनार्थ इति । तेन मुर्च्छति हुर्च्छति स्फुर्च्छतीत्यपि
भवतीति केचित् ।

(४३) अजिर् व्यञ्जयोरित्यत्र (२।४।५६) वखादावाधधातुके वेति भाष्यम् । एतच्च तत्र ब्राह्मणसारस्थो-
र्विवादात् “एवं हि कश्चिद् वैयाकरण आह कोऽस्य रथस्य प्रवेति । सत आह अहमायुषन्नस्य रथस्य
प्राजितेति । वैयाकरण आह अपशब्द इति । सत आह प्रातिज्ञो देवानाम् प्रियः । न लिटिजः । इष्यत
एतद्रूपमिति । वैयाकरण आह अहो खल्लनेन दुरुतेन बाध्यामह इति । सत आह न खलु वेजः सतः ।
सुषतेरेव सतः । यदि सुषतेः कुत्सा प्रयोक्तव्या दुःसूतेनेति वक्तव्यम् । इति (महाभाष्य II. 4. 56)

(४४) स्फुर्गुणमिति प्रामादिकम् । चोः कुरिति (८।२।३०) गकारलोपस्य शास्त्राभावात् ।

क्षि क्षये । २३३ । क्षयति । निष्ठायामख्यदर्थ इति दीर्घः (६।४।६०) ।
क्षीयो दीर्घादिति (८।२।४६) नत्वम् । क्षीणः । क्षितम् । क्षेता । क्षि
निवासगल्थोः क्षिप् हिंसायामिति च गणान्तरे पठ्यते । क्षियति । क्षिणीति ।
उत्तरधातुसाधर्म्यानुरोधेन चाजन्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते । (45)

क्षीज अव्यक्ते शब्दे । २३४ । क्षीजति । अस्मानन्तरं कूजतिर्न निर्दिश्यते ।
कूजतेः स्वरप्रयुक्तत्वात् पृथङ् निर्देशः । अन्यस्त्वाह क्षीजकूजोः पृथक्
करणादर्थभेदोऽनुसन्धेयः । तथाहि कूजन्ति कपोता इत्युक्ते स्वनन्तीति
गम्यते । क्षीजति दासीत्युक्ते सखेदं स्वनतीति गम्यते । एवमन्यत्रापि धातु-
भेदोऽर्थभेदोऽवगन्तव्यः ।

लज लजि भरजने । २३५।२३६ । लजति । लज्जति । लङ्गः । रङ्गः ।
ङङ्गः । रलयो उलयोरैकत्वस्मरणमिति । संज्ञायां ण्वल् (६।३।१०८)
लज्जिका वेश्या ।

लाज लाजि भर्त्सने च । २३७।२३८ । चकारो भिन्नक्रमः । एतावपि
भर्त्सने पठ्यते इत्यर्थः । लाजति । लाजाः । लाज्जति ।

जज जजि युडे । २३९।२४० । जजति । जज्जति । जङ्गः । जङ्गलम् ।
तुज तुजि हिंसायाम् । २४१।२४२ । तोजति । तुतोज । तुजि पालने च ।
तुज्जति । तुतुज्ज । तुङ्गः ।

गज गजि गृज गृजि मुज मुजि शब्दार्थाः । २४३—२४८ । गज मदने
च । गजति । जगाज । गजः । गाजः । गज्जति । गज्जा । गज्जः । गर्जति ।
जगर्ज । जगृजतुः । जगृजुः । गर्जः । गृज्जति । जरीगृज्जते । मोजति ।
मुज्जति । मुज्जः । अच् ।

वज व्रज गती । २४९।२५० । वजति । ववाज । एत्वाभ्यासलोपप्रति-
षेधश्चास्य चान्द्रेरुदाहृतः । ववजतुः । ववजुः । अवजीत् । अवजीत् । वाजः ।
व्रजति । वव्राज । अव्राजीत् । प्रव्रजितः । परिव्राट् । व्रजः । व्रज्या ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमिदं त्रिधातुवर्जम् ।
तस्य त्वजन्तत्वादन्यदात्तेष्वमित्यागमः । तर्कुग्रामन्यायेनोदात्त इत्युक्तम् । (46)
अथात्मनेपदिनष्टवर्गान्ताः ।

अट् अतिक्रमणहिंसयोः । २५१ । दीपधोऽयं स्मर्यते । अट्टते । आनट्टे ।
आट्टिटत् । अट्टिट्षते । अट्टयति । अट्टायते । टुना टुरित्त्वत् (८।४।४१)
न्यासकारेण तकारोपधोऽयमित्युक्तम् । तथाच अतिट्टिषते । आतिट्टदिति
भवति । (47)

वेष्ट वेष्टने । २५२ । वेष्टते । विवेष्टे । अविवेष्टत् । अववेष्टत् । वेष्टः ।
चेष्ट चेष्टायाम् । २५३ । चेष्टते । अचिचेष्टत् । अचचेष्टत् । चेष्टा ।
गोष्ट लोष्ट संघाते । ३५४।२५५ । गोष्टते । गोष्टः । लोष्टते । लोष्टः ।
घट्ट चलने । २५६ । घट्टते । जघट्टे । घट्टः । घट्टा ।

स्फुट विकसने । २५७ । स्फोटते । पुस्फुटे । स्फुटतीति विशरणे भविष्यति ।
अठि गती । २५८ । अण्ठते । आनण्ठे ।

वठि एकचर्यायाम् । २५९ । वण्ठते । वण्ठः ।

मठि कठि शोके । २६०।२६१ । मण्ठते । मण्ठयते । कण्ठते । कण्ठः ।
उत्कण्ठते । उत्कण्ठयते । उत्कण्ठा ।

मुठि पालने । २६२ । मुण्ठते । मुमुण्ठे ।

हेठ विवाधायाम् । २६३ । हेठते । जिहेठे । विहेठितः । हेठो वधः ।
एठ च । २६४ । एठते । एठाच्चक्रे ।

हिडि गत्यानादरयोः । २६५ । हिण्डते । जिहिण्डे । हिण्डनम् ।

कुडि दाहे । २६६ । कुण्डते । कुण्डः । कुण्डा । कुण्डी ।

हुडि संघाते । २६७ । हुण्डते । हुण्डा । हुण्डनम् ।

वडि वेष्टने । २६८ । वण्डते ।

मडि च । २६९ । मण्डते । मण्डनम् । मण्डः । वृषादित्वात्

(46) भट्टग्रामन्यायादिति डपुस्तके पाठः ।

(47) माधवादिमते तु तोपधलेपि अट्टिट्षते इत्येव रूपं । नतु अतिट्टिषते । यौ चडि आट्टिटत् । नतु
आतिट्टदिति ।

कलच् । मण्डलम् । गौरादित्वान् मण्डली । मण्डतीति भूषायां भवति ।

भङि परिहासे । २७० । भण्डते । भण्डः । भाण्डम् । (48)

पिडि संघाते । २७१ । पिण्डते । पिण्डः । गौरादित्वात् पिण्डी ।
हुडि पिडि संघात इति नोक्तम् । पिडेः पवर्गाद्यनुरोधात् ।

मुडि मार्जने । २७२ । मुण्डते मुखम् । मुण्डनम् । मुण्डतीति खण्डने
वक्ष्यति ।

तुडि तोडने । २७३ । तुण्डते । तुतुण्डे । तुण्डः । तुण्डा । इन् सर्व-
धातुभ्यः (उण्, ४।५।५८) । तुण्डिः । तुण्डिमः ।

पडि गतौ । २७४ । पण्डते । पण्डा । पण्डितः ।

कडि मदे । २७५ । कण्डते । चकण्डे ।

हुडि हरणे । हुण्डते । २७६ ।

चडि कोपे । २७७ । चण्डते । चण्डः । पतिचण्डिभ्यामालच् । (उण्,
१।११४) चण्डालः । स्वार्थेऽण् । चाण्डालः ।

शडि रुजायां संघाते च । २७८ । शण्डते । शशण्डे । शण्डः । परम-
शण्डः । कुशण्डिका ।

तडि ताडने । २७९ । तण्डते । ततण्डे । वितण्डा ।

खडि मन्ये । २८० । खण्डते । खण्डः । खड् खडि कडि भेद इति
चुरादौ पठ्यते । तस्य खण्डयति । खण्डना ।

हेडृ होडृ अनादरे । २८१।२८२ । हेडते । त्यजतीत्यर्थः । अजिहेडत्
हेडा । हेला । होडते । जुहोडे । होडा । होडः । विहोडते । विहोडाश्चक्रे ।
(49) । हेड वेष्टन इति घटादौ पठ्यते । हेडति । हिडयति । अनादरे
तु हेडयति ।

वाडृ आप्लाव्ये । २८३ । वाडते । ववाडे । वाडः ।

(48) एतदनन्तरं डपुस्तके भुङि भरणे । मुण्डते । वुमुण्डे । मुण्ड इति पठ्यते ।

(49) होड इति पचाद्यनन्तादाचारे क्तिप् । आचारवगन्त्यक्तीबद्भोडिभ्यः क्तिप् वेति (१।१।२२ वा) ।
एतेषामनुदात्तस्वस्य प्रतिज्ञायते । विहोडते । अनेकाच्चावाम् । विहोडाश्चक्र इति ।

द्राङ् द्राङ् विशरणे । २८४।२८५ । द्राङ्ते । द्राङ्ते । द्राङ् ।
 शाङ् श्लाघायाम् । २८६ । शाङ्ते । शशाङ् । शाङ् । शालः । रूप-
 शाली । शाङ् । शाला ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदासतेतः ।

अथ टवर्गान्ताः परस्मैपदिनः कथ्यन्ते ।

शौट् गर्वे । २८७ । शौटति । अशुशौट् । शौटीरः । (उण्, ४।४६९) ।
 शौटीरस्थ्याग्निधीरयोः ।

यौट् संबन्धे । २८८ । यौटति । अयुयौट् । यौटः । पृषोदरादित्वाद्
 ऋस्त्वन्ते यौटनमिति ।

मेट् स्नेट् स्नेट् उन्मादने । २८९—२९१ । मेटति । अमिमेट् ।
 मेटकम् । स्नेटति । अमिस्नेट् । स्नेटति । अमिस्नेट् । (50)

कट् वर्षावरणयोः । २९२ । कटति । अकटीत् । कटिः । कटः ।
 कटकं बलयोऽस्त्रियाम् । कटनगरे जातः । शैषिकच्छः । कटनगरीयः ।
 कटघोषीयः । (51)

अट् पट गती । २९३।२९४ । अटति । आट । आटः । अटाक्षते ।
 पटति । पटः । पटी । पाटः ।

रट् परिभाषणे । २९५ । रटति । क इति शब्दं रटति करटः ।

लट् बाल्ये । २९६ । लटति । लाटः । लट् ।

वट् वेष्टने । २९७ । वटति । वटः । वटकः । वाटकः । वटिः । तुण्डि-
 बलिवटेभः (५।२।१३९) । वटिभः । वाटः । हलश्चेत्यधिकरणे घञ्
 (३।३।१२१) । वाटिका ।

शट् रुजाविशरणगल्यवसादनेषु । २९८ । शटति । शशाट् । शाटकः ।
 शाटः । शाटी ।

किट् खिट् त्रासे । २९९।३०० । केटति । खेटति । खेटः ।

शिष्ट् षिट् अनादरे । ३०१ । ३०२ । शेष्टति । सेष्टति । सिष्टेष्ट ।

(50) उपसर्गके स्नेट् स्नेट् इति पाठः । आसेद्धितमिति तत्प्रत्यये । “तात्तम्ये पाठस्त्वर्थसाम्यादिति
 माधवः । (51) प्राचां कटादेरिति (५।३।१३) च्छः । अथोऽपवादः ।

जट भट संघाते । ३०३ । ३०४ । जटति । जटः । जटा । भटति ।
भाटः । कर्मणि घञ् ।

भट भृती । ३०५ । भटति । भाटः । भटः । भटितम् ।

तट उच्छ्राये । ३०६ । तटति । तटः । तटम् । तटी । तटिनी सरित् ।

खट काङ्क्षायाम् । ३०७ । खटति । खटः । खाटः । खट्टा ।

णट नृती । ३०८ । नटति । प्रणटति । नटः । नाटः । नाटकः ।
नाटिका ।

पिट शब्दसंघातयोः । पेटति । पेटः । पेटकः । पेटी । पिटः । पिटकः ।
बलाकादयश्चेति (उण् ४।५३) आकः । पिटाकः । ३०९ ।

हट दीप्तौ । ३१० । हटति । जहाट । हाटः । हाटकम् ।

षट अवयवे । ३११ । सटति । सिषाटयिषति । साटः । सटा ।

लुट विलोङ्गे । ३१२ । लोटति । लोटः । दिवादिष्ययं पठ्यते ।
लुट्यति ।

चिट परप्रेष्ये । ३१३ । चेटति । चेटः । गौरादित्वाच् चेटी । चेटकः ।

विट शब्दे । ३१४ । वेटति । विटः । इगुपधात् कः । विटपः । वेटः ।

बिट बिड़ आक्रोशे । ३१५ । ३१६ । वेटति । वेटः । वेड़ति । बिड़ालः ।

इट किट कट इ गतौ । ३१७-३२० । एटति । इयेट । एटः ।
केटति । चिकेट । केटः । कटति । अकटीत् अकाटीत् । कटिमिदितमेके
पठन्ति । तन्मते कण्टति । कण्टः । कण्टकम् । अयति । इयाय । इयतुः ।
वर्त्मप्रवृत्त्येह कार्याणि क्रियन्त इति यणादेशं कृत्वा स्थानिवत्त्वाद् द्विर्वचन-
मत्र । इकारवत्प्रकरणादयति रूपदिष्टः । तदनुरोधेन चान्ये । अयतिं
दीर्घमिच्छन्ति चान्द्राः । व्यपदेशिवद्भावेन गुरुमत्त्वादाम्प्रत्ययमुदाहरन्ति च ।
अयाञ्चकारेति ।

मडि भूषायाम् । ३२१ । मण्डति । मण्डकम् । मण्डनम् । मण्डनः ।
शलिमण्डिभ्यामूकण् (उण् ४।४८९) । मण्डूकः । कूपमण्डूकः । पात्रे-
समितादित्वात् ।

कुठि कुडि वैकल्ये । ३२२ । ३२३ कुण्ठति । कुण्ठा । कुण्ठः । कुण्ठति ।
कुण्ठा । कुण्डम् ।

मुट प्रमर्द्दने । मोटति । मोटनम् । ३२४ । (52)

चुटि अलीभावे । चुण्ठति । चुचुण्ड । चुण्ठः । ३२५ । चुट इत्येके ।
चोटति । चोटी ।

मुडि खण्डने । ३२६ । मुण्डति । मुण्डः । उकारवत्पवर्गादिप्रकरणाद्
इहायं निर्दिश्यते । मडि भूषायामिति उकारवान्न भवतीति डकारान्तोऽप्य-
कारवत्त्वादादौ निर्दिष्टः । पुडि चेत्येके । पुण्डति । पुण्डः । पुण्ड्रम् ।
पुण्डरीकम् । ३२७ ।

वटि विभाजने । ३२८ । वण्टति धनम् । वण्टनम् । वण्टः ।

रुटि लुटि स्तेये । ३२९ । ३० । रुण्टति । रुण्टः । लुण्टति । लुण्टाकः ।
लुण्टयतीति चुरादिपाठात् ।

स्फुटिर् विशरणे । ३३१ । स्फोटति । अस्फुटत् । अस्फोटीत् । स्फोटः ।
स्फुट विकशन इति कुटादौ पठ्यते । स्फुटति । अस्फुटीत् ।

पठ व्यक्तायां वाचि । ३३२ । पठति । पपाठ । पाठः ।

वठ स्थौल्ये । ३३३ । वठति । वठः । वाठः । वाठरः ।

मठ मदनिवासयोः । ३३४ । मठति । मठः । माठः ।

कठ क्लृप्त्जीवने । ३३५ । कठति । कठनम् । कठः । प्रोक्तार्थे
कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्चेति (४।३।१०४) णिनिः । तस्य कठचरकालु-
गिति (४।३।१०७) लुक् । ततस्तदधीत इत्यण् । तस्य प्रोक्तालुगिति (४।२।६४)
लुक् । ततस्तस्येदमित्यर्थे गोत्रचरणाद् वुञ् (४।३।१२६) काठकं कृन्दः
शाखाविशेषः ।

रठ परिभाषणे । ३३६ । रठति । रराठ । रैठतुः । राठः ।

हठ मृतिशङ्खबन्धनयोः । ३३७ । हठति । जहाठ । हठः । हठनम् ।

(52) अत्र माधवः—“मुड इति धनपालः । पुड इति पकारादिडान्त इति शाकटायनः । चौर-
सामी तु बावपि इदितौ पपाठ । मैत्रेयस्त्वमु टान्तमेव पठित्वा मुडि खण्डने इति चाग्रे पठित्वा पुडि च
इत्येक इत्याह इति” ।

रुठ लुठ उपघाते । ३३८।३३९ । रोठति । लोठति । लोठः ।
निर्लोठति । निर्लोठनम् ।

उठ इत्येके । ३४० । ओठति । उवोठ । ओठः ।

पिठ हिंसासंज्ञेऽशयोः । ३४१ । पेठति । पिठः । पेठः ।

शठ कैतवे च । ३४२ । शठति । शठः ।

शुठ गतिप्रतीघाते । ३४३ । शोठति । शोठः ।

कुठि च । ३४४ । कुण्ठति । कुण्ठः ।

लुठि आलस्ये । ३४५ । गतिप्रतिघातेऽपि वृत्तिरस्य । लुण्ठति । लुण्ठः ।

शुठि शोषणे । ३४६ । शुण्ठति । शुण्ठः । शुण्ठी । पचाद्यजन्ताद्
गौरादिङीष् ।

रुठि लुठि गती । ३४७।३४८ । रुण्ठति । रुण्ठः । लुण्ठति । लुण्ठः ।

चुड्ड भावकरणे । ३४९ । चुड्ढति । चुड्ढा । क्षिपि चुत् ।

अड्ड अभियोगे । ३५० । अड्ढति । अड्ढिडिषति । अड्ढा । क्षिपि
अत् । दोषधावेतौ । तथा

कड्डिरपि । ३५१ । कड्ढति । कड्ढनः । क्षिपि । कत् । कज्जलम् ।

क्रीडृ विहारे । ३५२ । क्रीडति । आक्रीडते । संक्रीडते । अनुक्रीडते ।
परिक्रीडते । अचिक्रीडत् । क्रीडा ।

तुडृ तोडने । ३५३ । तोडति । अतुतोडत् । तोडः ।

ह्रडृ होडृ गती । ३५४।३५५ । ह्रडति । अह्रुह्रडत् । होडति । अजु-
होडत् । हीडाम् ।

रौडृ अनादरे । ३५६ । रौडति । अरुरौडत् ।

रोडृ लोडृ उन्मादने । ३५७।३५८ । रोडति । अरुरौडत् । रोडः ।
रोडकः । रोडा । लोडति । अलुलोडत् । लोडा । लोडः । डलयोरिकत्व-
स्मरणाल् लोलः ।

अड उद्यमे । ३५९ । अडति । अडः । व्यडः । व्याडिः । अत इज्
(४।१।८४) । स्वागतादित्वादेच्प्रतिषेधः ।

लङ् विक्राशे । ३६० । लङ्गति । ललति । लालयति । लालनम् ।
ललयोरैक्यात् ।

कङ् मदे । ३६१ । कङ्गति । कङ्गः । कलनम् । निष्कलः (५३) ।
निष्कला । कलं त्रायते रक्षतीति कलत्रम् । कङ्गत्रम् । तुदादावप्ययं
पठिष्यते । विकलः । कलति ।

कङ्ङ कार्कश्ये । ३६२ । कङ्ङति । चकङ्ङ । क्तिपि कत् ।

गङ्गि वदनैकदेशे । ३६३ । गङ्गति । गङ्गः । सर्वधातुभ्य इन् । पृषो-
दरादित्वाद्दीर्घः । गाङ्गिः । गाङ्गजगात् संज्ञायामिति (५२।११०)
मत्वर्थे वः । गाङ्गिवम् । “अधिरोहति गाङ्गिडं मङ्गिषौ ।” कदिकारादिति-
ङीष् । गाङ्गी । तुल्या हि संहिता गाङ्गजगादिति । तस्मादतोऽपि वः ।
गाङ्गीवम् । (५४)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्ततः । उदात्तत्वमयतिवर्जम् । भट्टगाम-
न्यायेन तूदात्ता इति सामान्योक्तिः ।

अथ पवर्गान्ता आत्मनेपदिनः ।

तिष्ठ तेष्ठ छिष्ठ छेष्ठ चरणार्थाः । ३६४ — ३६७ । तेपते । तेषा । अतितेपत् ।
तिपः । तेष्ठ कम्पने च । तेपते । अतितेपत् । तेपः । स्तेपते । तिष्ठिपे । तिष्ठेपे ।

ग्लेष्ठ दैन्ये । ३६८ । ग्लेपते । अजिग्लेपत् ।

गेष्ठ च । ३६९ । गेपते । अजिगेपत् ।

टु वेष्ठ कम्पने । ३७० । वेपते । विवेपे । वेपथुः । न भाभू इत्यादिना
णत्वप्रतिषेधः (८.४३४) । प्रवेपनम् । (५५)

केष्ठ गेष्ठ ग्लेष्ठ च । ३७१ । कम्पने इत्यपेक्षते । केपते । अचिके-
पत् । गेपते । अजिगेपत् । ग्लेपते । ग्लेष्ठधातुः पुनः पठ्यते । दैन्या-
दर्थान्तरार्थम् ।

(५३) छपुस्तके तु गौरादित्वाद् दीर्घः । निष्कलीति पाठः ।

(५४) गाङ्गीवी कनकशिलानिर्भं भुजाभ्यामिति च भारवेः प्रयोगः ।

(५५) एतस्मादनन्तरं कुवेप च । कुवेपते । कुवेप इति क्वचिद् दृश्यते । एतत् साधवादी नास्ति । नापि
सर्वेषु धातुप्रदीपपुस्तकेषु ।

पेवृ षेवृ सेवने । ३७२।३७३ । पेवते । अपिपेवत् । सेवते ।

रेवृ भ्रेवृ गतो । ३७४।३७५ । रेवते । रेवा । भ्रेवते । (56)

त्रपूष् लज्जायाम् । ३७६ । त्रपते । त्रेपे । त्रपिता त्रप्ता । त्रपा । अप-
त्रपिष्णुः । त्र्यत् । अपत्राप्यम् ।

कपि चलने । ३७७ । कम्पते । चकम्पे । कम्पयते । कम्पः । अनुकम्पा ।
कम्पः । नमिकम्पीत्यादिना (३।२।१६७) रः । ताच्छीलिकेषु क्वचिद्
वासरूपविधिरस्तोति ज्ञापितमेतदत्र दीपिग्रहणेन । तेन कम्पना शाखा ।

रवि लवि अवि शब्दे । ३७८-३८० । रम्बते । रम्बयते । रम्बे ।
करम्बः । लवि अवस्त्रंसने च । लम्बते । ललम्बे । अलावूः । नञि लम्बेर्नलोप-
श्चेत्युप्रत्ययो वृद्धिश्च । (उण्, १।८७) । विडम्बते । विडम्बयति । “प्रभातकल्पां
रजनीं व्यडम्बयत् ।” डलयोरैक्यात् । अम्बते । आनम्बे । अम्बः । पचायच् ।
अम्बा । अम्बरम् ।

कवृ वर्णे । ३८१ । कवते । चकवे । अचकावत् । मद्गुरादयश्चेति
(उण् १।४१) कुरच् । रमागमश्च । कर्बुरः । इन् सर्वधातुभ्य इति कविः ।

क्लीवृ अघाष्टे । ३८२ । क्लीवते । चिक्लीवे । अचिक्लीवत् । क्लीवम् ।
क्लीवाञ्चक्रे । (57)

क्षीव मदे । ३८३ । क्षीवते । क्षप्रत्यये निपातनात् क्षीवः ।

शीभृ कत्यने । ३८४ । शीभते । अशिशीभत् । शीभः ।

चीभृ च । ३८५ । चीभते । अचिचीभत् ।

रीभृ शब्दे । ३८६ । रीभते । अरिरीभत् । विरिम्बः । विरेभितः ।

ष्टभि ष्कभि प्रतिबन्धे । ३८७।३८८ । स्तम्बते । तिष्ठम्बयिषति ।
विष्टम्बते । विष्टम्बते इति स्तम्भातेः सौत्रधातो रूपम् । टकारपरः षकारोऽय-
मित्येके । उपष्टम्बते । टिष्टम्बयते । स्तम्बते । चस्तम्बे । विस्तम्बयते (58) ।
विष्कम्बत इति स्तम्भाते रूपम् ।

(56) क्वचित् रेवृ इव इति पाठः । स च भट्टोजिमाधवाभ्यां धृतः ।

(57) क्लीवशब्दात् पचे क्लिपि लिट्याम् ।

(58) वेः क्लृप्ताते नित्यमिति (दा३।७७) आनिर्देशाद् नास्ति श्लेषः ।

जभ जृभि गात्रविनामि । ३८८।३८० । जभते । जभ्यम् । जम्भा (५९) ।
जभितम् । जभी इत्येके । जभते । जभ्यम् । नुम्विधासुपदेशिवद्वचनमिति
त्विदितामेव नुम्विधाविष्यते । धातुग्रहणात् । अतो गुरोश्च हल इत्येतदिह
(३।१।१०३) न क्रियते । जम्भिः । तथाच धातुपारायणे रभ राभस्य इत्यस्य
क्तिन्नुदाहृतः । रम्भिः । जृभते । जजृभे । जरौजृभ्यते । जृभ्यम् । विजृभणम् ।
जृम्भा । विजृम्भितम् ।

शल्भ कत्थने । ३८१ । शल्भते ।

वल्भ भोजने । ३८२ । वल्भते । वल्भितम् ।

गल्भ धार्ढ्ये । ३८३ । गल्भते । जगल्भे । प्रगल्भः । गल्भायते । अवगल्भते ।
अवगल्भाञ्चक्रे ।

स्त्रन्सु प्रमादे । ३८४ । स्त्रंसते । सस्त्रंसे । अस्त्रंसिष्ट । स्त्रंसित्वा
स्त्रस्त्वा । स्त्रस्तम् । सास्त्रस्यते । नौग्वञ्चु इत्यादिना (७।४।८४) नौगा-
गमो न भवति । तत्र ध्वन्सुसाहचर्यात् स एव स्त्रन्सु गृह्यते । यङोऽचि
चेति (२।४।७४) लुक् । स चातोलोप (६।४।४८) मकृत्वा । सर्वविधिभ्यो
लुग्विधिर्बलवानिति न्यायात् । तेनातोलोपस्य स्थानिवद्भावादनुनासिक-
लोपो न भवति । सास्त्रंस इति । एवञ्च कृत्वा लोलुवाद्यर्थं न धातुलोप
(१।१।४) इत्युक्तम् । द्युतादावप्ययं पठिष्यते । तस्यैव ध्वन्सुभ्वन्सुसाह-
चर्यान् नौगित्याहुः । दत्वे पुनरसाहचर्यम् इच्छन्ति उखास्त्रदिति ।
संयोगान्तसाधर्म्येण सकारान्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते । संयोगान्तप्रकर-
णानुरोधात् ।

ष्टुभु स्तम्भे । ३८५ । स्तोभते । प्रतिष्टोभते । तुष्टुभे । अतुष्टुभत् । सुम्भित्वा
स्तोम्भित्वा सुम्भा । स्तोभः । त्रिष्टुप् । अनुष्टुप् । आनुष्टुभम् । सुम्भ्यम् ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । उदात्ता इति तिपिवर्जम् ।

अथ परस्मैपदिनः पवर्गान्ताः ।

गुपू रक्षणे । ३८६ । गोपायति । जुगोप गोपायाञ्चकार ।

धूप सन्तापे । ३८७ । धूपायति । दुधूप धूपायाञ्चकार ।

जप जल्प व्यक्तायां वाचि । ३८८ । ३८९ । जप मानसे च । जपति ।
भावगर्हायां यङ् । जञ्जप्यते । जप्यम् । कर्णेजपः खलः । जपः । जाप्यन्तु
बहुलवचनात् । जल्पति । जल्पाकः । जल्पः ।

चप साम्बने । ४०० । चपति । चपो वृक्षः । तस्य विकारः । चापो
धनुः । तालादिभ्योऽणिति (४।३।१५२) ।

अप समवाये । ४०१ । अपति । सिषापयिषति ।

रप लप व्यक्तायां वाचि । ४०२।४०३ । रपति । राप्यम् । लपति ।
लाप्यम् । आसुयु इत्यादिना (३।१।१३६) ण्यत् । अदुपधाः पूर्वीक्ता यतं
भजन्ते । इमौ तु ख्यतमित्यर्थसाम्येऽपि जपिजल्पिभ्यां पृथगेतयोर् निर्देशः ।

चुप मन्दायां गतौ । ४०४ । चोपति । चुचोप ।

तुप तुम्प तुप चुम्प तुफ तुन्फ त्रुफ तुन्फ हिंसार्थाः । ४०५-४१२ ।
तोपति । तुतोप । तुतुपिषति तुतोपिषति । तुपितमनेन । तुम्पति ।
प्रात् तुम्पतौ गवि कर्त्तरीति पारस्करादिपाठात् सृटि (६।१।१५७) प्रस्तुम्पको
वृषः (60) । तुपितः । तुपितवान् । चोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति ।
तुफित्वा तुम्फित्वा । चोफति । त्रुम्फति ।

पर्य रफ रफि अर्ब पर्ब वर्ब मर्ब षर्ब कर्ब खर्ब गर्ब शर्ब चर्ब गतौ । ४१३ ।
४२५ । पर्बति । रफति । रम्फति । रम्फित्वा रफित्वा । अर्बति । आनर्ब ।
पर्बति । वर्बति । मर्बति । सर्बति । कर्बति । खर्बति । गर्बति । शर्बति ।
चर्बति ।

लुबि आच्छादने । ४२६ । लुम्बति । चुलुम्ब । लुम्बा ।

लुबि तुबि अदने । ४२७।४२८ । लुम्बति । तुम्बति । तुम्बी । लुम्ब-
यति तुम्बयतीति चुरादिपाठात् ।

(60) गवीति किम् ? प्रस्तुम्पति मेघः । कर्त्तरीति किम् ? प्रस्तुम्पति गां वृषखः । तुम्पताविति
न लिङ्नाहकारणम् । अपि च धातुनिर्देशः । प्रस्तुम्पकः प्रस्तुम्पो गौः । लुङि प्रास्तुम्पीद गौः । पूर्वं धातु-
रुपसंगेण युज्यते । अन्तरङ्गत्वात् सृट् । ततो बिलम् । तेन लिङि प्रस्तुम्प गौः । सति प्रस्तुम्पिषति गौः ।
श्रुतिपा निर्देशाद् यङ्लुङि न । प्रस्तुम्प्यतीति गौः ।

चुबि वृक्तसंयोगे । ४२८ । चुम्बति । चुचुम्ब । चुम्बनम् । चुम्बः ।

टुभु टुम्भु हिंसार्थौ । ४३० । ४३१ । सर्भति । सिसर्भिषति । सर्भित्वा
सृब्धा । सिषर्भयिषति । सृम्भति । षिभु षिम्भु इत्येके । सेभते । सिम्भते ।
अिभु अिम्भु इत्यन्ये । अेभति । अिम्भति ।

शुभ शुम्भ भाषणे हिंसायाञ्च । ४३२ । ४३३ । शोभति । शुम्भति । शुशुम्भ ।
शुम्भयति ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । अथानुनासिकान्ता आत्मनेपदिनः ।

घिणि घुणि घृणि ग्रहणे । ४३४-४३६ । घिस्सते । जिघिस्से । जिघि-
स्स्रते । घुस्सते । जुघुस्से । जोघुस्स्रते । घृस्सते । जघृस्से । जरीघृस्स्रते ।

घुण घूर्ण भ्रमणे । ४३७ । ४३८ । घोणते । जुघुणे । जोघुण्यते । घुणः
काठकीटः । घोणा । घूर्णते । जुघूर्णे । घुणति घूर्णतीति तुदादिपाठात् ।

पण व्यवहारे स्तुतौ च । ४३९ । पणायति । पणायिष्यति । पणाया-
ञ्चकार पेणे । पम्पण्यते । पण्यते । पणितम् । पण्यम् । पणः । आपणः ।
परिपाणः । स्तुतौ पनायति गुरुम् । आयप्रत्ययान्तादात्मनेपदं न भवति ।
धात्वन्तरत्वात् । अनुदात्तेत्वं केवले चरितार्थम् । सुत्यर्थेन पनिना साहचर्यात्
सुत्यर्थस्यैव पणिरायप्रत्यय इति केचिन्नन्यन्ते । तेन शतस्य पणते । सहस्रस्य
पणत इति भवति । अन्येतु सामान्येन स्मरन्ति । तथाच भट्टिः न चोपलेभे
वणिजां पणाया इति ।

पन च । ४४० । पनायति । पनायिष्यति पनिष्यते ।

भाम क्रोधे । ४४१ । भामते । बभामे । भामिनी । भाम्यते । न्यास-
कारस्तु नुगतोऽनुनासिकान्तस्येति (७ । ४ । ८५) नुकमिच्छति बभाम्यत इति ।
अन्ये त्वत इति तपरकरणानुक्तं नेच्छन्ति । बाभाम्यते । (61)

क्षमूष् सहने । ४४२ । क्षमते । चक्षमे । क्षमिता क्षन्ता । क्षमा ।
क्षान्तः । क्षान्तवान् । क्षाम्यतीति दिवादिपाठात् ।

(61) डपुस्तकेऽनावश्यकप्रत्ययैर्योर्णिनिः (३ । ३ । १७०) भामिनीति पाठः । कखसान्द्राजपुस्तकेषु तु
आवश्यक इत्यादि गीति । माधवेन तु भामः क्रोधोऽस्या अस्तीति भामिनीति व्युत्पादितम् ।

कमु कान्ती । ४४३ । कामयते । कामयाञ्चक्रे चकमे । अचीकमत
अचकमत । कामयित्वा कमित्वा कान्त्वा । कान्तः । कामुकः । कामुकी
कामुका । कम्त्रः । कमनः । कामः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तैः ।

अथ पक्षैपदिन उच्यन्ते ।

अण रण वण भण मण कण कण व्रण भ्रण शब्दार्थाः । ४४४-४५२ ।
अणति । आणकः । अणः । अणकः । रणति । रणः । राणकः (62) ।
वणति । ववाण । ववणतुः । ववणुः । भणति । अभाणीत् अभणीत् ।
बभ्रण्यते । मणति । मणितम् । इन् मणिः । मणिकः । ईदादिप्रगृह्यत्वे
मणीवादीनां प्रतिषेधो वक्तव्य इति “मणीवोद्भूतस्य लम्बेति प्रियौ वत्स-
तरौ मम ।” कणति । चकाण । कणति । चक्काण । निक्काणः निक्काणः ।
व्रणति । भ्रणति ।

ओणृ अपनयने । ४५३ । ओणति । मा भवानोणिणत् ।

शोणृ वर्णगत्योः । ४५४ । शोणति । अशुशोणत् । शोणा शोणी ।

ओणृ संवाते । ४५५ । ओणति । ओणः । ओणृ च । ४५६ । ओणति ।

पैणृ गतिश्लेषणप्रेरणेषु । ४५७ । पैणति । (63)

ध्रण शब्दे । ४५८ । ध्रणति । उपदेशे दन्थान्तोऽयमिति प्रागस्य निर्देशो
न कृतः । तस्य प्रयोजनं यङ्लुकि दन्धन्तीति यथा स्यात् । अन्यथा
ष्टुत्वात् दंभ्रण्टीति भवति ।

कनी दीप्तिकान्तिगतिषु । ४५९ । कनति । कान्तः । कनकम् ।

वृण वन शब्दे । ४६०।४६१ । स्तनति । तिष्ठानयिषति । अभिनिष्ठानः ।
वनति । ववान । ववनतुः । ववनुः । अस्यैत्वाभ्यासलोपनिषेधश्चान्देरुदाहृतः ।

(62) उपसृक्तेऽत्र तव कुशल (५।२।६३) इत्यण् । न सामिवचन इति (५।४।५) ज्ञापकात् स्वार्थं
कन्नित्यधिकः पाठो दृश्यते ।

(63) उपसृक्ते प्रैणृ प्रैणतीति पाठः ।

वन षण संभक्तौ । ४६२-४६३ । वनति । ववान । ववनतुः । ववनुरिति ।
अर्थभेदात् पुनः पठ्यते । सनति । असौषणत् । सातिः सतिः सन्तिः ।

अम गत्यादिषु । ४६४ । अमति । अभ्यमीत् । आमः । आमयति ।
संभक्तिशब्दयोरनन्तरयोर्ग्रहणार्थमादिशब्दमिच्छन्ति ।

द्रम हन्म मीमृ गतौ । ४६५-४६७ । द्रमति । नित्यं कौटिल्ये यङ्
द्रुद्रम्यते । दन्द्रमणः । हन्मति । जहन्म । मीमति । अमिमामत् । मीमा ।

चमु छमु जमु भमु अदने । ४६८-४७१ । चमति । आचामति । आचा-
मयति । चमित्वा चान्त्वा । आचान्तः । आचामः । छमति । जमति ।
संजमनम् । भमति । जिमिं केचित् पठन्ति । जेमति । जेमनम् ।

क्रमु पादविक्षेपे । ४७२ । क्रामति । क्राम्यति । क्रमते । क्रम्यते ।
प्रक्रम्यते । प्रक्रमते । प्रक्रम्यते देवदत्तः । इन्प्रत्यये बाहुल्यादुपधाया इत्त्वञ्च ।
क्रिमिः । क्रमः । संक्रमः । संक्रामयति । संक्रामः । वा चित्तविराग इत्यतो
(६।४।८१) वेत्यनुवृत्तेर्व्यवस्थितविभाषात्वान् मितं क्रस्व इति (६।३।८२) न
भवति । (64)

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । अथ यरलवान्ता आत्मनेपदिनः ।

अय वय यय मय चय तय णय गतौ । णय रक्षणे च । ४७३-४७८ ।
अयते । पलायते । पलायाञ्चक्रे । पल्ययते । पल्ययितः । पलायितः । आयः ।
असुन् अयो लौहम् । अनोश्मायेत्यादिना (५।४।८३) अच् । कालायसम् ।
वयते । ववये । वयः । नौवयेत्यादिना (४।४।८१) यत् । वयसा तुल्यो वयस्यः ।
ययते । येये । मयते मेये । चयते । चये । तयते । तेये । नयते । नेये ।

दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । ४८० । दयते । सर्पिषो दयते ।
“दयाञ्चक्रे न राक्षसः ।” दया । दयालुः ।

रय गतौ । ४८१ । रयते । रेये । रयितम् । रयः ।

(64) व्यवस्थितविभाषेति । तेन प्रियसुहृदि विभीषणे अग्र्यं संक्रमय्य वैरिण इत्यादि प्रयोगः । पुथ्यान्
विश्रामयतीत्यादावपि व्यवस्थितविभाषा ।

जयी तन्तुसन्ताने । ४८२ । जयते । जयाञ्चक्रे । जयिता । जतः ।
जतवान् । निरुतम् ।

पूयी विशरणे दुर्गन्धे च । ४८३ । पूयते । पुपूये । पूतः । पूतिः । पूयः ।
ऋयी शब्दे उन्दे च । ४८४ । ऋयते । चुऋये । क्रोपयति । चेल-
क्रोपम् । क्रूतः । क्रूतवान् ।

क्षायी विधूनने । ४८५ । क्षायते । चक्ष्माये । क्षापयति । क्षातः ।
क्ष्मातवान् । क्ष्मातिः ।

स्फायी ओष्यायी हवी । ४८६ । ४८७ । स्फायते । पस्फाये । स्फायित-
ञ्चीत्यादिना (उण्, २।१७०) रक् । स्फारः । स्फारयति । स्फ्रीतः ।
स्फ्रीतवान् । स्फातिशब्दादर्शश्चाद्यजन्तात् स्फाता स्तण्डुलाः । आप्यायते ।
आपिष्ये । आप्यायि । आप्यायिष्ट । पीना यवाः । आपीनोऽन्धूः । आपीन-
मूधः । आपिपीयते ।

तायृ सन्तानपालनयोः । ४८८ । तायते । तताये । अतायि । अतायिष्ट ।
शल चलनसंवरणयोः । ४८९ । शलते । शले । शालः । कृशृशलिकलि-
गदिभ्योऽभच् (उण्, ३।४०२) शलभः । शलकम् । इण्भीकापाशत्यभिमर्चिभ्यः
कन् । (उण्, ३।३२३) शालूकम् । बहुलवचनादालुच् शलालु । वलाकादय-
श्चेत्याकः (उण्, ४।४५४) । शलाका । शलतीति गती वक्ष्यते ।

वल वल्ल संवरणे । ४९० । ४९१ । वलते । ववले । “ववलिरिवलिरचित-
मध्यमा ।” वलेर्वलादेश इप्रत्ययश्च । वलिः । वली । वल्लते । वल्लिः । वल्ली ।
(६५) । रासिवल्लिभ्यामभच् (उण्, ३।४०५) । वल्लभः ।

मल मल्ल धारणे । ४९२ । ४९३ । मलते । मेले । घञर्थे कः । मलम् ।
ज्योत्स्नेत्यादिना निपातनात् (५।२।११४) मलिनम् । माला । कर्मणि
स्वभावादु घञन्तोऽपि स्त्रियां वर्त्तते । संज्ञायां क्नुन् । गौरादित्वान् ङीष् ।
आमलकी । मल्लते । ममल्ले । मल्लः । मल्लिका । संज्ञायां क्वुन् (उण्, २।१८०) ।

भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु । ४९४ । ४९५ । भलते । बभले ।

भालूकः । उलूकादयश्चेति । (उण् ४।४८०) । भल्लते । बभल्ले । भल्लूकः ।
कल शब्दसंख्यानयोः । ४८६ । कलते । चकले । कालः ।

कल्ल अव्यक्ते शब्दे । ४८७ । कल्लते । कल्लः । ओलच् कल्लोलः ।

तेव देव देवने । ४८८।४८९ । तेवते । अतितेवत् । देवते । अदिदेवत् ।
आदेवकाः ।

शेव शेव गेव ग्लेव पेव मेव स्नेव सेवने । ५००—५०६ । शेवते । अशि-
शेवत् । सेवते । सिषेवे । अशिषेवत् । गेवते । ग्लेवते । पेवते । मेवते ।
स्नेवते । अमिस्नेवत् । सेव खेव स्नेव इत्येके ।

रेव स्नेव गतो । ५०७ । ५०८ रेवते । अरिरेवत् । रेवा । स्नेवते । पूर्वकी
रेवस्नेवौ पवर्गे पठितौ स्पर्शान्तौ । इमौ तु यरलवान्तवर्गे पठितौ ईषत्पृष्टौ
वेदितव्यौ । एवं पेवतिमेवती च वेदितव्यौ । प्लव इत्येके । प्लवते । प्लेवे । पव
इत्यन्ये । पवते । पेवे ।

इति एते आत्मनेमाषा उदाक्ता अनुदासेतः । अथ परस्मैपदिनः यरल-
वान्ताः ।

मव्य बन्धने । ५०९ । मव्यति । ममव्य ।

षूक्ष्म ईर्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः । ५१०।५१२ । सूक्ष्मति । सुषूक्ष्म । ईर्ष्यति ।
ईर्ष्याञ्चकार । ईर्ष्यति ईर्ष्याञ्चकार । ईर्षिग्रयिषति । ईर्षिग्रयिषति । ईर्ष्या । (66)

हय गतो । ५१३ । हयति । हयः ।

शुच्य अभिषवे । ५१४ । शुच्यति । चुच्य इत्यपि पठन्ति । ५०७ ।

हर्ष्य गतिकान्धोः । ५१५ । हर्ष्यति । जहर्ष्य । हर्ष्या । अकारः ।

अलं वारणपर्याप्तिभूषणेषु । ५१६ । अस्यानुनासिकः स्वरितोऽकार
इत्संज्ञक इतीच्छन्ति । अतोऽयमुभयपदी । यरलवान्तप्रकरणानुरोधेन अयम-
त्रोभयतोभाषोऽपि पठितः । तद्व्योतनायानुनासिक उच्चार्यते । अलति
अलते । कुन् । अलकम् । अलका कुवेरनगरी । इण् अलिः । अली । ईकन्
अलीकम् ।

जिफला विशरणे । ५१७ । फलति । पफाल । फुलतमस्य फलितमस्य ।
प्रफुलतः प्रफलितः । पम्फुल्यते । पम्फुलः । फुलता लता । उत्फुल्लम् ।
संफुल्लम् । उपसंख्यानात् ।

मील स्मील क्षील निमेषणे । ५१८-५२० । मीलति । अमिमीलत्
अमीमिलत् । स्मीलति । क्षीलति । श्मील इत्येके । श्मीलति ।

पील प्रतिष्ठम् । ५२१ । पीलति । पीलुः । मृगयादित्वात् कुः ।

णील वर्णे । ५२२ । नीलति । प्रणीलति । नीलम् । नीलात् प्राण्योषधो-
रिति ङीष् । नीली धेनुः । नीली ओषधिः । वा संज्ञायाम् (४।१।४२ वा) ।
नीला नीली वा दासी ।

शील समाधौ । ५२३ । शीलति । शीलम् । शीले भवा वृत्तिः शैली ।
शील उपधारणे चुरादौ । शीलयति ।

कील बन्धे । ५२४ । कीलति । कीलम् ।

कूल आवरणे । ५२५ । कूलति । कूलम् ।

शूल रुजायां सङ्घाते च । ५२६ । शूलति । शूलम् ।

तूल निष्कर्षे । ५२७ । तूलति । तूलम् । तूलिका ।

पूल संघाते । ५२८ । पूलति । पूलः । पञ्चपूली ।

मूल प्रतिष्ठायाम् । ५२९ । मूलति । मूलम् । नीवय इत्यादिना
(४।४।८१) यत् । मूल्यम् । मूले भवो मौलः ।

फल निष्पत्तौ । ५३० । फलति । फलितम् । फलम् ।

चुल्ल हावकरणे । ५३१ । चुल्लति । चुचुल्ल । चुल्लः । चुल्लिः चुल्ली ।

फुल्ल विकसने । ५३२ । फुल्लति । प्रफुल्लः । प्रफुल्लितः ।

चिल्ल शैथिल्ये भावकरणे च । ५३३ । चिल्लति । चिचिल्ल । चिल्लः पक्षी ।

तिल गतौ । ५३४ । तिलति । तिलः । कृन् । तिलकः ।

वेल्ल चेल्ल केल्ल खेल्ल ल्लेल्ल वेल्ल चेल्ल चलने । ५३५-५४१ । वेलति ।
विवेल । अविवेलत् । वेला । चेलति । चेलम् । गौरादि ङीष् । पचादिषु
चेलङिति पाठादा स्त्रियां ङीष् । चेली । केलति । केलम् । केला । केलिः ।

कण्ठादित्वाद् यक् । केलायति । केलायितम् । खेलति । खेलयति । खेला ।
खेलायति (67) । ख्वेलति । वेळति । चेळति ।

पेलृ फेलृ शेलृ गतौ । ५४२-५४४ । पेलति । अपिपेलत् । फेलति ।
फेला । शेलति ।

खल खल सञ्चलने । ५४५ ५४६ । खल संशये च । खलति । खलः ।
खलति । चखल । खलितम् ।

गल अदने । ५४७ । गलति । जगाल ।

सल गतौ । ५४८ । सलति । सालः । सलिलम् । इलच् ।

दल विदारणे । ५४९ । दलति । ददाल । दालः । दलनम् । दाडिमम् ।

(68) कुहालः । (1)

खल खल आशुगमने । ५५० । ५५१ । खलति । अखलीत् । खलति ।
अखल । अखलीत् ।

खोरृ गतिप्रतिघाते । ५५२ । खोरति । अचुखोरत् ।

खोल इत्यप्येके । ५५३ । खोलति । खोलः ।

धोरृ गतिचातुर्ये । ५५४ । धोरति । अदुधोरत् । चलनशब्दार्थाद्-
कर्मकाद् युच् । (३।२।१६८) । अधोरणः । धोरितम् ।

तसर ऋद्धगतौ । ५५५ । तसरति । तत्सार । तत्सरतुः । तत्सरः ।
अतसारीत् । तसरः खड्गादि मुष्टिः । आकर्षादित्वात् तसरकः ।

क्सर ऋच्छने । ५५६ । कसरति । चक्सार । अक्सारीत् ।

अभ्र वभ्र मभ्र चर गत्यर्थाः । ५५७-५६० । अभ्रति । आनभ्र ।
अभ्रते । (70) अभ्रम् । वभ्रति । वभ्रते । मभ्रति । मभ्रते । चरति

(67) कण्ठादिभ्यो यगिति (१।१।२७) स्वार्ये यकि केलायति खेलायतीति सिद्धम् ।

(68) दाक्षशब्दाद् चलनादिमच् ।

(69) कुंदाखयतीति कुहालः । इषोदरादिरिति माधवः ।

(70) 'अभ्रास इत्यनन्तरं' चपुलके अभ्रत इत्येके इति च पाठोऽधिकः । तत्र कर्मणि अभ्रते इत्यत्र
(८,४।६४) हलो यमां यमि लोप इत्यनेन रेफलोप इति एके मन्वन्ते । अन्ये त्वन् यमां यमीति यथासंख्या-
मेवेति गृह्यन्ति । तेनादित्यं हविरित्यादाविव लोपः । नतु साहाकरं तादात्म्यमित्यादौ इति वदन्ति ।

भक्षणेऽपि पठ्यते । चरति । अचारीत् । चरितम् । चरितम् । उदधरः सकर्म-
कादिति (१।३।५३) तङ् । गेहमुच्चरते । समस्तृतीयायुक्तात् (१।३।५४)
अखेन सञ्चरते । चञ्चूर्यते । चञ्चूर्त्ति चञ्चुरीति । आचरितव्यम् । आचर-
णीयम् । आचार्यः । वा चरिचलीत्यादिना द्वित्वमागागमश्च चराचरः । व्रतं
इति (३।२।८०) णिनिः । ब्रह्मचारी । सन्नब्रह्मचारी ।

छिबु निरसने । ५६१ । छीवति । छिवेरभ्यासस्य तो वेति तन्वान्तरीयम् ।
टिष्ठेव । तिष्ठेव । छूत्वा छेवित्वा । मधुलिट् छीवति (७१) । इवन्तत्वादिङ्
विकल्पः । तिष्ठेविषति । तिष्ठूपति । निष्ठेवनम् । निष्ठीवनम् ।

जि जये । ५६२ । जयति । विजयते । पराजयते । जिगाय । जेता ।
जापयति । जिगीषति । जयः । जय्यः । जेयः । जापः । मारजित् ।
जिहृक्षीति (३।२।१५७) इनिः । जयी । करप् जित्वरः । खल् सुजयः ।
उत्तरधातुसादृश्यानुरोधेनाजन्तोऽप्ययमत्र निर्दिश्यते ।

जीव प्राणधारणे । ५६३ । जीवति । अजिजीवत् अजीजिवत् । जीविका ।
जोविकाकृत्य कथयति । जीवनम् । जीव्यम् ।

पीव मीव तीव णीव स्थौल्ये । ५६४—५६७ । पीवति । पिपीव ।
पीवरम् । पीवा । पीवित्वा । मीवति । तीवति । नीवति । प्रणीवति ।

क्षिबु निरसने । ५६८ । क्षेवति ।

उर्वी तुर्वी थुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसायाम् । ५६९—५७३ । ऊर्वति । ऊः ।
उरौ । उरः । ऊर्णः । ऊर्णवान् । ऊर्णः । तूर्वति । थूर्वति । दूर्वति । दूर्वा ।
धूर्वति । धूः । धुरौ । धुरः । तद्वहतीत्यर्थे धुरो यङ्ढकौ (४।४।७७) । धुर्यः ।
धोरियः । सर्वा चासौ धूश्चेति सर्वधुरा । तां वहतीति खः । सर्वधुरीणः । योग-
विभागादुत्तरधुरीणः । एकधुराल्लुक् च (४।४।७८) । एकधुरः एकधुरीणः ।

गुर्वी उद्यमने ५७४ । गूर्वति । । गूः । गुरौ । गुरः । गूरणः । गूर्णवान् ।

मूर्वी बन्धने । ५७५ । मूर्वति । मूर्वा । तस्य विकारो मौर्वी । मूः ।
मुरौ । मूर्णम् ।

पुर्वं पर्वं सर्वं पूर्यते । ५७६—५७८ । पूर्वति । पर्वति । सर्वति ।

चर्वं अर्चने । ५७९ । चर्वति । चर्वा । चर्वितम् ।

भर्वं हिंसायाम् । ५८० । भर्वति ।

कर्षं खर्वं गर्वं दर्पे । ५८१—५८३ । कर्वति । खर्वति । गर्वति । गर्वः ।

पूर्वकाः कर्वादयः स्पर्शान्ताः । अमी त्वीषत्पृष्ठान्ता इति पुनश्च पठ्यन्ते ।

अर्वं शर्वं षर्वं हिंसायाम् । ५८४—५८६ । अर्वति । आनर्वं । गन्धर्वं
इति शकम्बादित्वात् पररूपम् । शर्वति । शर्वः । शर्वाणी । सर्वति । सर्वः ।
सर्वस्मै ।

इवि व्याप्नोति । ५८७ । इन्वति । प्रेन्वति । इन्वाञ्चकार । णत्वविधौ
नुमोऽनुस्वारोपलक्षणार्थत्वं द्रष्टव्यमित्युक्तत्वात् प्रेन्वनमिति नुम्व्यवाये णत्वं
न भवति ।

पिवि मिवि णिवि स्तंसने । ५८८।५८९ । पिन्वति । पिपिन्व । पिन्वः ।
मिन्वति । निन्वति । प्रणिन्वति । निनिन्व ।

हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणनार्थाः । ५९१—५९४ । हिन्वति । जिहिन्व ।
दिन्वति । दिन्वते । धिनोति । धिनुतः । जिन्वति । जिजिन्व ।

रिवि रवि धवि गत्यर्थाः । ५९५।५९७ । रिण्वति । रखति । रणा ।
धन्वति । दधन्व । कनिन् । धन्वा मरुदेशः ।

कवि हिंसाकरणयोः । ५९८ । कणोति । चकृण्व ।

मव वन्धने । ५९९ । मवति । ममाव । मेवतुः । मेदुः । मूः । मुवौ ।
मुवः । यङ्लुगन्तात् क्तिप् । सामूः ।

अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतिवृत्तप्रवगमप्रवेशश्रवणस्वाभ्यर्थयाचनक्रियेच्छा-
दीमित्यास्यलङ्घनहिंसादानभागवद्भिषु । ६०० । अवति । आव । ऊः । उवौ ।
उवः । अविषः । जतिः ।

इति एते परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । उदात्तत्वमिदं जयतिवर्जम् ।
तस्यानुदात्तत्वात् ।

धावु गतिशुद्ध्योः । ६०१ । धावति धावते । धावित्वा धौत्वा । धौतः
पठः । कथं गतौ धावितो धावितवानिति ? यस्य विभाषेति (७।२।१५)

निषेधस्यानित्यत्वादितोऽनित्यता । वीजञ्च कृतिचृतिनृतीनामीदित्करणम् ।
तच्चि श्वीदितो निष्ठायामिति (७।२।१४) निषेधार्थं क्रियते । यस्य विभाषेति
(७।२।१५) निषेधस्यानित्यत्वे तु तेनैव सिद्धत्वादनर्थकं तत् स्यात् । दृषादित्वात्
कलच् । बाहुल्यादुपधाङ्गत्वम् । धवलः । धवला । “नीता येन निशा
शशाङ्गधवला ।” श्वल् धावकः । लुगट् धावनम् । क्तिन् धीतिः ।

उभयतोभाष इति उभयपदौ भण्यते । स्वरितेत्त्वात् स्वरितेदिति । स्वरित
इत्संज्ञकोऽस्येत्यर्थः । तस्य प्रयोजनं स्वरितजितः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफल
इति (१।३।७२) आत्मनेपदम् । हिक्कादिषूभयपदिष्वयं न पठ्यते । तेषां
कवर्गान्तप्रकरणानुरोधेन । अस्य चान्तःस्थान्तप्रकरणानुरोधात् ।

अथ जप्थान्ता आत्मनेपदिनः कथ्यन्ते ।

धुञ् धिञ् संदीपनक्लेशनजीवनेषु । ६०२।६०३ । धुञ्ते । दुधुञ्ते ।
संधुञ्जणम् । धिञ्ते ।

हृञ् वरणे । ६०४ । हृञ्ते । हृञः ।

शिञ् विद्योपादाने । ६०५ । शिञ्ते । शिञ्ता । शेञः । कृत्वादिभ्यो णः
(४।४।६२) । शैञ्ता ।

भिञ् याचजायां लाभेऽलाभे च । ६०६ । भिञ्ते । भिञ्ता । भिञ्जुः ।
भिञ्जामसूहे भिञ्जदिभ्योऽण् (४।२।३८) । भैञ्जम् ।

क्लेश व्यक्तायां वाचि । ६०७ । क्लेशते । चिक्लेशे ।

दञ् दृष्टौ शीघ्राथे च । ६०८ । दञ्ते । दञ्जः । दञ्जणम् । दृदञ्चिभ्या-
मिनन् (उणु, २।२०८) । दञ्चिणा ।

दीञ् मौण्डेज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । ६०९ । दीञ्ते । दीञ्ता ।
दीञ्जितः ।

ईञ् दर्शने । ६१० । ईञ्ते । ईञ्ताञ्ज्जे । ईञ्जणम् ।

भाष व्यक्तायां वाचि । ६११ । भाषते । बभाषे । भाषा । ण्यत् भाष्यम् ।
णिनिः मितभाषी । भाषितम् ।

पर्ष वर्ष स्नेहने । ६१२।६१३ पर्षते । वर्षते । ववर्षे ।

ग्लेषृ अन्विच्छायाम् । ६१४ । ग्लेषते । अजिग्लेषत् ।

ईष गतिहिंसादानेषु । ६१५ । ईषते । ईषाञ्चके । अकारः ईषा । मनस
ईषा मनीषा । पृषीदरादिः । व्रीह्यादित्वादिनिः मनीषी । घञ् प्रेषः । खत्
प्रेष्यः । खुल् ईषिका । ईष्य इति वन्नन्तस्य निपातनमस्य । ईषतीत्यग्रे वक्ष्यते ।

प्रेषृ यत्ने । ६१६ । प्रेषते । अपिप्रेषत् ।

येषृ प्रयत्ने । ६१७ । येषते । अयियेषत् ।

जेषृ णेष्ट एषृ ऋषृ गती । ६१८—६२१ । जेषते । अजिजेषत् । नेषते ।
प्रणेषते । प्रनिनेषते । एषते । अध्येषते अन्वेषते । मा भवानेषिषत् । ऋषते ।
“ऋषा वाजिध्वनी स्त्रियाम्” ।

रेषृ हेष्ट अव्यक्तशब्दे । ६२२।६२३ । रेषते । अरिरेषत् । हेषते । जिहेषे ।
अजिहेषत् । उपजिहेषिषते । हेषा ऋषा च निःस्वन इत्यमरः । (72)

कासृ शब्दकुत्सायाम् । ६२४ । कासते । कासाञ्चके । कासो रोगः ।
रोगाख्यायां खुल् बहुलम् (३।३।१०८) । उत्कासिका ।

भासृ दीप्तौ । ६२५ । भासते । बभासे । अबीभसत् अबभासत् । भास्वरः ।
भञ्जभासमिदो घुरच् (३।२।१६१) । भासुरम् । यद्यादिणिनिः । उद्भासी ।
क्लिप् भाः भासौ भासः । आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्य ऋकारानुबन्धक-
रणमस्य ऋकारानुबन्धप्रकरणात् । एवञ्चानुबन्धान्तरकरणञ्च न प्रकरणानु-
रोधेन ।

णासृ रासृ शब्दे । ६२६।६२७ । नासते प्रणासते । नासा । नासिका ।
अञ् नासिकाया इत्यच् (५।४।११८) नसादेशश्च । गोनसम् । खुरखुराभ्याञ्च
नस् वक्तव्यः । खुरणाः खरणाः । अच्प्रत्ययोऽपीष्यते । खुरणसः खरणसः ।
उपसर्गाच्चेत्यच्—(५।४।११८) नसादेशौ । प्रणसः । वैर्यो वक्तव्य इति ग्रभावे
विग्रस्तु गतनासिकः । केचिन्नासिकापर्याये नसाशब्दमिच्छन्ति । तथाच
वराहमिहपुरुषप्रकाशे नसाशब्दः प्रयुक्तः । भट्टिकाव्येपि विनसा हृतबान्ध-
वेति दृश्यते । न चासावुपसर्गाच्चेति (५।४।११८) नसादेशे सिध्यति । वैर्यो
वक्तव्य इति आदेशेन बाधितत्वात् । (73) रासते । ररासे ।

(72) हेषा ऋषति अश्वशब्दे । असरेऽश्वप्रकरणात् ।

(73) मतान्तरे भट्टिप्रयोगे विनासिकाशब्दे कर्मधारयः । तत उपलक्ष्यते वसीया ।

णस कौटिल्ये । ६२८ । नसते । प्रणसते । नसे । अनीनसत् । विनसः ।
विनास ।

भ्यस भये । ६२९ । भ्यसते । बभ्यसे ।

आङ् शसि इच्छायाम् । ६३० । आशंसते । आशशंसे । आशंस्यते ।
आशंसिता । आशंसितम् । आशंसा । आशंसुः । प्रशंसति प्रशस्यते प्रशस्त
इति शन्स स्तुतावित्यस्य ।

ग्रस् ग्लस् अदने । ६३१ । ६३२ । ग्रसते । जग्रसे । ग्रसित्वा ग्रस्त्वा ।
ग्रस्तम् । पिण्डग्रः । ग्लसते ।

ईह चेष्टायाम् । ६३३ । ईहते । ईहाच्चक्रे । ऐहिष्ट । ईहा ।

महि महि वृद्धौ । ६३४ । ६३५ । वंहते । वंहर्ग्नलोपश्चेत्युप्रत्ययः (उण्,
१।१९) । बह्वुः । भूयान् । भूयिष्ठः । मंहते । महान् । वर्तमाने पृषद्वहन्
महदिति (उण्, २।२२) अतिप्रत्ययः । महिष्ठो महीयान् महिमा ।

अहि गतौ । ६३६ । अंहते । आनंहे । आंहिष्ट । अञ्जिहिषिते । नन्दा ।
इति (६।२।३) निषेधाद् हिशब्दस्य द्वित्वम् । अंहः ।

गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । ६३७ । ६३८ । गर्हते । जगर्हे । जागर्हते ।
गल्हते । जागल्हते ।

वल्ह प्राधान्ये । ६३९ । वल्हते । ववल्हे । अवल्हिष्ट । अवल्हिध्वम् ।
अवल्हिद्वम् ।

वर्ह वल्ह परिभाषणहिंसादानेषु । ६४०।६४१ । वर्हते । ववर्हे । वर्हिणः ।
वर्हम् । वर्ह्यौ । प्रवर्हः । वल्हते । वावल्हते ।

म्लिह गतौ । ६४२ । म्लेहते । पिम्लिहे । म्लीहा । म्लीहानी ।

वेह जेह वाह प्रयत्ने । ६४३-६४५ । वेहते । अविवेहत् । वेहते ।
जेहते । वाहते । वाढं भृशम् । वाहितम् ।

माह माने । ६४६ । माहते ।

द्राह निद्राक्षये । ६४७ । द्राहते । अदद्राहत् ।

काश दीप्तौ । ६४८ । काशते । चकाशि । अचकाशत् । आकारोपध
ऋदित्प्रकरणादिहायं निर्दिश्यते । काश्यते इति दिवादिपाठात् ।

जह वितर्के । ६४८ । जहते । जहाञ्चके । समूहति समूहते । समुह्यते ।
जहः । समूहः । समूहा । सामूहिकः । अध्यात्मादित्वाट् ठञ् ।

गाह विलोडने । ६५० । गाहते । जगाहे । गाहिष्यते घाह्यते । अगाहिष्ट
अगाढ । विगाढा विगाहिता । विगाढम् । विगाहः ।

गृह ग्रहणे । ६५१ । गृहते । जगृहे । गर्हिता गर्हा । गृढः । गृढिः ।
क्वप् गृह्यम् । गृह्याः । गृह्यम् । गेहे क इति (३।१।१४४) गृह्णातेः कविधानं
तस्यैव गृहमिति यथा स्यादिति द्योतयितुम् । गृहेर् मा भूदिति ।

ग्लह इत्यप्येके । ६५२ । तथा चाक्षेपु ग्लह इत्यत्र (३।३।७०) ग्लहिः
प्रकृत्यन्तरमस्तीत्युक्तम् । ग्लहते । जग्लहे । ग्लहः ।

घुषि कान्तिकरणे । ६५३ । घुषते । जुघुषे । घुष्यते । उत्तरधातु-
साधर्म्यानुरोधेनायमिह निदिश्यते ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । अथ परस्मैपदिनः ।

घुषिर् शब्दार्थः । ६५४ । घोषति । जुघोष । अघुषत् अघोषीत् । घुष्टम् ।
घुषिर् अविशब्दन इति चुरादौ । तस्य घोषयति ।

अक्षू व्याप्ती संघाते च । ६५५ । अक्षति अक्ष्णोति । अक्षिता अष्टा ।
अष्टः । अष्टवान् । अक्षित्वा अष्टा ।

तक्षू त्वक्षू तनूकरणे । ६५६ । ६५७ । तक्षति तक्ष्णोति । तक्षिता तष्टा ।
तक्षित्वा तष्टा । तष्टम् । त्वक्षति । तत्वक्ष । त्वक्षिता त्वष्टा । त्वक्षित्वा
त्वष्टा । त्वष्टम् ।

उक्ष सेचने । ६५८ । उक्षति । उक्षाञ्चकार । उक्षा । प्रोक्षणम् ।
अभ्युक्षणम् ।

रक्ष पालने । ६५९ । रक्षति । रिरक्षिषति । रारक्ष्यते ।

णिञ् चुम्बने । ६६० । निक्षति । णोपदेशप्रयोजनमुक्तम् प्राक् ।
प्रणिक्षति ।

ढक्ष दृक् णक्ष गतौ । ६६१-६६३ । ढक्षति । तढक्ष । ढक्षः । स्तृक्षति ।
तिष्टृक्षयिषति । (७४) नक्षति ।

वक्ष रोषे । ६६४ । वक्षति । ववक्ष । वक्षः क्रीडम् ।

म्वक्ष संघाते । ६६५ । म्वक्षति ।

मक्ष इत्यप्येके । ६६६ । मक्षति । मक्षिका ।

तक्ष त्वचने । ६६७ । त्वचनं संवरणम् । तक्षति । तक्षिता ।

पक्ष परियह इत्यप्येके । ६६८ । पक्षति । पक्षः । पक्षणम् ।

पूक्ष अनादरे । ६६९ । सूक्षति । सुपूक्ष । सूक्षणम् । (75)

काक्षि वाक्षि माक्षि काङ्क्षायाम् । ६७०-६७२ । काङ्क्षति । चकाङ्क्ष ।
काङ्क्षा । वाङ्क्षति । पृषीदरादित्वात् ऋस्वे “तत्सन्धिः पुंसि वङ्क्षणः ।”
माङ्क्षति ।

द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवाशिते च । ६७३-६७५ । द्राङ्क्षति । दद्राङ्क्ष ।
ध्राङ्क्षति । ध्वाङ्क्षति । ध्वाङ्क्षः ।

चूष पाने । ६७६ । चूषति । चुचूष ।

तूष तुष्टौ । ६७७ । तूषति । तूषा । तूषः ।

पूष हृदौ । ६७८ । पूषति । पूषितम् । पूषः ।

मूष स्तेये । ६७९ । मूषति । मूषकः । मृषा । मूषिका ।

षूष प्रसवे । ६८० । सूषति । सुषूष ।

यूष हिंसायाम् । ६८१ । यूषति । यूषः । “पीते यूष्णि निरामयः ।” (76)

जूष च । ६८२ । जूषति ।

भूष अलङ्कारे । ६८३ । भूषति । बुभूष । भूषते कन्या स्वयमेव ।
भूषणम् ।

जष रजायाम् । ६८४ । जषति । जषाच्चकार । जषः । जषरम् ।

ईष उच्छे । ६८५ । ईषति । ईषाच्चकार । ईषा । प्रेषः । प्रेषः ।

कष शिष जष भूष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः । ६८६-६८८ ।
कषति । कषिष्यति । समूलकापं कषति । निमूलकापं कषति । सर्वकषः ।

(75) अत्र भट्टोजिः—“अनादरे इति तु क्वाचित्कोऽपपाठः ।” इति । अत्रज्ञावहेलनससूर्क्षणमित्यमरः ।
सूर्क्षणमादरः ।

(76) यूषी मांसरसविशेष इति माधवः ।

कष्टम् । कषितम् । निकषः । पत्काषी । शेषति । शेषा । जषति ।
भषति । भषी मीनः । वषति । मषति । रोषति । रोषिता रोष्टा ।
रुष्यतीति दिवादिपाठात् । रेषति । रेषिता रेष्टा ।

भष भर्त्सने । ६८५ । शब्दकर्मकः । भषति । भषकः श्वा । शब्दः
शब्दविशेषः कुक्कुरध्वनिः कर्म क्रियास्येति शब्दकर्मकः । सोऽप्यस्यार्थः ।

उष दाहे । ६८६ । ओषति । उवोष ओषाञ्चकार । जषा । बहुल-
वचनाद् दीर्घः ।

जिषु विषु मिषु सेवने । ६८७-६८८ । जेषति । जेषिता । जेषित्वा
जिषित्वा जिष्टा । वैषति । मेषति । मेषः । अच् ।

पुष पुष्टौ । ७०० । पोषति । पोषिता । अपोषीत् । पोषितः । पुष्णाति
पुष्यतीति गणान्तरपाठात् ।

श्रिषु श्लिषु प्रुषु मुषु दाहे । ७०१-७०४ । श्रेषति । श्रेषित्वा श्रिषित्वा
श्रिष्टा । प्रश्लेषति । प्राश्लेषीत् । प्रोषति । प्रोषति ।

पृषु वृषु मृषु सेचने । ७०५-७०७ । पर्षति । पृष्टम् । पृषितमित्यौणा-
दिकम् । वर्षति । वृष्टिः । अज्विधौ भयादीनामुपसंख्यानमित्यच् । वर्षम् ।
वृषभो वर्षणादिति भाष्यलेखनाद् वर्षणमिति च । मृषु सहने च । मृथ-
तीति दिवादित्वात् । मर्षति । मर्षित्वा मृषित्वा ।

ष्टृषु संघर्षे । ७०८ । घर्षति । जघर्ष । ष्टृष्टम् ।

हृषु अलीके । ७०९ । हर्षति । हृषिताः केशा हृष्टा वा । हृष
तुष्टाविति दिवादौ हृष्यति ।

तुस क्स क्स रस शब्दे । ७१०-७१३ । तोसति । तुतोस । क्सति ।
क्सितम् । क्स्रः । क्ससति । रसति । रसितम् मेघगर्जनम् ।

लस श्लेषणक्रीडनयोः । ७१४ । लसति । विलासी । विलासः ।

घसृष्ट अदने । ७१५ । घसति । घस्ता । घस्रम् । घस्सरः ।

जर्ज चर्च भर्भ परिभाषणसन्तर्जनयोः । ७१६-७१८ । जर्जति ।
जर्जन्ती । चर्चति । भर्भति । चर्च भर्भ इत्येतौ तुदादावपि पठ्येते । इह
तु स्वरार्थं पठितौ । अर्थानुरोधाच्-चोष्मान्तवर्गेऽपि एते पठ्यन्ते ।

पिष्ट पेष्ट गतौ । ७१८।७२० । पेसति । अपिपेसत् । पिसः । पेस्वरः ।
पेसति । पेपेस्यते ।

हसे हसने । ७२१ । हसति । जहास । अहसीत् । हसः हासः । (77)
स्वनहसोर्वेत्थेव वा (६।३।६२) ।

कस गतिशासनयोः । ७२२ । कसति ।

णिश समाधौ । ७२३ । नेशति । प्रणेशति । निशा । सप्तमीबहुवचने
निशासु निट्सु निच्श् । (78)

मिश मश शब्दे रोषकृते च । ७२४।७२५ । मेशति । मिमेश ।
मशति । मशकः । कुन् ।

शव गतौ । ७२६ । शवति । शवः । शावकः । शावः । क्तिप् शौः ।
शकारवत्प्रकरणादयमत्र निर्दिश्यते ।

शश श्रुतगतौ । ७२७ । शशति । शशाश शेशतुः शेशुः । शशः शृग-
भेदः । तदुयोगाच् शशी चन्द्रः ।

शसु हिंसायाम् । ७२८ । शसति । विशशास । विशशसतुः । विशशसुः ।
विशशसिथ । न शसदद (६।४।१२६) वादिगुणानामित्येत्वाभ्यासलोप-
प्रतिषेधः । तकिशसि (३।१।८७) इति यत् शस्यम् । शस्तम् । हन्त्यर्थाच्चेति
चुरादिगणसूत्रात् णिच् । शासयति । शास्यम् ।

शंसु सुतौ । ७२९ । कथने च । शंसति । नृशंसः क्रूरः । ब्राह्मणा-
च्छंसी ऋत्विक् । ब्राह्मणाद् वेदभागादाकथ्य शंसति स्तौतीति ब्राह्मणा-
च्छंसीत्युपसंख्यानादलुक् । (६।३।२ वा) प्रशंसा । शस्तम् । शंस्यम् । शस्यम् ।

चह परिकल्पने । ७३० । चहति । अचहीत् ।

मह पूजायाम् । ७३१ । महति । ममाह । मही । गौरादित्वात् ।

रह त्यागे । ७३२ । रहति । रराह । रहः । रहयतीति चुरादिपाठात् ।

रहि गतौ । ७३३ । रंहति । ररंह । रंहः । असुन् ।

(77) हनून्दाद्ये यशसा मया पुनर्दिष्टा हर्षैर्दुःखपथः सितौकृत इति नैषधे ।

(78) व्रश्भाजित्यादौ धातुसाहचर्याद् धातोरिव (8.2.36) शकारस्य षत्वम् । प्रातिपदिकानां शकारस्य तु
जञ्जनिति मतेन निच्श् ।

ढङ् ढङि ढङ् ढङि ढङ् ढङि ढङो । ७३४-७३८ । तर्हति । ततर्ह ।
 ढंहति । तढंह । दर्हति । ददर्ह । ढंहति । ढंहति । दढ्ह । वर्हति । वर्हिः ।
 ढङि शब्दे च । ढंहति । ढंहति । वढंह । ढंहितम् । ढंहणम् । परिवढः ।
 तुहिर् दुहिर् अर्हने । ७४०-७४१ । तोहति । अतोहीत् अतुहत् ।
 दोहति । अदुहत् अदोहीत् ।

तुहिर् उहिर् इत्येके । ७४२ । तोहति । ओहति । ओहीत् औहत् ।
 अर्ह पूजायाम् । ७४३ । अर्हति । अर्हति । आनर्ह । अर्हा । अर्हः ।
 इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । इति जष्मान्तान् परस्मैपदिनः
 परिसमाप्य अङ्विधौ संकलिता द्युतादय आत्मनेपदिन उपदिश्यन्ते ।

द्युत दीप्तौ । ७४४ । द्योतते । दियुत । अद्युतत् अद्योतिष्ट । द्युतिवा
 द्योतिवा । दियुतिषते । दियुतिषते । द्योतितमनेन द्युतितमनेन ।
 द्युत्यते । द्योतनः । द्युतिः । द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे चेति (३।२।१७८
 वा) क्तिप् । द्विवचनम् । दियुत् । आजभाषेति (३।२।१७७) क्तिप् । विद्युत् ।
 श्विता वर्णे । ७४५ । श्वेतते । अश्वितत् अश्वेतिष्ट । श्वेतः । श्वितम् ।
 स्थायितञ्चीति रक् । श्वितम् । श्वितमनेन श्वितितमनेन श्वेतितमनेन ।
 श्वितः ।

जिमिदा स्नेहने । ७४६ । मेदते । मिमिदे । मिन्नः । मिन्नमस्य
 मेदितमस्य । मेदिता । मेदः । मेद्यतीति दिवादिपाठात् ।

जिष्विदा स्नेहनमोचनयोः । ७४७ । स्वेदते । सिष्विदे । सिस्वेदयिषति ।
 स्विन्नः । स्विन्नमस्य स्वेदितमस्य । स्विद्यतीति जिष्विदा गात्रप्रक्षरण इत्यस्य
 देवादिकस्य ।

रुच दीप्तौ । ७४८ । अभिप्रीत्याञ्च । रोचते । रुचते । अरुचत् अरोचिष्ट ।
 रोचनः । रुचन् रोचिः । रुचिः । घञ् रीकः । अरोकः । अरोकदन्
 अरोकदन्तः । विभाषा श्यावारोकेति (५।४।१४४) दत्तादेशः ।

लुट परिवर्तने । ७४९ । लोटते । लुष्टे । अलुष्टत् अलोष्टिष्ट । लोटकः ।
 लुट लुट लुठ प्रतीघाते । ७५०-७५२ । रोटते । लोटते । लोठते ।
 लुठ्यतीति लुट विलोडन इत्यस्य । लोटतीति परस्मैपदिषूक्तम् । पूर्वं पाठात् ।

शुभ दीप्तौ । ७५३ । शोभते । अशुभत् अशोभिष्ट । शुभम् । शुभम् ।
शोभनम् । गुरोश्च हल इति (३।३।१०४) चकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् ।
शोभा ।

क्षुभ सञ्चलने । ७५४ । क्षोभते । क्षुक्षुभे । क्षुब्धः क्षुभितः । क्षुभ्नाति
क्षुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

णभ तुभ हिंसायाम् । ७५५।७५६ । नभते । प्रणभते । नेभे । तोभते ।
तुतुभे । नभ्यति तुभ्यतीति गणान्तरे पाठात् ।

स्त्रन्सु भ्रन्सु ध्वन्सु अध.पतने । अवस्त्रंसने च । ७५७-७५८ । स्त्रंसते ।
स्त्रंसंसे । व्यस्त्रसत् । व्यस्त्रंसिष्ट । स्त्रस्त्रम् । स्त्रंसित्वा स्त्रस्त्रा । सनीस्त्रस्यते ।
सनीस्त्रंसः । उखास्त्रत् । भ्रंशते । बभ्रंशे । भ्रंशित्वा भ्रष्टा । भ्रष्टः ।
भ्रष्टिः । भ्रश्यते इति भ्रशो रूपम् । ध्वन्सु गती च । ध्वंसते । दध्वंसे ।
अध्वसत् अध्वंसिष्ट ।

स्त्रन्मु विश्वासे । ७६० । विस्त्रन्भते । सस्त्रन्भे । अस्त्रभत् अस्त्रन्भिष्ट ।
विस्त्रन्धः ।

वृत् वृत्तने । ७६१ । वर्त्तते । ववृत्ते । वर्त्स्यति वर्त्तिष्यते । अवृत्तत्
अवर्त्तिष्ट । विवृत्सति विवर्त्तिषते । वर्त्तित्वा वृत्त्वा । वृत्तम् । वर्त्तिष्णुः ।
वर्त्तनः । वृत्तिः । वार्त्ता ।

वृधु वृद्धौ । ७६२ । वर्धते । ववृधे । वर्त्स्यति वर्धिष्यते । विवृत्सति
विवर्धिषते । दन्वोष्ठोऽस्य वकार इति भष्भावो न भवति । वर्धित्वा
वृद्धा । वृद्धम् ।

शृधु शब्दकुत्सायाम् । ७६३ । शर्धते । शशृधे । शर्धेः । शर्धञ्छहाः ।

स्यन्दू स्त्रवणे । ७६४ । स्यन्दते । सस्यन्दे । अनुविपर्य्यभिनिभ्य इति वा
षत्वम् (८।७।७२) अनुस्यन्दते तैलम् अनुष्यन्दते वा । सन्त्स्यति स्यन्दिष्यते ।
अस्यदत् अस्यन्त अस्यन्दिष्ट । स्यन्दित्वा स्यन्त्वा प्रस्यन्द्य । क्ति स्कन्दिष्यन्तो-
रिति (६।४।३१) नलोपनिषेधः । स्यन्दिता स्यन्ता । प्रस्यन्नः । प्रस्यन्नवान् ।
स्यदो जवः ।

कृपू सामर्थ्ये । ७६५ । कल्पते । चलृपे । कल्पितासे कल्पतासे

कल्प्तासि । कल्पस्यति कल्पिष्यते कल्प्यते । अकृपत् । अकल्पिष्ट अकृतम् ।
चिक्लृप्सते चिकल्पिष्यते चिक्लृप्सति । चलीकृष्यते । कृतम् । प्रकृतसिः । कल्पः ।
प्रकल्पना ।

वृदिति । वृत् वृत्तं इत्यस्माद् भृते क्तिप् । वृत्तं सम्पन्नं पर्यवसितमिति
यावत् । व्युतादीनां परिसमाप्तौ सङ्केतो वृत्करणमिदम् ।

सम्पति घटादयः पितृत्वार्थं मित्रं ज्ञार्थञ्चोपदिश्यन्ते ।

घट चेशायाम् । ६६६ । घटते । जघटे । घटयति । अघटि अघाटि ।
घाटं घाटं घटं घटम् । घटा । उदघाटयतीति घट सङ्घात इत्यस्य चौरादिकस्य
रूपम् ।

व्यथ भयचलनयोः । ७६७ । व्यथते । विव्यथे । व्यथयति । अव्यथि
अव्याथि । व्याथं व्याथं व्यथं व्यथम् । व्यथा ।

प्रथ प्रस्थानि । ७६८ । प्रथते । प्रथयति । प्रथा । अप्रथत् । पृथिवी ।
प्रथेः पिवन् संप्रसारणञ्च । (उण् १।१४८) ।

प्रस विस्तारे । ७६९ । प्रसते । प्रसयति । प्रसा ।

म्रद मर्दने । ७७० । म्रदते । म्रदयति । अमम्रदत् । म्रदा ।

खद खदने । ७७१ । खदते । चखदे । खदयति । खदा ।

क्षजि गतिदानयोः । ७७२ । क्षजते । क्षज्जे । अक्षाञ्जि अक्षञ्जि ।
क्षाञ्जं क्षाञ्जं क्षज्जं क्षज्जम् । क्षज्जेर्घटादौ मित्र्वार्थः पाठः । तत्सामर्थ्यादुप-
धाग्रहणानुवृत्तावपि सत्यां चिण्णमुलोर् दीर्घोऽन्यतरस्या (६।४।८३)-मितुप-
धादीर्घविकल्पो भवति । पितृत्वफलं तु क्षज्जेत्यफलमेव । गुरोश्च हल (३।३।१०३)
इत्यनेनैव सिद्धत्वात् । एवं दक्षिकक्षिकन्दिक्रन्दीनामपि ।

दक्ष गतिहिंसयोः । ७७३ । दक्षते । अदक्षि अदाक्षि । दाक्षं दाक्षं
दक्षं दक्षम् । दक्षा । दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे चेति अनुदात्तेत्सु पठितम् ।

क्रप कृपायां गतौ । ७७४ । क्रपते । क्रपयति । अस्य घटादौ पाठो
मित्र्वार्थः । नतु पितृत्वार्थः । यतः कृपेति क्रपेः संप्रसारणञ्चेति (३।३।१०४, ग)
भिदादिपाठेनैव सिध्यति । क्रप कृपेत्येके पठन्ति ।

कदि क्रदि क्रद क्वाद वैक्लथे । ७७६-७७८ । कन्दते । अकान्दि अकन्दि ।

क्रन्दा । क्रन्दिशीकः । क्रान्दिशीकः । क्रन्दते । अक्रान्दि अक्रन्दि । क्रन्दा । एतावर्थान्तरे परस्मैपदिनावुक्ती । तयोश्चापि घटादित्वम् । क्रदते । क्रदयति । क्रदा । क्रदते । क्रदयति । क्रदा ।

जित्वरा सम्भ्रमे । ७७८ । त्वरते । त्वरयति । अतत्वरत् । त्वरा । तूर्णः त्वरितः । तूर्णमस्य त्वरितमस्य । तूः तुरौ तुरः । अनुदासौत्वार्यमकारे वक्तव्ये दीर्घान्तोपादानं वैचित्र्यार्थम् । रुष्यमत्वरति (७।२।२८) निष्ठायां प्रतिपदं विकल्पितव्यम् । (79)

(1) घटादयः पितः । एते अनुक्रान्ता घटादयः षकारानुबन्धा भवन्ति । तत्र पितृत्वफलं च षिदुभिदादिभ्योऽङित्यङ् (३।३।१०४) प्रत्ययः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदासतेतः । एवं घटादीनात्मनेपदिनो मित उक्त्वा परस्मैपदिन उच्यन्ते ।

ज्वर रोगे । ७८० । ज्वरति । जज्वार । ज्वरयति । अज्वरि अज्वारि । ज्वारं ज्वारं ज्वरं ज्वरम् । संज्वारी । संज्वारिणी । जूः । जूरी । जूरः ।

गड़ सेचने । ७८१ । गड़ति । गड़यति । गड़कः । गुवुलाश्रया वृद्धिर्न भवति । णिलोपस्य स्थानिवत्त्वात् ।

हैड वेष्टने । ७८२ । हैडति । हिड़यति । अहीड़ि अहिड़ि । हिड़ं हिड़ं हीड़ं हीड़म् ।

वट भट परिभाषणे । ७८३।७८४ । वटति । वटयति । भटति । भटयति । वट वेष्टने भट भृतावित्येतयोस्तु वाटयति भाटयतीति ।

णट नृत्तौ । ७८५ । नटति । प्रणटति । प्राणाटि प्राणटि । नटिका । णट गतावित्येके । नतावित्यन्ये । नटयतीति नट नृत्तावित्यनेन । नट अवस्यन्दन इति चुरादौ नाटयतीति ।

ष्टक प्रतीघाते । ७८६ । स्तकति । स्तकयति । स्तक्यम् । तिष्ठ-क्रियषति ।

(79) आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे कर्त्तव्ये दीर्घोपादानं वैचित्र्यार्थम् । रुष्यमत्वरति निष्ठायां प्रतिपद-विकल्प इत्यत इति चपुस्तके पाठान्तरम् ।

चक हसौ । ७८७ । चकति । चकयति । चक हसिप्रतीधातयोरित्यस्य
चकते । चकयति ।

कखे हसने । ७८८ । कखति । कखयति । अकखीत् ।

रगे शङ्कायाम् । ७८९ । रगति । रगयति । अरगीत् ।

लगे सङ्गे । ७९० । लगति । अलगीत् । लगयति । लग्नं लगितम् । (80)
संसक्तमित्यर्थः ।

ऋगे ह्रगे षगे ष्टगे संवरणे । ७९१-७९४ । ऋगति । अऋगीत् । ऋगयति ।
ह्रगति । अह्रगीत् । ह्रगयति । सगति । असगीत् । सगयति । सिषगयिषति ।
स्यगति । स्यगयति । तिष्ठगयिषति ।

कगे नोच्यते । ७९५ । अस्यायमर्थ इति नोच्यते । क्रियासामान्यमस्यार्थ
इति यावत् । इह शास्त्रे नोच्यत इत्येके । कगति । कगयति ।

अक अग कुटिलायां गतौ । ७९६-७९७ । अकति । अकयति । अगति ।
अगयति ।

कण रण गतौ । ७९८-७९९ । कणति । कणयति । अकणीत् अकाणीत् ।
कणिका । रणति । अरणीत् अराणीत् । रणयति । अण रणेत्यादौ कण
रणौ शब्दार्थौ । कणति । रणति । तत्र काणयति । राणयति ।

चण शण अण दाने गताविलेके । ८००-८०२ । चणति । चणयति ।
शणति । शणयति । अणति । अणयति ।

अथ श्लथ क्लथ क्रथ हिंसार्थाः । ८०३-८०६ । अथति । अथयति ।
श्लथति । श्लथयति । क्लथति । क्लथयति । क्रथति । क्रथयति । जासिनिप्रहण-
नाटक्राथपिषां हिंसायामित्यत्र (२।३।५६) नाटक्राथेति निपातनादृद्धिरिति
जयादित्येनोक्तम् । चौरस्योत्क्राथयति । स हि क्रथिं चुरादौ न पठति । अन्ये
तु क्रथ हिंसायामिति चुरादौ पठित्वा तस्यैतद्रूपमिति वर्णयन्ति । क्लथति ।
क्लथयति ।

चन च । ८०७ । चकारेण हिंसायामित्यपेक्षते । चनति । चनयति ।
चनकम् ।

वनु च नोच्यते । ८०८ । वनति । वनित्वा वान्त्वा । वान्तम् । वनयति ।
वानयति । (81) उपवनयति ।

ज्वल दीप्तौ । ८०९ । ज्वलति । जज्वाल । ज्वलयति ज्वालयति ।
प्रज्वलयति । ज्वालः । ज्वलः । उत्तरत्रास्य पाठो ज्वलादिकार्यार्थः । (82)

हल हल चलने । ८१०-८११ । हलति । जह्वाल । अह्वालीत् ।
हलयति ह्वालयति । प्रहलयति । ह्वालति । जह्वाल । ह्वालयति ह्वालयति ।
प्रह्वालयति ।

सृ आधाने । ८१२ । सृ चिन्तायामित्युक्तम् । स च स्मरतिरनेकार्था-
ऽभ्युपेयते । आधाने स्मरणविशेषे मित्त्वार्थमिह पठ्यते । स्मरति । स्मरयति ।
आधानमुत्कण्ठास्मरणम् । अतोऽन्यत्र स्मारयति । विस्मारयति । स्मारकः
शब्दार्थ इति स्मरणसामान्यविवक्षायाम् ।

ह भये । ८१३ । ह विदारण इति क्रादिः । तस्येह भये मित्त्वार्थः
पुनश्च पाठः । हृणन्तं प्रयुङ्क्ते दरयति । भयादन्यत्र दारयति । धात्वन्तरा-
भ्युपगमे दरतीत्येके ।

नृ नये । ८१४ । इत्यप्येके । नरयति । अन्येषां नारयति ।

आ पाके । ८१५ । आतिआयत्योः समान्यानुकरणमिदम् । अपयति ।
शृतं क्षीरम् । पाकादन्यत्र आपयति ।

मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा । ८१६ । निशामनं चक्षुःसाधनं ज्ञानम् ।
शम लक्ष आलोचन इत्यस्य क्षीरादिकस्य रूपमेतत् । मारणादिव्यर्थेषु जानाति-
र्मिदं भवति । ज्ञपयति । मारयति तोषयति निशामयतीति वा । एभ्योऽन्यत्र-
ज्ञापयत्यर्थम् । विज्ञापयति स्वामिनम् । ज्ञापयत्यर्थं ज्ञीष्ममान इति । ज्ञप
मिचेति चुरादिपाठात् । न्यासकारस्तु स्वाध्वङ्गुल्याशपां ज्ञीष्ममान (१।४।३४)
इत्यत्र निशामनशब्देन ज्ञानमुच्यत इति मतान्तरेणोक्तवान् । तथाच तज् ज्ञाप-
यत्याचार्य इत्यादि प्रयोगा न सिध्यन्ति । मतान्तरेण तु तस्मिन्नि वेदितव्या ।

(81) ग्लास्वावशुवमाचेति गणस्त्वादनुपसर्गाच्च मित्त्वं वा ।

(82) जलहलहलनमामनुपसर्गादेति गणस्त्वान्मिन्नं वा । ज्वलादिकार्यं च ज्वलितिकसन्नेभ्यो
ण इति (३।१।४०) वा अपत्ययः । ज्वलः ज्वालः ।

कम्पने चलिः । ८१७ । चल कम्पने इति ज्वलादौ । स च कम्पनेऽर्थे मित् । चलयति वातः शाखाम् । कम्पनादन्यत्र चालयति सूत्रम् । (83) चालयति शूद्रं सार्धं वा ।

हृदि रुर्जने । ८१८ । हृद अपवारण इति चुरादिः । तस्योर्जने बले प्राणने च मित्संज्ञार्थमिह पाठः । हृदयति । स्वार्थिको वा णिच् । हृदन्तं प्रयुङ्क्त इति वा । अपवारणे हृदादयति । उर्जनादन्यत्र हि च्छादयति ।

जिह्वोन्मथने लङिः । ८१९ । लङ् विलासे इत्ययं जिह्वोन्मथने मित् । लङ्गयति जिह्वया । जिह्वोन्मथनादन्यत्र लाङ्गयति बालकम् । उन्मथन मुत्-
क्षेपणम् । डलयोरैक्याद् लालयेत् पञ्चवर्षाणीत्यादि साधु ।

मदी हर्षग्लेपनयोः । ८२० । हर्षग्लेपनयोर्माद्यतिर् मित् । मदयति । हर्षयति ग्लेपयति वा । (84) आभ्यामन्यत्र मादयति ।

ध्वन स्वन शब्दे । ८२१ । ८२२ । स्वन अवतंसन इत्येके । ध्वनयति । स्वनयति । शब्दावतंसनाभ्यामन्यत्र ध्वानयति । स्वानयति ।

(2) घटादयो मितः । अमी घटादयो मित्संज्ञकाः स्युः । मितां ऋस्वः (६।४।८२) । चिण्णसुलोदीर्घोऽन्यतरस्यामिति (६।४।८३) मित्संज्ञाफलम् ।

(3) जनीजृषृक्तसुरञ्जोऽमन्ताश्च । जायतिजीर्यतिक्लस्यतिरञ्जतयो मितः । अमन्ताश्च । जनयति । जरयति । क्लसयति । रञ्जैरणी मृगरमण इत्यनुनासिकलोपे (६।४।३४, वा) अतउपधाया इति (७।३।११६) वृद्धौ मित्त्वे मितां ऋस्वः (६।४।८२) । रजयति मृगान् । अमन्ताः गमयति । रमयति । यमयति । अमन्ताश्चेत्यकारोपादानात् तिम ष्टिम आर्द्रीभाव इत्येतस्य तेमयति ष्टेमयतीति ऋस्वो न भवति ।

(4) ज्वलह्वलह्वलनमामनुपसर्गाद्वा । अनुपसर्गात् परेषां ज्वला-
दोनां वा मित्संज्ञा । सोपसर्गानां तु नित्यमेव । पूर्वविधानात् । ज्वलयति
ज्वालयति । ह्वलयति ह्वालयति । ह्वलयति ह्वालयति । नमयति नाम-
यति । इह नित्यम् । प्रज्वलयति । प्रह्वलयति । प्रह्वलयति । प्रणमयति ।

(5) ग्लास्त्रावनुवमाञ्च । एषाञ्चानुपसर्गाणां मित्संज्ञा वा स्यात् । उभयत्र विभाषेयम् । ग्लास्त्रा इत्येतयोरप्राप्ते वनुवस्योः प्राप्ते । तत्र वनतेर्वनु च नोच्यत इत्यनेन प्राप्ता वमेश्चामन्तत्वात् । ग्लपयति ग्लापयति । स्नपयति स्नापयति । वनयति वानयति । वमयति । वामयति । सोपसर्गात् तु यथाप्राप्तम् । प्रग्लापयति । प्रस्नापयति । प्रवनयति । प्रवमयति ।

(6) न कस्यमिचमाम् । नैते मितः । कामयते । अमन्तत्वात् प्राप्ते णिङोऽभावपक्षे णिच्प्रत्यये मित्संज्ञाप्रतिषेधः । कामयति । आमयति । चामयति ।

(7) शमोऽदर्शने । नेति वर्त्तते । दर्शनार्थं शमिर्न मित् । निशामयति रूपम् । अन्यत्र शमयति रोगम् । निशमयति वचः शृणोति । (85)

(8) यमोऽपरिवेषणे । यमिर्न मित् । यामयति । आयामयते । परिवेषणे तु यमयति ब्राह्मणान् । कथं नियमयति संयमयति ? तत्करोतीति प्रातिपदिकास्त्रिचप्रत्ययः ।

(9) स्वदिरपपरिभ्याञ्च । अपस्त्रवादयति । परिस्त्रवादयति । आभ्यामन्यत्र स्वदयति । प्रस्त्रदयति । (86)

फण गतौ । ८२३ । मिदित्यपेक्षते । नेति निवृत्तम् । अनुचितत्वात् । असम्भवाच्च । पूर्वमयं न पठ्यते । फणादिकार्यानुरोधात् । फणति । फणयति । पफाण । फेणतुः पफणतुः । फेणुः पफणुः । फाण्टम् फणितम् । वृत् । एतस्मात् पूर्वं वृत्करणमित्येके । फाणयति । संफाणयति । वृदिति समस्तघटादिगणपरिसमाख्यर्थम् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । एते घटादिषु ज्ञादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

राजृ दीप्तौ । ८२४ । राजति राजते । रेजतुः रराजतुः रेजाते रराजाते ।

(85) निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मसैत्यत्र त्वाणः प्रयोगः । मतान्तरेण वात्र शुक्लित्यर्थः ।

(86) भ्वादिगणे गणसूत्राणि नवसंख्याकानि । तान्यत्र १।२ इत्यादि संख्याभिश्चिह्नितानि । एवञ्चान्यत्र वेदितव्यम् । विशेषतश्चुरादिगणे । भ्वादौघटादयः पित इति हि प्रथमं सूत्रम् ।

रराज रेजे रराजे । अरराजत् । इति उभयतोभाषः स्वरितेदुदात्तः ।
फणादिकार्यानुरोधेन द्विकादिष्वयं न पठ्यते ।

टुभ्राज् टुभ्राश्च टुभाश्च दीप्तौ । ८२५।८२७ । तयोऽपि टितः । भ्राजते ।
भ्रेजे बभ्राजे । अबभ्राजत् । अबिभ्रजत् । भ्राजथुः । आत्मनेपदार्थमकारानुबन्धे
कर्त्तव्ये ऋकारानुबन्धकरणसृदित्प्रकरणानुरोधात् । भ्राशते भ्राश्यते । भ्रेषे
बभ्राशे । अबभ्राशत् । भ्राशथुः । भ्राशते भ्राश्यते । बभाशे भ्रेषे ।
अबभाशत् । भ्राशथुः ।

इति आत्मनेभाषा उदात्ता अनुदात्तेतः । फणादिष्वेते भ्राजृप्रभृतय
आत्मनेपदिन इत्यर्थः ।

स्यमु स्वन ध्वन शब्दे । ८२८-८३० । स्यमति । सस्याम । स्येमतुः
सस्यमतुः । सस्यमुः स्येमुः । स्यमत्वा स्यान्त्वा । स्यान्तम् । सेसिम्यते ।
स्वनति । विष्वणति अवष्वणति मांसम् । विस्वनति मृदङ्गः । अवस्वनति वीणा ।
स्वेनतुः सस्वनतुः । स्वेतुः सस्वनतुः । स्वनः स्वानः । निस्वनः निस्वानः ।
एते फणादयः । ध्वनति । दध्वान । दध्वनतुः । दध्वनुः । ध्वनिः ।

षम ष्टम वैक्लव्ये । ८३१।८३२ । समति । सिषमयिषति । स्तमति ।
तस्ताम । तिष्ठमयिषति ।

अथ णप्रकृतयो ज्वलादयः ।

ज्वल दीप्तौ । ८३३ । ज्वलति । जज्वाल । जज्वलतुः । प्राज्वालीत् ।
ज्वालः ज्वलः । ज्वलिति कसन्तेभ्यो णः (३।१।१४०) । ज्वलनः ।
ज्वाला ।

चल कम्पने । ८३४ । चलति । चचाल । चेलतुः । चेलुः । चालः चलः ।
चलनः ।

जल धान्ये । ८३५ । जलति । जालं जलम् ।

टल द्रुल वैक्लव्ये । ८३६।८३७ । टलति । द्रुलति ।

ठल स्थाने । ८३८ । स्थलति । तिष्ठालयिषति । स्थलम् । विष्ठलम् ।
कुष्ठलम् । स्थली स्थला । स्थालम् । स्थाली ।

हल विलेखने । ८३९ । हलति । हलं हालम् ।

गल गन्धे । ८४० नलति । प्रणलति । प्रणालः प्रणलः । प्रणालः । करणे
गल्यर्थाद् घञ् ।

गल गरणे । ८४१ गलति ।

पल गती । ८४२ । पलति । पालं पलम् । वृषादिभ्यः कलच् । पललम् ।
बाहुल्यात् कालच् । पलालः ।

बल प्राणने धान्यावरोधे च । ८४३ । बलति । बाल । बेलतुः । बेलुः ।
बालं बलम् ।

पुल मङ्गत्वे । ८४४ । पीलति । पीलः पुलः । विपुलम् ।

कुल सन्ताने बन्धुषु च । ८४५ । कोलतिः । कोलः । कुलम् ।

शल हुल पटल गती । ८४६, ८४८ शलति । शालं शलम् । शललम् ।
हुल हिंसासंवरणयोश्च । चकारोऽन्वाचये । गतावस्य प्रायः प्रयोगः । क्वचित्
तु हिंसासंवरणयोः । होलति । पतति । अपतत् । आपात्यो देवदत्तः ।
आपात्यं देवदत्तेन । पतितः । पातुकः । पत्रम् । पतेरङ्गच् प्रत्ययः । पतङ्गः ।
पतिचण्डिभ्यामालञ् (उण्, १।१।१४) पातालम् । पत स्थञ्चेति इनिः । पत्याः ।

क्वथे निष्पाके । ८४९ । कथति । अकथीत् । काथः कथः ।

पथे गती । ८५० । पथति । अपथीत् । पाथम् पथम् ।

मथे विलोडने । ८५१ । मथति । अमथीत् । माथः मथः ।

टुवम उद्गिरणे । ८५२ । वमति । ववाम । ववमतुः । ववसुः ।
वमथुः । वान्तम् । (८७) वामः वमः । वमित्रा ।

भ्रमु चलने । ८५३ । भ्रमति भ्रम्यति । भ्राम्यतीति शमादिपाठात् ।
णप्रत्ययेऽचि च भ्रमः । वृद्धिनिषेधात् । ज्वलादिषु पाठोऽच्कावशङ्गाविति
(६।२।१५७) नञ उत्तरस्यान्तोदात्तार्थः । भ्रमः । भ्रान्तः । भ्रान्तिः ।
पोरदुपधादिति (३।१।९८) यत् । भ्रम्यम् ।

क्षर सञ्चलने । ८५४ । क्षरति । अक्षारीत् ।

इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । स्वमादयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

(८७) आदित्येति (अ० १।१६) चकारस्यासुप्तसमुच्चयार्थत्वादायश्चः वान्त इति वृत्तिकारः । तस्यास्तिकैर्वन-
गजमदेवांसितं वान्तवृत्तिरिति सिद्धम् । वेसुष केचिद्वधिरमित्यार्षः ।

षह मर्षणे । ८५५ । सहते । सेहे । विषहते । परिनिविभ्य इति (८।३।७०) षत्वम् । सिवादीनां वाङ्मवायेऽपीति (८।३।७१) वा षत्वम् । न्यषहत न्यसहत । सर्वसहः । सहिता सोढा । सोढ इति षत्वनिषेधः । विसोढः । विसोढुम् । साहः सहः । “स एवायं नागः सहति कलमेभ्यः परिभवम् ।” “ततः प्रीदसहन् सर्व” इति तु युजादिपाठात् । (88)

रमु क्रीडायाम् । ८५६ । रमते । रेमे । विरमति । व्यरंसोत् । व्यरं-
सिष्टाम् । रन्ता । रमणः । रतिः । रामः रमः । अस्योदिच्चं केचिदि-
च्छन्ति । तेषां मते रमित्वा रत्वा ।

इति आत्मनेभाषी । अनुदात्तो इमी । सहिरमी आत्मनेपदिनौ ।
ज्वलादिकार्यार्थमिह पठ्यते ।

षदृष्ट विशरणगत्ववसादनेषु । ८५७ । सीदति । निषीदति । विषीदति ।
ससाद । निषसाद । विषसाद । सेदतुः । सत्ता । असदत् । सादः सदः ।
भावे घञ् । अवसादः । उपसेदिवान् । सदुः । निषहरः । नौ सदेरिति
(उण्, २।२८०) प्वरच् ।

शदृष्ट शातने । ८५८ । शीयते । शशाद । शेदतुः । शल्यति । अशदत् ।
शक्ता । शतुः । शादः शदः । शाद्वलः । शदृष्ट शातन इति विशीर्णतायां
वर्तते । शातनं विषयभावेन निर्दिश्यते । प्रसिद्धिवशात् ।

क्रुश आह्वाने रोदने च । ८५९ । क्रोशति । चुक्रोश । अक्रुक्षत् । क्रोष्टा ।
क्रोशः क्रुशः ।

कुच सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठभविलेखनेषु । ८६० । कोचति । कोचिता ।
कोचकः । कोचः कुचः । कुचं हणोतीति कर्मण्यण् (३।२।१) । अन्येषामपि दृश्यत
(६।२।१३७) इति पूर्वपदे दीर्घत्वम् । कूचवारः । सोऽभिजनोऽस्येति कौचवार्थः ।

बुध अवगमने । (बोधने) । ८६१ । बोधति । बोधः बुधः । बुध्यत इति
द्विवादिपाठात् ।

रुह जन्मनि प्रादुर्भावे । ८६२ । रोहति । रुरोह । रोढा । अरुक्षत् ।
पङ्केरुहम् । अवरोहः । रोहः रुहः । आरुढम् ।

कस गतौ । ८६३ । कसति । चकास । कसिता । कस्वरः । कासः । कसः । पृषोदरादित्वात् सिकताः । नित्यबहुवचनान्तोऽयं स्त्रीलिङ्गः (४९)

हृदिति । ज्वलादिपरिसमाप्तेः । इति परस्मैभाषा उदात्ता उदात्तेतः । एते सदादयः परस्मैपदिनः । अथोभयपदिनोऽनुक्रमेणोपदिश्यन्ते हिक्कादयः । हिक्क अव्यक्ते शब्दे । ८६४ । हिक्कति हिक्कते । गुरोश्च हल इत्यकारे (३।३।१०३) हिक्का ।

अचु गतौ याचने च । ८६५ । अचति अचते । अचित्वा अक्षा । गता-
वस्य पूर्वपाठे फलं कर्म्मभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदम् । अचु इत्येके ।
अचति । अचते ।

टुयाचृ याञ्जायाम् । ८६६ । याचति याचते । अययाचत् । याचथुः ।
याच्ञा । डुयाचृ इत्यप्येके । याचित्रिमम् ।

रेट् परिभाषणे । ८६७ । रेटति रेटते । अरिरिटत् । रेव्यते ।

चते चदे याचने । ८६८ । ८६९ । चतति । चतते । अवतीत् । चतुरः ।
चातकः । चत्वारः । चदति चदते । अचदत् । अचदीत् ।

प्रोथृ पर्याप्तौ । ८७० । प्रोथति प्रोथते । प्रोथ्यते । प्रोथयति । अप्रोथत् ।
प्रोथः ।

मिष्ट मेष्ट मेधाहंसयोः । ८७१।८७२ । मेदति मेदते । मिद्यते । मेदः ।
मेदकः । मेदति मेदते । मिद्यते ।

मेधु सङ्गमे च । ८७३ । मेधति मेधते । मेधा । मेध्यम् । मेधिः । सर्व-
धातुभ्यङ् ।

णिष्ट णेष्ट कुत्सासन्निकर्षयोः । ८७४।८७५ । नेदति नेदते । प्रणिद्यते ।
नेदति नेदते । प्रणेद्यते ।

मृधु घृधु सृधु उन्दे । ८७६।८७८ । शर्धति शर्धते । सर्धति सर्धते ।
सृधुः । मर्धति मर्धते । मृधं संग्रामः ।

(४९) पृषोदरादित्वादित्वादि ऊपुस्तक एव केवले दृश्यते । नित्यबहुवचनान्त इति तु न । प्रायिकं तु बहुवचनम् । एकापि सिकता तैलदाने न समर्थेति भाष्यप्रयोगात् ।

बुधिर् बोधने । ८७९ । बोधति बोधते । अबोधिष्ट अबोधीत् अबुधत् ।
पूर्वत्र पाठोऽस्य कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदार्थः ।

उबुन्दिर् निशामने । ८८० । निशामनमालोचनम् । वुन्दति वुन्दते ।
वुबुन्द वुबुन्दे । अबुदत् अबुन्दीत् अबुन्दिष्ट । वुन्दित्वा वुन्त्वा । वुन्दकः ।
वुञ्चम् ।

वेणु गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रयहणेषु । ८८१ । वेणति वेणते ।
अविवेणत् । इन् । वेणिः । प्रवेणिः ।

खनु अवदारणे । ८८२ । खनति खनते । चखान चख्ने । खानकः ।
खनित्वा खात्वा । खातम् । खनितम् । प्खन् खनकः । खनकी । खनो
घ चेति (३।३।१२५) घञ् । घञाधिकरणे । आखानः । आखनः । डोडरी ।
आखः । आखरः । इकः । आखनिकः । इकवकः । आखनिकवकः ।

चीह आदानसंवरणयोः । ८८३ । चीवति चीवते । अचिचीवत् । तीह
इति केचित् । चीष्ट इत्यन्ये । चीपति चीपते ।

चायृ पूजानिशामनयोः । ८८४ । चायति चायते । अचचायत् । चेकी-
यते । यङि चायः कीरिति (६।१।३५) कीभावः ।

व्यय गतौ । ८८५ । व्ययति व्ययते । अव्ययीत् अव्ययिष्ट ।

दाश्ट दाने । ८८६ । दाशति दाशते । अददाशत् । दाशः ।

भेषृ भये । ८८७ । भेषति भेषते । अबिभेषत् ।

भ्रेषृ भ्रेषृ चलने । ८८८।८८९ । भ्रेषति भ्रेषते । भ्रेषति भ्रेषते ।

अस गतिदीप्तादानेषु । ८९० । असति असते । “लावण्य उत्पाद्य
इवास यज्ञः ।” आसे । अष इत्येके । अषति अषते ।

स्यश वाधनस्पर्शनयोः । ८९१ । स्यशति स्यशते । अपस्यशत् । स्यशः ।

लष कान्तौ । ८९२ । लषति लषते । अभिलष्यति अभिलष्यते देवदसः ।
ललाष लेषे । अपलाषी । अपे च लष इति (७।२।४४) घिनुण् । अभिलाषः ।

चष भक्षणे । ८९३ । चषति चषते । चाषः किकीदिविः । चषकं पान-
भाजनम् ।

कष हिंसायाम् । ८९४ । कषति कषते ।

कृष हिंसायाम् । ८८५ । कृषति कृषते ।

भूष आदानसंवरणयोः । ८८६ । भूषति भूषते । भूषः ।

भक्ष भक्षणे । ८८७ । भक्षति भक्षते । भक्ष इत्येके । भक्षति भक्षते ।

भूक्ष इत्येके । भूक्षति भूक्षते । (90)

दास्य दाने । ८८८ । दासति दासते । अददासत् ।

माह्य माने । ८८९ । माहति माहते । समाह समाहे । अमाहीत् ।
अममाहत् । माहितव्यः । दुर्माहितः ।

गूह्य संवरणे । ८९० । गूहति गूहते । निगूहिता निगोढा । घोक्षति
घोक्षते गूह्यति गूह्यते । अगूहीत् अघुक्षत् अगूहिष्ट अघुक्षत अगूढ ।
अगूढाः अघुक्षथाः । अघूद्वम् अघुक्षध्वम् । अगूह्वहि अघुक्षावहि । लुग् वेत्या-
दिना क्सस्य लुक् (७।३।७३) । सन् जुघुक्षति । गुह्यम् गोह्यम् । काकगूहा
स्तिलाः । गुहः । गूढः । गूढिः । गूह्यम् । गुहा ।

इति हिक्कादीन् हलन्तान् गूह्यपर्यन्तानुभयपदिनो निर्दिष्ट्याजन्तानपि
इदानीमुभयपदिनो निर्दिशति ।

अश् च् सेवायाम् । ८९१ । अशति अशते । शिश्राय शिश्रिये । अशिता ।
शिश्रयिषति शिश्रिषति । घञ् । आशः । एरच् (३।३।५६) अशयः ।
अशितः । अशित्वा । क्तिवच्चीति (३।२।१७८ वा) दीर्घः संप्रसारणश्च । अशीः ।
अशीति ङीवन्तोऽपीति केचित् । इति एते उदात्ताः ।

अतः परमनुदात्ताः । अनुक्तमप्यनुदात्तत्वमुपदेशपारम्पर्यादवगम्यते ।

हृज् हरणे । ८९२ । हरति हरते । जलधिमनुहरते सरः । जहार जह्ने ।
हर्ता । हरिष्यति हरिष्यते हारिष्यते । अहर्षीत् अहृत । अहृद्वम् । धि चेति
(८।२।२५) सिचो लोपः । अहारि । अहृषाताम् अहारिषाताम् । कवचहरः ।

(90) अत्र भक्ष भक्षणे इति मैत्रेयवचनमनार्षम् । गतिबुद्धीत्यत्र (१।४।५२) भक्षेरहिंसार्थस्य
प्रतिषेध इति वार्तिकस्य भक्षयति पिण्डं देवदत्तः । भक्षयति पिण्डं देवदत्तेनेति ख्यत्वाहेतुमण्डिचि
प्रयोज्यस्य कर्मत्वाभावं दर्शयता भाष्यकारिणास्य परित्यागात् ।

कर्महरः । हारः । पचाद्यच् हरः । हरिणः । हृश्याभ्यामितन् (उण् ३।३७३) ।
हरितम् । हरिता हरिणी ।

भृञ् भरणे । ८०३ । भरति भरते । सनीवन्तर्धेति सनि वेट् (७।२।४८) ।
बिभरिषति बुभूरुषति । भर्त्ता । भृत्यः । भार्या । भारः । भृत्या । भृतिः ।
बिभर्त्सतीति श्रुविकरणपाठेन जौहोत्यादिकस्य रूपम् ।

धृञ् धारणे । ८०४ । धरति धरते । पचादिपाठादच् । भूधरः ।
दुर्धरः । धर्मः । कल्याणधर्मा । धृङ् अवध्वंसन इत्यस्याकर्त्तृभिप्राये क्रिया-
फलेऽपि धरत इति ।

णौञ् प्रापणे । ८०५ । नयति नयते । अजां नयति ग्रामम् । प्रणयति ।
निनाय निन्दे । निन्यतुः । नेता । ग्रामणीः । नेत्रम् । नीतिः । इति उभयतो-
भाषाः । एते हिक्कादय उभयपदिन इत्यर्थः ।

अथानुदात्ताः परस्मैपदिनोऽजन्ताः कथयन्ते ।

धेट् पाने । ८०६ । धयति । दधौ । अधासीत् अदधत् अधात् । धाता ।
उदयः । स्तनन्धूयी । धय इति केचित् । धायः । धात्री ।

ग्ले हर्षक्षये । ८०७ । ग्लायति । ग्लाता । ग्लायत् ग्लेयात् । ग्लानिः ।
सुग्लः । ग्लानः ।

ग्ले गात्रविनामे । ८०८ । ग्लायति । मग्लो । अग्लासीत् । अग्ला-
सिष्टाम् । ग्लानः (११)

द्यौ न्यक्करणे । ८०९ । द्यायति । दद्यौ । द्यानः ।

द्रौ स्वप्ने । ८१० । द्रायति । दद्रौ । निद्रा । द्राणः ।

ध्रौ दत्तौ । ८११ । ध्रायति । दध्रौ । ध्राणः । ध्रायः ।

ध्यौ चिन्तायाम् । ८१२ । ध्यायति । दध्यौ । ध्याता । धीः । ध्यातः ।

रौ शब्दे । ८१३ । रायति कीरः । मयूरः । रात्रिः । राशदिभ्याम्
त्रिप् । (उण् ४।५०७) ।

स्यौ द्वौ शब्दसंघातयोः । ८१४।८१५ । द्विष्ठाठसामर्थ्यादेकस्य षोष

देशत्वम् । स्थायति तिष्ठसति । प्रस्तीतः प्रस्तीमः । स्त्री । कुस्त्री ।
दुःस्त्री । तज्ञावः । कौस्त्वम् । दौस्त्वम् । (92)

खै खदने । ८१६ । खायति । खखी ।

चै जै पै चये । ८१७—८१८ । चायति । चायो म इति (८।२।५०)
मत्वम् । चामः । जायति । सायति । सिषापयिषति ।

कै गै शब्दे । ८२०-८२१ । कायति । चकौ । गायति । जगौ । अगासीत् ।
गेयो गाणवकः । कन्दो गेयं माणवकेन । कन्दोगः । कान्दोग्यम् । गायनः ।
गायकः । गीतम् । गीतिः । रायतिना सह निर्देशो न कृतः । स हि पूर्वं
यण्वत्प्रकरणे निर्दिष्टः । वैचित्रार्थी वास्य पृथङ् निर्देशः ।

श्रै स्त्रै पाके । ८२२।८२३ । आयति । श्रुतम् । स्त्रायति । सस्त्री ।

पै ओवै शोषणे । ८२४।८२५ । पायति । पायात् । पपौ । पास्यति ।
अपासीत् । पिपासति । वायति । ववौ । वानम् । आवाययति ।

ष्टै वेष्टने । ८२६ । स्तायति । तिष्ठापयिषति ।

ष्णौ वेष्टने । ८२७ । स्त्रायति । सिष्णापयिषति । (93)

दैप् शोधने । ८२८ । दायति । ददौ । अवदातम् सुखम् ।

पा पाने । ८२९ । पिबति । पपौ । अपात् । पास्यति । पाययति
पाययते । पानम् । पीतम् । पिपासति । पिपाययिषति । पात्रम् ।

प्रा गन्धोपादाने । ८३० । जिघ्रति । जघ्नौ । अघ्रात् अघ्रासीत् ।
अजिघ्रपत् अजिघ्रिपत् । जेघ्रीयते ।

ध्वा शब्दाग्निसंयोगयोः । ८३१ । धमति । दध्मौ । देध्मीयते । उद्धमः ।
नाडिन्धमः । उद्धमानकम् । अधिकरणल्युङन्तात् कः ।

(92) युवादिलादण् । क्वचित् तिस्थासतीति उदाहृतम् । अत्र साधवः—“यत्तु मैत्रेयसम्भवाकार-
काश्रपादिभिरुक्तं धात्वादेः षः स इति (६।१।६४) सत्वाभाव इति तदज्ज्दन्धपरः पादयः षोपदेश इति
लक्षणस्याव्याप्तिप्रसङ्गादुपेक्ष्यम्” इति ।

(93) ऊपुसकेऽत्र षौ वेष्टने । स्त्रायति । सिष्णापयिषतीति पाठः । अत्र

“पाश्चात्याः पञ्चपञ्चात्याः स्त्रायन्ति जघर्षन् घनम् ।

याः स्त्रियो हृष्टवत्यस्ताः पुंश्चाव नर्नसा ययु”रिति

भारतीयपद्यस्य पूर्वाहंसप्युद्धतम् । साधवस्नाह “ष्टै वेष्टने । अयञ्च पाठो मैत्रेयस्य ।” इति ।

ष्ठा गतिनिवृत्तौ । ८३२ । तिष्ठति । संतिष्ठते । वितिष्ठते । अवतिष्ठते ।
तस्थौ । अभितष्ठौ । अधिष्ठास्यति । अध्यष्ठात् । स्थापयति । अतिष्ठिपत् ।
तिष्ठासति । तीष्ठीयते । निष्ठा । भूमिष्ठः । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । उपस्थानीयो
देवदत्तः । उपस्थानीयं देवदत्तेन । स्थास्तुः । स्थायुकः । स्थावरः । स्थायः ।
स्थितिः । स्थानम् । स्थिरः । स्थेयान् ।

ज्ञा अभ्यासे । ८३३ । मनति । ज्ञायते । मन्त्री । निम्नम् । सुम्नम् ।
द्युम्नम् । आन्नायः । आन्नाती व्याकरणे ।

दाण् दाने । ८३४ । प्रयच्छति । संप्रयच्छते दास्या मालाम् । प्रणिय-
च्छति । प्रददौ । दाता । दत्तम् ।

हृ कौटिल्ये । ८३५ । ह्वरति । जह्वार । जह्वरतुः । जह्वरः ।

स्वृ शब्दोपतापयोः । ८३६ । स्वरति । स्वर्त्ता स्वरिता । सिस्वरिषति
सुस्वूर्णति । स्मृतः ।

स्मृ चिन्तायाम् । ८३७ । स्मरति । स्मर्यते । सस्मार । सस्मारतुः ।
स्मरत्ता । अस्मार्षीत् । यङि चेति (७।४।३०) गुणः । सास्मर्यते । श्यन्तास्तुङ् ।
असस्मारत् ।

दृ अनादरे । ८३८ । द्वरति । दद्वार । दद्वरतुः । दद्वारम् । (94)

सृ गतौ । ८३९ । सरति धावति । ससार । सस्रतुः । सस्रुः । असरत् ।
सारः । असुन् सरः । गोरादित्वात् सरसी । प्रजने सत्तेरित्यप् (३।३।७१) ।
उपसरः ।

ऋ गतिप्रापणयोः । ८४० । ऋच्छति । आर । आरतुः । अर्त्ता ।
अरिष्यति । आरत् । अर्पयति । (95) “अरित्रं केलिपातकः ।”

ष्टृ ष्ट सेचने । ८४१।८४२ । गरति । जगार । घरति । जघार । ष्टतम् ।
ष्टृणा । घर्मः । अन्यत्नानभिधानमित्येके । धारयतीति चौरादिकस्य ।

धृ हर्च्छने । ८४३ । ध्वरति । ध्वर्यते । दध्वार । दध्वरतुः । धृषीष्ट
ध्वरिषीष्ट ध्वारिषीष्ट । यङि दाध्वर्यते ।

(94) अत्र दृ इति साधवादित्ये नास्ति ।

(95) साधवादिसते तु आर्षीत् । चपुसके चैवम् ।

षु सु गतौ । ८४४ । ८४५ । सवति । सुषावयिषति । स्तवति । सुस्ताव । असुस्तवत् । सिस्तावयिषति सुस्तावयिषति । अमिस्तवत् असुस्तवत् । प्रस्तावः ।

षु प्रसवैश्वर्ययोः । ८४६ । सवति । सुषाव । सोता । असोषीत् । सुतः । उत्सवः ।

श्रु श्रवणे । ८४७ । श्रुणोति । संश्रुणुते । श्रुश्रूषते । विश्रावः । प्रतिश्रवः । श्रुतिः ।

ध्रु स्यैर्ये । ८४८ । ध्रुवति । दुध्राव । ध्रुवः ।

दु द्रु गतौ । ८४९ । ८५० । दवति । द्रवति । अदुद्रुवत् ।

जि जि अभिभवे । ८५१ । ८५२ । जयविशेषोऽभिभव इति विशेषार्थोऽयं पुनर्जयतिः पठ्यते । जयति । जिगाय । ज्ययति । जिज्जाय । इति परस्मैभाषा अनुदात्ता उदात्तेतः । एने धेडादयः परस्मैपदिनः । अनिटः ।

झिङ् ईषद्वसने । ८५३ । स्मयते । विसिषिये । स्मेता । विस्मापयते विस्माययति । सिस्मायिषते । स्मेरम् । विस्मयः । स्मयः ।

गुङ् अव्यक्ते शब्दे । ८५४ । गवते । जुगुवे । गुवाकः । पिनाकादयश्चेत्याकः (उण्, ४।४५४) ।

गाङ् गतौ । ८५५ । गाते । त्रिष्वपि वचनेषु रूपमेतत् । गायते । जगे । जगाते । अगास्त ।

घुङ् कुङ् उङ् डुङ् शब्दे । ८५६-८५८ । घवते । जुघुवे । कवते । चुकुवे । कोकूयते । न कवतेर्यङीति (७।४।६३) चुत्वनिषेधः । अवते । जवे । जषिषते । डवते । जुडुवे । जोडूयते ।

चुङ् कुङ् जुङ् भ्युङ् पुङ् मुङ् गतौ । ८६०-८६५ । चवते । चुचुवे । चिच्यावयिषति । चुच्यावयिषति । च्युतः । छवते । ज्यवते । जुज्युवे । भ्यवते । प्रवते । आप्राव्यो देवदत्तः । आप्राव्यं देवदत्तेन । म्लवते । पुमुवे ।

क्लुङ् इत्येके । ८६६ । क्लवते । विक्लवः ।

रुङ् गतिरिषणयोः । ८६७ । रवते । रुवते । रुतम् ।

धुङ् अवध्वंसने । ८६८ । धरते । दध्ने ।

मेङ् प्रणिदाने । ६६६ । अपमयते । अपमित्य याचते अपमाय याचते ।
अपमीयते । मितिः । मितम् ।

देङ् रक्षणे । ६७० । दयते । प्रणिदयते । दीयते । दयतेर्दिगि लिटीति
(७।४।६) दिग्यादेशेन द्विर्वचनबाधेऽप्यते । दिग्ये । दत्तम् ।

श्येङ् गती । ६७१ । श्यायते । अवश्यायः । शीनं घृतम् ।
शीतो वायुः ।

प्येङ् वृद्धौ । ६७२ । प्यायते । प्ये । प्याते । प्यानम् ।

त्रेङ् पालने । ६७३ । त्रायते । तत्रे । त्राणः त्रातः । इति एते अनु-
दात्ताः स्मयतिप्रभृतयः ।

पूङ् पवने । ६७४ । पवते । पुपुवे । पविता । पूङ्घ्येति (७।२।५१)
वेट् । पवितः पूतः । पवित्वा पूत्वा । पिपविषते । पुनातीति पूजो रूपं
क्रैयादिकस्य ।

मूङ् बन्धने । ६७५ । मवते । मविता । मूतः । मूत्वा ।

डौङ् विहायसा गती । ६७६ । डयते । डिङे । डयिता । डयिष्यते ।
चिण्वङ्गावपक्षे डायिष्यते । डिडयिषते । डयितः । डयितवान् । डयतेः
परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य सेटः क्त्विप्रतिषेधो धातुपारायणे उपसंख्यातः । इति
आत्मनेभाषाः ।

तृ ऋवनतरणयोः । ६७७ । तरति । ततार । तेरतुः । तेरुः । तरिता
तरीता । अतारीत् । तितरिषति तितरीषति तिततीर्षति । तीर्णः ।
तीर्णवान् । तीर्त्वा । तरः । आतरः । आतरिकः । इति परस्मैभाष उदात्तः ।
सेट्त्वादस्य प्राङ्निर्देशो न कृतः ।

गुप गोपनकुत्सनयोः । ६७८ । जुगुप्सते । निन्दाक्षमाख्याधिप्रतीकारेषु
सन्निध्यत इति वचनान्निन्दायां सन् । जुगुप्साच्चक्रे । निन्दाया अन्यत्राप्यर्थे-
ऽस्मात् केवलादात्मनेपदं न भवति । अनभिधानात् । तदुक्तं “नैतैभ्यः सनः
प्रागात्मनेपदं परस्मैपदं वा पश्याम इति” (९६) तत् केवलादात्मनेपदार्थम्-

स्यानुदात्तेत्वं न भवतीति सामर्थ्यात् सन्नन्तादात्मनेपदं भवति । उत्तरत्राप्येवं वेदितव्यम् । निन्दाया अन्यत्र (१७) गोपिता । गोपित्वा । गोपनम् । गुपितम् । गोपः ।

तिज निशाने । क्षमायाश्च । ८७८ । तितिक्षते । क्षमाया अन्यत्र तेजनम् । असुन् तेजः ।

मान पूजायाम् । ८८० । मीमांसते । मानयति । मानः । मानित इति चौरादिकस्य धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति (३।१।७) वाग्रहणं पूर्वयोगस्यापि (३।१।६) शेष इत्यन्ये मानयतीति व्युत्पादयन्ति ।

बध बन्धने । ८८१ । बीभत्सते । बीभत्सं विह्वतम् । पूर्ववद्वाग्रहणाद् बधको बध इति च भवति । इति एते पूङ्गप्रभृतय उदात्ताः ।

रभ राभस्ये । ८८२ । आरभते । आरभे । रब्धा । रभ्यम् । आरभः । रब्धिः । रब्धुम् । रब्धः । रब्ध्वा ।

लुलभष् प्राप्ती । ८८३ । लभते । लेभे । लब्ध्वा । लभ्यति । लभ्यम् । उपलभः । लाभः । सुलभः । लब्धिमम् । प्रलभा । उपलब्धिः ।

ष्वनृज परिष्वज्जे । ८८४ । स्वजते । परिष्वजते । परिष्वज्जे परिष्वज्जे । परिष्वङ्क्ता । पर्य्यस्वजत पर्य्यस्वजत । अभिष्विष्वङ्गते । सिष्वञ्जयिषति ।

हृद पुरीषोत्सर्गे । ८८५ । हृदते । जहृदे । हृत्ता । हृन्नम् । हृत्वा । हृदनम् । हृत् । हृदं डिपति क्षिपतीति हृडिपः । डिप क्षेप इति मूल-विभुजादित्वात् कः । इति आत्मनेभाषा अनुदात्ता अनुदात्तैतः ।

जिह्विदा अव्यक्ते शब्दे । ८८६ । च्वेदति । चिच्वेद । च्वेदिता । च्विषः । च्विषमनेन च्वेदितमनेन । च्विद्यतीति जिह्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य देवादिकस्य ।

स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । ८८७ । स्कन्दति । विस्कन्दति विष्कन्दति ।

(१७) मैत्रयमते एतेभ्यः तिङामभावः । तेन कृत एव उदाहृताः । तथाच माधवः—“अत्र नन्दिनैवेद्यौ नञ्छेतेभ्य इत्यादिना भाष्येण तिङा मभावः प्रतीयत इति जिह्वादिरेव कृत सुदाजङ्गुः ।” इति । “एते नित्यं सन्नन्ताः । अर्थान्तरे ल्वनमुवत्स्वका श्रुतादयः” इति भट्टोजिः । तेन गोपयति । तेजयति । इत्यादि ।

चस्कन्द । स्कन्ता । अस्कन्दत् । अस्कान्सीत् अस्कदत् । चनीस्कयते ।
चिस्कन्त्सति । स्कन्त्वा प्रस्कन्द्य । स्कन्नः । स्कन्नवान् । (98)
यम विपरीते मैथुने । ६८८ । विपरीतार्थपूर्वक इत्यर्थः । (99) यभति ।
ययाभ । येभतुः । यब्धा । अयाप्सीत् । यब्धा । यभ्यम् । जभ इत्येके ।
जभति । जम्भिता । जभ्यम् । जम्भयति ।

णम प्रह्वत्वे शब्दे च । ६८९ । नमति । प्रणमति । नमते स्वयमेव ।
नन्ता । अनंसीत् । अनंस्त दण्डः स्वयम् । नतः । नम्रः ।

गच्छु सृष्टु गती । ६९०, ६९१ । गच्छति । संगच्छते । जगाम । गन्ता ।
गमिष्यति । संगंस्थते । अगमत् । समगत समगंस्त । जिगमिषति । हृदयङ्गमः ।
आगामी । गामुकः । गमः । सर्पति । ससर्प । स्त्रप्ता सर्पा । असृपत् । सर्पः ।
उपसर्पः । सृष्ट्वा । सृप्तः । सर्पिः ।

यसु उपरमे । ६९२ । उदित्त्वमस्य केचिन्नेच्छन्ति । यच्छति । आयच्छते ।
ययाम । यन्ता । अयंसीत् । आयामयते । यमित्वा यत्वा । संयमः संयामः ।
यमः ।

तप सन्तापे । ६९३ । तपति । उत्तपते । निष्टपति । तप्ता । सन्तापः ।
सन्तापकः । तपः ।

त्यज हानी । ६९४ त्यजति । तत्याज । त्यक्ता । त्यज्यति । अत्याचीत् ।
त्यक्ता । त्यागः । त्याज्यम् । त्यागी । त्यक्तः ।

षन्ज सङ्गे । ६९५ । सजति । अभिषजति । ससज्ज । ससज्जतुः ।
सङ्क्ता । सङ्गति । अभ्यषजत् । सिषङ्गति । अभिषिषङ्गति । सिषङ्गयिषति ।
अभिषङ्गः ।

दृशिर् प्रेक्षणे । ६९६ । पश्यति । सम्पश्यते । ददर्श । ददृशतुः । द्रष्टा ।
अदर्शत् । अद्राक्षीत् । परलोकदृष्ट्वा । सदृक् । सदृशी । सदृशः । दृष्ट्वा ।
दृष्टम् । दृष्टिः ।

(98) माघवादिमते तु कृत्वेवायं विकल्पः । विस्कन्ता विस्कन्तेति । नतु तिङि । वेः स्कन्देरनिष्ठायामिति
(८।३।७३) पर्युदासात् ।

(99) विपरीतानुष्ठान इत्यर्थे इति पाठान्तरम् ।

दन्श दंशने । ८८७ । दशति । दश्यते । ददंश । ददंशतुः । दंष्टा ।
अदाङ्चीत् । दन्दश्यते । दष्टम् । दष्टा । दंष्ट्रा ।

कष विलेखने । ८८८ । कर्षति । चर्षणं । चकषतुः । कर्षां कष्टा ।
अक्राचीत् अकार्चीत् अकचत् । कषते कषतीति तु तुदादिपाठात् ।

दह भस्मीकरणे । ८८९ । दहति । ददाह । ध्वयति । अधाचीत् ।
दग्धा । दग्धुम् । काष्ठधक् ।

मिह सेचने । १००० । मेहति । मिमेह । मेढा । अमिचत् । मेढ्रम् ।
मेहनम् । मेढुम् ।

कित निवासे रोगापनयने च । १००१ । चिकित्सति । सङ्केतः । निकेत-
नम् । इति परस्मैभाषा अनुदात्ता उदात्तेतः । अथोभयपदिनः ।

दान अवखण्डने । १००२ । दीदांसति दीदांसते ।

शान तेजने । १००३ । शीशांसति । शीशांसते । दानयति शानयतीति
वाग्रहणात् ।

दुपचष् पाके । १००४ । पचति पचते । पक्ता । पक्तिमम् । पचा ।
पचः । मितम्पचः । पक्तिः । पक्कम् । पाकः । उत्पचिष्णुः । पाकिमा लता ।

षच समवाये । १००५ । सचति सचते । सिसचिषति । पूर्ववत्सन इत्यनेन
(१।३।६२) कर्त्तृभिप्राये सिसचिषते । सिषाचयिषति । षच सेचन इत्यनुदात्तेत्
प्रागुक्तः क्रियाफलेऽकर्त्तृभिप्रायेऽप्यात्मनेपदार्थः ।

भज सेवायाम् । १००६ । भजति भजते । भक्ता । भक्तुम् । अर्थभाक् ।
भक्तम् । भगम् । (१००)

रञ्ज रागे । १००७ । रजति रजते । रज्यति अथवा रज्यते वस्त्रं स्वयमेव ।
रङ्क्ता । रागी । रागः रङ्गः । रक्तः । रञ्जः । रञ्जकः । रक्ता रङ्क्ता ।
रजकः । रजकी । रजनम् । रजनी ।

शप आक्रोशे । १००८ । शपति शपते । तस्मै शपते । शप्ता । शपः ।

(१००) खनो घ चेति चशब्दान् घः । कुलम् । भगम् (३।३।१२५) इति साधवः । चकारस्यानुक्त-
समुच्चयार्थंलं द्रष्टव्यमित्यर्थः ।

शपनः । शबलः । शबली । शबलगुः । रञ्जिशपी दिवादावपि पठेयते
उभयपदिनी ।

त्विष दोषौ । १००६ । त्वेषति त्वेषते । त्वेष्टा । त्विट् । अवपूर्वी दान-
निरसनयोः । अवत्वेषति अवत्वेषते ।

यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । १०१० । यजति यजते । इज्यते । इयाज
ईज । ईजतुः ईजाते । यष्टा । अयाचीत् अयष्ट । यागः । इष्टिः । इज्या ।
अग्निष्टोमयाजी । यज्ञः । ऋत्विक् । इष्टम् । इष्टा ।

उवप वीजसन्ताने । १०११ । वपति वपते । उष्यते । उवाप ऊपे ।
जपतुः जपाते । वप्ता । उप्तम् । उप्तिमम् ।

वह प्रापणे । १०१२ । वहति वहते । पुरुषवाहं वहति । भारं वहति ।
प्रवहति । उह्यते । उवाह ऊहे । ऊहतुः ऊहाते । उवहिथ उवोढ़ । वोढ़ा ।
अवाचीत् अवोढ़ । वहः । प्रवाहः । वह प्रापण इति सकर्मकोऽयम् ।
अर्थान्तरे वृत्ते स्यन्दनेऽर्थे वर्त्तमानोऽकर्मकः नदी वहतीति । इह तु जीवति
प्राणान् धारयतीति पटमिच्छति पटीयतीति धात्वर्थेन कर्मण उपसंग्रहे-
ऽकर्मकत्वम् । इहास्ते शेत इति प्रसिद्धितः । इह सङ्गच्छते संपश्यते आहत
इति कर्माविवक्षायाम् । तदुक्तम्—

“धातोरर्थान्तरे वृत्ते धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।

प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया” ॥१॥ इति ।

इति उभयतोभाषाः स्वरिततोऽनुदात्ताः । दाञ्शान्सचयस्तूदात्ताः ।

वस निवासे । १०१३ । वसति । उष्यते । उवास । ऊषतुः । वस्ता ।
वत्स्यति । अवासीत् । अवात्ताम् । उषितः । उषितवान् । उषिवान् ।
उषित्वा । वसतेर्वासिर्वर्धकिभाण्डम् । अनिट्प्रकरणानुरोधेन यजादिकार्यानु-
रोधेन च एते वह्निप्रभृतयो हलन्ता अपि यथायथं वर्गेषु पूर्वं नोपदिष्टाः ।
अयमुदात्तेऽनुदात्तः परस्मैभाषः ।

वेञ् तन्तुसन्ताने । १०१४ । वयति वयते । ववौ ववे उवाय जये ऊवे ।
ववतुः ववाते ऊयतुः ऊयाते ऊवतुः ऊवाते । ववुः वविरे ऊयुः ऊयिरे ऊवुः

ज्विरे । जयते । वाययति । उतः । निरुतम् । जतिः व्यूतिः । प्रीतकम् ।
प्रीतिका । उत्वा प्रवाय ।

व्येञ् संवरणे । १०१५ । व्ययति व्ययते । विव्याय विव्ये । विव्यतुः
विव्याते । विव्युः विव्यिरे । विव्ययिथ विव्यिषे । व्याता । वेवीयते । प्रव्याय
वीत्वा । परिवीय परिव्याय ।

ह्वेष् स्पर्द्धायां शब्दे च । १०१६ । ह्वयति ह्वयते । निह्वयते । ह्वयते । जुहाव
जुहुवे । जुहुवतुः जुहुवाते । ह्वाता । अह्वास्त अह्वत् अह्वत । जोह्वयते । जुह्वति
जुह्वते । जुहावयिषति । अजूहवत् । प्रह्वः । ह्वतः । निह्वः । ह्वः । आह्वः ।
ह्वतिः । मितह्वायः । एते विभाषिता इत्युभयपदिनः । अनुदात्ता अनिटश्च ।

वद व्यक्तायां वाचि । १०१७ । वदति । उद्यते । उवाद । ऊदतुः ।
वदिता । उदित्वा । उदितम् । अवद्यम् । अनुद्यम् । अनुवादयम् । अपवादयम् ।
ब्रह्मवादी । वदनम् । वावटूको वाचालः । वदान्यः ।

टुओश्चि गतिवृद्धीः । १०१८ । श्वयति । शिश्वाय शुगाव । शिश्वयतुः
शुश्ववतुः । श्वयिता । शूयात् । अश्वत् अशिश्वयत् अश्वयीत् । शिश्वीयते
शोशूयते । शुगावयिषति । शिश्वाययिषति । अशूश्ववत् अशिश्वि यत् । श्वयथुः ।
शूनः । शूनवान् ।

इति परस्मैभाषाविति । परस्मैपदिनावेतौ उदात्तौ च । वृदिति । यजादि
परिसमाप्तेः । न्यायविकरणां स्तु भ्वादयोऽपरिसमाप्ता एव । अतृत्करणात् ।
तेनात्रान्येपि धातवो इचुलुम्पप्रभृतयो द्रष्टव्याः । तेनेदमपि सिध्यति “कलां
नार्हन्ति षोडशी” मिति । (१०१)

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ धातुप्रदीपे

भ्वादीनां वृत्तिः ॥ १ ॥

(१०१) ये पाकयज्ञाश्वत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।

सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥१॥

इति मानवधर्मशास्त्रे । तत्रायं धातुरहं पूजायामित्यस्माद भिन्नएव । एवञ्च मैत्रेयमतम् । अर्हन्ति प्राप्नुवन्ति ।
जपयज्ञस्य षोडशशिनापि न समा भवतीति कुल्लुकः । अर्हन्ति प्राप्ताङ्गार्हसूक्ष्मपणने वर्तन्ते । अर्हंशब्दान् कृपं
हत्वाहन्तीति रूपमिति तु मैत्रेयसिद्धिः ।

अथादादय उच्यन्ते ।

—(००)—

अद भक्षणे । १ । अस्ति । अस्तः । अदन्ति । आद जघास । लिख्यन्त्यतर-
स्याम् (२।४।४०) । आदतुः जक्षतुः । इङ्गल्यर्त्तिव्ययतीनाम् (७।२।६६) ।
आदिथ जघसिथ । अत्ता । अत्तु अत्तात् । अडि । आदत् । आत्ताम् ।
आदन् । अघसत् । व्यत्यघसत् । व्यत्यघस्ताताम् । अङ्गरः । सस्यात् ।
क्रव्यात् । क्रव्यादः । (१) अदती । अन्नम् । जग्धम् । जग्धवान् । प्रजग्धा ।
घासः । प्रघसः ।

हन हिंसागत्योः । २ । हन्ति । (२) आहते । हतः । हन्ति । जघान ।
जघ्नतुः । हन्ता । हतात् हन्तु । जहि । अहन् । हन्त्यात् । वध्यात् ।
अवधीत् । घातयति । जेघ्रीयते जङ्घन्यते । जिघांसति । ब्रह्महत्या । अश्वहत्या ।
वृत्रह्वा । वृत्रहणौ । एकाजुत्तरपदे णः (८।४।१२) । जङ्घा । अहत्या ।
इति परस्मैभाषावनुदात्तो ।

दिष अप्रीतो । ३ । हेष्टि द्विष्टे । द्वेष्टा । द्विषन् द्विषाणः । विद्विट् ।
द्विष्टम् ।

दुह प्रपूरणे । ४ । दोग्धि पयो गामस्मै गोपः । दुग्धे । दुह्यते गौः
क्षीरम् । प्रधाने कर्मणि लकारः । “स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपसृता ।” दुदोह
दुदुहे । दोग्धा । अधुक्षत् अधुक्षत अधुग्ध । अधुक्षः अदुग्धाः अधुक्षथाः ।
अधुग्धम् अधुक्षम् अधुक्षथ । अदुह्वहि अधुक्षावहि अधुक्षाव । स्वयमदुग्ध
स्वयमदोहि स्वयमधुक्षत । (३) गोधुक् । कामदुघा गौः ।

(१) सस्यादित्यदोऽनन्ने इति (१।१।६८) विट् । अन्नोपपदे तु अन्नादः । कर्मण्यण (१।१।१) । क्रव्यादिति
क्रव्ये चेति (१।१।६८) विट् । अदोऽनन्न इत्येव (१।१।६८) सिद्धे पुनर्विधानं वासरूपविधिवाधानार्थम् । क्रव्याद
इति क्तविकृतपक्तसांसभक्षोपपदेऽण् । पृषोदरादिलादुपपदस्य क्रव्यभावः । क्रव्यादोऽस्य आश्रय इत्यमरः ।
कथं तर्हि व्याप्तं गुहाशयैः क्रूरैः क्रव्यादैः सनिशाचरैरिति भट्टिः ? चिन्त्यम् । नञ्चासमांसभक्षे व्याघ्रादौ
क्रव्याद इति स्यात् ।

(२) मुदेवेभ्यो महीं दत्त्वा यज्ञैरिष्टा मुदक्षिणैः ।

अनुक्ता निष्ठुरं वाक्यं स्वर्गे हस्तासि सुव्रत ॥१॥ इत्यत्र हन्तिर्गैल्यर्थः ।

(३) दुह्येति कर्मकर्तारि (१।१।६३) वा चिण् । पक्षे कस् । लृक् च ।

दिह उपतापे । ५ । दिग्धि दिग्धे । धेच्छि धिच्छे । दिग्धा । दिग्धात्
दिह्नीत । अदिग्ध अधिच्छत अधिच्छत् । अदिग्धाः अधिच्छथाः अधिच्छः ।
अधिग्ध्वम् अधिच्छध्वम् अधिच्छथ । अदिह्वहि अदिक्षावहि अधिक्षावः । देहः ।
देही । दिग्धम् ।

लिह आखादने । ६ । लेडि लीडे । लिलेह लिलिहे । लेडा । अलेट्
अलीढ । अलिच्छत् अलिच्छत अलीढ । अलीढाः अलिच्छथाः अलिच्छः ।
अलीढम् अलिच्छध्वम् अलिच्छथ । अलिह्वहि अलिक्षावहि अलिक्षाव । लीढः ।
खलिट् । इति उभयतो भाषाः स्वरितेतोऽनुदात्ताः । एतेऽदिप्रभृतयो-
ऽनुदात्ताः ।

अच्छिङ् व्यक्तायां वाचि । ७ । इकारोऽनुदात्तेतश्च हलादेरिति (३।२।१४८)
विशेषणार्थं युज्यर्थश्च । यद्येवं तत एवात्मनेपदं सेव्यति । किं ङित्करणेन ?
अन्तेदिच्चात्तुम् स्यात् । नुम् मा भूदित्यर्थः । एवं तद्धकारोऽस्तु । तत
एवात्मनेपदं युजपि भविष्यति । वैचित्प्रार्थमनुबन्धहयस्योपादानमित्येके ।
आत्मनेपदानित्यत्वज्ञापनार्थमित्यन्ये । आचष्टे । आचक्षाते । आचक्षते । वा
लिटीति (२।४।५५) (४) ख्याजादेशविकल्पः । आचख्यौ आचख्ये आचचक्षे ।
अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् (३।१।५२) अख्यत् अख्यत । प्रियाख्यः । मूल-
विभुजादिकः (३।२।५, वा) । गोसंख्यः । पशुसंख्यः । विचक्षणाः । नृचक्षाः ।
असुन् । सच्चक्ष्या दुर्जनाः । वर्जनीया इत्यर्थः ।

ईर गतो कम्पने च । ८ । ईर्त्ते । ईराते । ईरते । ईराञ्चक्रे । ईर्त्तेः
केचिदामभावमिच्छन्ति । ईरे (५) । ईरयति । समीरितम् । समीरणः ।
निम्नमीर्त्त इति नीरम् । इगुपधकः (३।१।१३५) । खैरम् । खैरी ।

ईड् सुतो । ९ । ईडे । ईडाते । ईडते । ईडाञ्चक्रे । ईडिषे । ईडिध्वे ।
ईडिष्व । ईडिध्वम् । ईडाः । ईडा ।

(४) ख्याजादेशस्यायं क्शादिश्च । असौ लिटि आचक्शा आचक्षे । लुङि अक्शासीत् अक्शा ।
इत्यपि रूपम् ।

(५) रथचरणादिभिरीरिरेऽनुवीरा इति च प्रयोगः । अयच्चापशब्द एव । भाष्यवार्तिकविरोधात् ।

ईश ऐश्वर्यं । १० । ईष्टे । ईशाते । ईशते । ईशाञ्चक्रे । ईशिषे ।
ईशिष्वे । ईशानः । ईश्वरः । ईश्वरा । “विन्यस्तमङ्गलमहौषधिरौश्वरायाः ।”
ईश्वरीतिश्रीणादिको वरट् । (6)

आस उपवेशने । ११ । आस्ते । आसाते । आसते । आसाञ्चक्रे ।
आसीनः । आस्या । (7) आसना ।

आङ् शासु इच्छायाम् । १२ । उकारोऽस्य नाग्लोपिशासृदितामित्यत्र
(७।४।२) सामान्यग्रहणाविधातार्थः । उदितो वेति (७।२।५६) विशेषणार्थश्च ।
क्ताप्रत्ययस्य च प्रयोगश्चन्द्रस्येव सम्भवति । तत्र ल्यपोऽभावः फलम् । क्तापि
छन्दसीति (७।१।३८) अनादेशः । प्रयोजनान्तरमिङ् विकल्पश्च । आशासित्वा
आशास्त्वेति । आशास्ते । आशासाते । आशासते । आशासुसे । आशशासे ।
आशासिष्ट । आशशासत् । आशास्तः । आशास्तवान् । आशासयति ।
आशासा (8) । आङ्सहितस्य शासेरिह ग्रहणाच् शासु अनुशिष्टौ इत्यस्य
ग्रहणं नेष्यत इति शास इदङ् हलीरितीत्वं (६।४।३४) न भवति ।
आशीरिति तु ज्ञापकात् सिद्धम् । (9)

वस आच्छादने । १३ । वस्ते । वसाते । वसते । ववसे । वसिता ।
वसितम् । वसित्वा । वसनम् । वासः । चर्मवः ।

कसि गतिनिशानयोः । १४ । कंस्ते । कंसाते । कंसते । चकंसे । कंसः
सुरारिभेदः । कांस्यम् ।

णिजि चुम्बने च । १५ । निंस्ते । निंससे । निंसे । प्रणिंस्ते प्रनिंस्ते ।
निनिंसे । निंसिता ।

णिजि शुद्धौ । १६ । निङ्क्ते । प्रणिङ्क्ते । निनिङ्क्ते ।

शिजि अव्यक्ते शब्दे । १७ । शिङ्क्ते । शिञ्जाते । शिञ्जते । शिशिञ्जे ।
शिञ्जा । शिञ्जानः । शिञ्जितम् ।

(6) प्रसीद विश्वेश्वरि पाहि विश्वमिति देवीमाहात्म्ये ।

(7) वासरूपविधिना यत् ।

(8) शुचीश्च हल (१।३।१०३) इत्यङ् ।

(9) चिदाशीऽनेषु सिङ्गाकाङ्गमिति (८।२।१०४) निङ्ङेशात् ।

पिजि वर्णे । १८ । पिङ्क्ते । पिञ्जाते । पिपिञ्चे । पिञ्जरः । पिङ्गलः ।
पिङ्गली ।

पृजि इत्येके । १९ । पृङ्क्ते ।

वृजी वर्जने । २० । वृक्ते । वृजाते । वृजते । ववृजे । वर्जिता । वृक्तम् । (१०)
वृची सम्पर्के । २१ । वृक्ते । पपृचे । वृक्तः । सम्पर्कः । वृणक्तीति रुधादि-
पाठात् ।

षृङ् प्राणिगर्भविमोचने । २२ । सूते । सुवाते । सुवते । सुषुवे । सुषुवाते ।
सविता सोता । सूताम् । सुवाताम् । सूख् । सूध्वम् । सुवै । सुसूषते । सूतः ।
सूतवान् । सूत्वा । सूतिः । अङ्गदसूः । सूतका सूतिका ।

शीङ् स्वप्ने । २३ । शीते । शयाते । शिरते । शय्यते । शिष्ये । शिष्याते ।
शिष्यिरे । शाशय्यते । शयनम् । शयालुः । शय्या ।

इति आत्मनेभाषा इति । आत्मनेपदिन इत्यर्थः ।

यु मिश्रणे । २४ । यीति । युयाव । यविता । अयावीत् । यियविषति
युयूषति । यूतिः । योचम् । युतः ।

रु शब्दे । २५ । रीति । रुराव । रविता । संरावः । रवः रावः । रुतम् ।

णु सुती । २६ । नीति । प्रणीति । प्रणुनाव । नविता । नुतः ।

टुक्षु शब्दे । २७ । क्षीति । चुक्षाव । क्षविता । क्षवः । क्षवथुः । क्षुतम् ।
उत्तरसंयोगवत्प्रकरणानुरोधेन रु शब्द इत्यनेन सह न निर्दिश्यतेऽयम् ।

क्षु तेजने । २८ । क्षौति । संक्षुते शस्त्रम् । चुक्ष्णाव । क्षविता ।

ष्णु प्रस्त्रवणे । २९ । स्त्रीति । स्त्रूयते । प्रस्त्रुते गौः स्वयमेव । प्रास्त्रोष्ट
स्वयमेव । सुष्णाव । स्त्रविता । सुस्त्रुषति । स्त्रुषा । इति एते परस्मैभाषाः ।
यीतिप्रभृतयः परस्मैपदिन इत्यर्थः ।

जरुण् आच्छादने । ३० । जर्णीति जर्णीति जर्णुते । प्रोर्णुनाव प्रोर्णुनुवे ।
प्रोर्णोत् प्रोर्णुत । प्रोर्णावीत् प्रोर्णवीत् प्रोर्णुवीत् प्रोर्णुविष्ट प्रोर्णुविष्ट ।

(१०) अयमिदिदिति मैत्रेय इति केवलं माधवीयधातुवृत्तौ हि दृश्यते । नत्वस्माभिः संगृहीतेष्वेक-
स्मिन्नपि पुस्तके । इदित्वे वृङ्क्ते । ववृञ्जे । वृजिता । अववृङ्क्ता । अववृञ्जिते । वरीवृञ्जाते ।
ववृञ्जयति । अववृञ्जत् इति रूपानि ।

जर्णुनूषति जर्णुनविषति जर्णुनुविषति । जर्णूनूयते । जर्णावयति । और्णु-
नवत् । (11) जर्णुत्वा प्रोर्णुत्य । प्रोर्णुतः । जर्णा । जर्णायुः । इति उभयतोभाष
इत्युभयपदी अयम् । उदात्ताश्च चच्चिङ् प्रभृतयः ।

द्यु अभिगमने । ३१ । द्योति । द्युतः । द्युवन्ति । द्युद्याव । द्योता । द्योतु ।
ध्रु प्रसवैश्वर्ययोः । ३२ । सौति । सुषाव । सोता । सवतीति भ्वादिपाठात् ।
कु शब्दे । ३३ । कौति । चुकाव । कोता । चोक्क्यते । कुवतेरपि
चोक्क्यत इति । कवतिरव्यक्ते शब्दे । कुवतिरार्त्तस्वरे । कौतिः शब्दमात्र
एवेत्याभिधानव्यवस्था । (12) कोक्क्यत इति भौवादिकस्य कवतेरेवाभ्यासस्य
चुत्वप्रतिषेध इष्यते । अनिङ्य मिति रौतिना सह नोपदिश्यते । इति
परस्मैभाषा इति । द्युप्रभृतयः परस्मैपदिनः ।

ष्टृ सुती । ३४ । स्तौति सुते । तुष्टाव तुष्टुवे । स्तोता । अस्तावीत्
अस्तोष्ट । तुष्टूषति तुष्टूषते । सुत्यम् । सुतः । स्तवः । प्रस्तावः । संस्ताव-
श्छन्दोगानाम् । तु इति सौत्रो धातुर् वृद्धयर्थः । हिंसार्थ इत्येके । तौति
तवीति । छान्दसो ऽयमित्यापिशलिः ।

ब्रू व्यक्तायां वाचि । ३५ । ब्रवीति ब्रूते आह । ब्रूतः ब्रुवाते आहृतुः ।
ब्रुवन्ति ब्रुवते आहुः । ब्रवीषि ब्रूषे आत्य । ब्रूथः ब्रूवाथे आह्युः । उच्यते । उवाच
जवे । जवतुः जवाते । जवुः जचिरे । अवोचत् अवोचत । अवाचि ब्रूते कथा
स्वयमेव । “स्वयमवोचतु कथा स्वतः । (13)” उक्तः । उक्त्वा । उक्तिः । इति
एतौ उभयतो भाषौ इति । उभयपदिनौ इत्यर्थः ।

इण् गती । ३६ । एति । इतः । यन्ति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । अगात् ।
गमयति । आययति । जिगमिषति । इषिषति । इत्यः । इति अयं परस्मै
भाषः । परस्मैपदी इकारान्तोऽयम् । इकः पूर्वेण वा परेण वा निर्देष्टव्ये
पृथगस्य परस्मैपदिनो निर्देश इङिकोर्भेदार्थः । तौ ह्यधिपूर्वकावेव प्रयुज्येते ।
अयन्तु केवलौऽन्योपसर्गपूर्वोऽपि ।

(11) भट्टोजिदेव तु और्णूनवदिति अभ्यासदीर्घत्वम् ।

(12) अव्यक्ते कवतिः शब्दे कौतिः स्याच्छब्दमात्रके ।

अर्त्तस्वरे तु कुवतिरित्याहुः शब्दकोविदाः ॥१॥ इति ।

(13) शुद्धे कर्मणि यक्चिणौ । उच्यते । अवाचि । इति । कर्मकर्त्तव्येव तयो लोपः ।

इङ् अध्ययने । ३७ । अधीते । अधीयाते । अधीयते । अधिजगि । अधि-
जगाते । अध्यगीष्ट अध्यैष्ट । अध्यैष्यत अध्यगीष्यत । अध्यापयति ।
अध्यापिपत् अध्यजीगपत् । अधिजिगापयिषति अध्यापिपयिषति ।
अधिजिगांसते । अधीयानः । अधीयन् पारायणम् । अधीतः । अधीत
इति अध्यायकः । अध्यापयतीति अध्यापकः । खन्ताण्वुल् । कठञ्चासा-
वध्यापकश्चेति कठाध्यापकः । ब्राह्मणाध्यापक इति याजकादिभिश्चेति
(२।२।८) कारकषष्ठीसमासः । अयमात्मनेभाषः । आत्मनेपदीत्यर्थः ।

इक् स्मरणे । ३८ । ककारोऽधीगर्थदयेऽं कर्मणीति (२।३।५२) विशेष-
णार्थः । अध्येति । अधीतः । अधीयन्ति । केचित्सु इणो यस्मिति (६।४।८१)
यणादेशमिच्छन्ति । अधियन्ति । (१४) अधीयाय । अध्यगात् ।

वी गतिप्रजनकान्धसनखादनेषु । ३९ । वेति । वीतः । वियन्ति ।
विवाय । विव्यतुः । विव्युः । वेता ।

या प्रापणे । ४० । याति । प्रणियाति । ययो । यातो यान्ती ।
यायावरः ।

वा गतिगन्धनयोः । ४१ । वाति । ववौ । वाजयति वापयति । निर्वाणः
निर्वातः ।

भा दीप्तौ । ४२ । भाति । बभौ ।

ष्णा शीचे । ४३ । स्नाति । सन्नौ । सिष्णासति । सिष्णापयिषति ।
निष्णातः । प्रतिष्णातं सूत्रम् । नदीष्णः ।

आ पाके । ४४ । आति । शश्रौ । शृतं क्षीरम् । आणा यवागूः ।

द्रा कुत्सायां गतौ । ४५ । द्राति । प्रणिद्राति । दद्रौ । निद्रा ।
निद्राणः । निद्रालुः ।

(१४) इणो यस्मित्व (६।४।८१) णकारोच्चारणमिङिकोर्निष्ठत्वर्थमिति व्यासकारः । ये तु इण्वदिक इति
(२।३।५५, वा) सार्वधातुकार्षधातुकयोः सामान्येनातिदेशमिच्छन्ति तेषां सते इङ् एव निष्ठत्वर्थम् । इकस्तु
भवितव्यमेव यणा । अधियन्ति । अधियन् । मतान्तरे त्वाधधातुक एव यण् । अधीयाय । नतु सार्वधातुके
अधीयन्ति । 'ससीतयो राघवयोराधीयन्ति भट्टिः । अधिगमयति । अधिजिगमिषति ।

प्सा भक्षणे । ४६ । प्साति । प्रणिप्साति । पप्सो । अप्सासीत् । अप्सा-
सिष्टाम् । प्सातः । द्रप्सः । (15)

पा रक्षणे । ४७ । पाति । पायते राज्ञा लोकः । पपौ । अपासीत् ।
पालयति । पायः । पायकः ।

रा दाने । ४८ । राति । व्यतिराते । व्यतिरासे । व्यतिरै । ररौ ।

ला आदाने । ४९ । लाति । व्यतिलाते । ललौ । लाता । अलासीत् ।

दाप् लवने । ५० । दाति । प्रणिदाति प्रनिदाति । दायते वृक्षस्तच्छा ।
ददौ । अदासीत् । दापयति । दातं वर्हिः । दात्रम् ।

ख्या प्रकथने । ५१ । ख्याति । चख्यौ । अख्यत् । चक्षिडः ख्याजिति
(२४।५४) ख्याजादेशे आचख्ये आचख्यौ । इत्यञ्चाकर्त्तृभिप्राये क्रियाफले
आत्मनपदं मा भुदिति । कर्त्तृभिप्राये तङ् यथा स्यात् ।

प्रा पूरणे । ५२ । प्राति । पप्रौ । प्रायः ।

मा माने । ५३ । माति । मीयते । ममौ । मितम् ।

वच भाषणे । ५४ । वक्ति । वक्तः । वक्षि । वक्षिम् । अन्तवचनस्यानभि-
धानमाचक्षते । उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवक्थ उवक्षिथ । वक्ता । अवोचत्
अवोचताम् । अवोचन् । ब्रुवो वचिरित्यादेशे (२।४।५३) उमि अवोचत्
अवोचत । प्रवचनीयो देवदत्तः प्रवचनीयं देवदत्तेन । वाक् । वाचौ । इति
अनुदात्ता इति । व्यौतिप्रभृतयः ।

विद ज्ञाने । ५५ । वेत्ति वेद । विवेद विदाञ्चकार । संविद्रते संविदते ।
वेदिता । वेत्तु विदाङ्करोतु । (16) विदितम् । ब्राह्मणवेदं भोजयति ।

अस भुवि । ५६ । अस्ति । स्तः । सन्ति । असि । स्थः । स्थ । स्मः ।
व्यतिसे । व्यतिहे । व्यतिस्वहे । व्यतिस्महे । इह नित्यत्वादेत ऐ इति (३।४।८३)
ऐकारादेशे ह एतीति (७।४।५२) न भवति । व्यत्यसे । व्यत्यसावहे । व्यत्य-
सामहे । अस्तु एधि । असानि । असाव । असाम । आसीत् । आस्ताम् ।

(15) द्रवणेन सानीयो द्रप्सः । घर्ज्ये कः । पृषीदरादित्वाद द्रादिभः ।

(16) वक्त्रां संवृणु नाचक्षेन चपले पङ्केरुहस्यास वा तत्त्वं वीक्ष्य विदाङ्करोतु भगवान्भोजिनीवस्त्रभ
इति ।

आसन् । अभूव । अभूत् । सन् । कारयामासविदामासेत्यनुप्रयोगे भूभावो
नेष्यते । (17) केचिदनुप्रयोगादन्यत्रापि नेच्छन्ति । (18)

मृजू शुद्धौ । ५७ । मार्षि । मृष्टः । मृजन्ति मार्षन्ति । ममार्ज ।
ममार्जतुः ममृजतुः । ममार्जुः ममृजुः । मार्षिता मार्षा । मार्षु ।
मृष्टाम् । मृष्टि । अमार्षि । अमृष्टाम् । अमार्जित् अमार्क्षित् । मिमार्जि-
षति मिमृक्षति । मृज्यः मार्ष्यः । मृजा । तुन्दपरिमृजः तुन्दपरिमार्जः ।
अपामार्गः । अहिमार्गः ।

रुदिर् अश्रुविमोचने । ५८ । रोदिति । रुदितः । रुदन्ति । रुरोद ।
रुरुदतुः । रुरुदुः । रोदिता । अरोदीत् अरोदत् । अरुदत् अरोदीत् ।
रुदित्वा । रुदिषति । रुद्रः । रुद्राणी ।

इति उदात्ता इति विदिप्रभृतयः ।

जिष्प शये । ५९ । स्वपिति । सुष्वाप सुषुपतुः । स्वप्ता । सुस्वप्ता ।
सुप्तमस्य । सुषुप्सति । सोषुप्यते । असूषुपत् । सुष्वापयिषति । स्वप्नः ।
स्वप्नक् । अनुदात्तोऽप्ययं रुदादिकाभ्यामनुरोधेन चात्र पठ्यते ।

श्वस प्राणने । ६० । श्वसिति । शश्वास । श्वसिता । अश्वसीत् ।
विश्वासः । श्वस्तः श्वसितः । श्वसनः । क्षमूष् सहन इति घटादिपाठेनैव
सिद्धे पिप्पलं ज्ञापकमनित्यं गणकार्यमिति । तेन न विश्वसेत् पूर्वविरोधि-
तस्येति शपो लुङ् न भवतीति व्याचक्षते । भट्टि ताव्ये च प्रयोगो दृश्यते
“आश्वसेयुर्निशाचरा” इति ।

अन च । ६१ । प्राणन इत्यपेक्षते । प्राणिति । प्राण । प्राणिणत् ।
प्राणिणिषति । अपानः । प्राणितः ।

जक्ष भक्षहसनयोः । ६२ । जक्षिति । जक्षितः । जक्षति । जक्षत् ।
जक्षती । जक्षः । वृत् । इति । रुदादिः समाप्त इत्यर्थः ।

जागृ निद्राक्षये । ६३ । जागर्षि । जागृतः । जाग्रति । जागर्थ्यते ।

(17) अनुप्रयोगे तु भुवश्च्यवाचनं स्रजन्ति कर्तुर्वचनान् सनीपिण इति हि अत उत् (५।४।११३)
सूदे वार्त्तिकम् ।

(18) प्रादुरास वक्षलक्षणाच्छक्तिरित्यादी यथा । पूर्वत्वयमसते रासित्याह ।

जागृयात् । जागर्यात् । जजागार जागराञ्चकार । जजागरतुः जागराञ्च-
कतुः । जागरिता । अजागरीत् । अजागः । जागरयति । जाग्रत् । जाग्रतो ।
जागरितः । जागरः जागरूकः । जागर्थ्या जागरा ।

दरिद्रा दुर्गतौ । ६४ । दरिद्राति । दरिद्रितः । दरिद्रति । “कलौ सर्वे
दरिद्रति ।” दरिद्रिता । दिदरिद्रासति दिदरिद्रिषति । दरिद्रत् । दरिद्रतौ ।
दरिद्राणम् । दरिद्रायकः । दरिद्रः । दारिद्र्यौ ।

चकास दीप्तौ । ६५ । चकास्ति । चकास्तः । चकासति । चकासाञ्चकार ।
अचकासीत् । अचीचकासत् अचचकासत् । चकासत् । चकासतौ । चकासति
कुलानि चकासन्ति कुलानि ।

शासु अनुशिष्टौ । ६६ । शास्ति । शिष्टः । शासति । शासिता ।
शासु । शाधि । शासानि । अशिषत् । अशशासत् । शासित्वा शिष्टा ।
शासनम् । शिष्टिः । शिष्टः । शास्तिरित्यौणादिकम् । वसेस्तिरिति (उष्ण,
४।६१८) उष्णादौ योगविभागात् तिप्रत्ययः । इति परस्मैभाषा इति । इक्
स्तरण इत्यादयः ।

दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । ६७ । दीधीते । दीधीः । दीधितिः । दीधिता ।
दीधितम् ।

वेवीङ् वेतिना तुल्ये । ६८ । वेवीते । वेविता । एतौ छान्दसाविति
भाष्यकदिच्छति । इति आत्मनेभाषावित्यात्मनेपदिनौ । वृदिति जक्षित्यादि
परिसमाप्तेः ।

षस षस्ति स्वप्ने । ६९।७० । सस्ति । ससास । सेसतुः । सेसुः ।
सस्यम् । सस्यको मणिः । संस्ति । संस्तुः । स्तोरिति (दा२।२८) संयोगादि-
लोपोऽत्र नेष्यते । बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा न । संस्तन्ति ।
संस्तिता ।

वश कान्तौ । ७१ । वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उश्यते । वावश्यते ।
उशितः । वशः । वश्यः । उशीरम् । इति उदात्ता इति श्वसप्रभृतयः ।

(1) चर्करीतञ्च (19) । यङ् लुगन्तस्येयं पूर्वाचार्यसंज्ञा । यङ् लुगन्ता

आदादिकाः परस्मैपदिनो विज्ञेया इत्यर्थः । तेभ्योऽपि शपो लुक् परस्मैपदञ्च ।
बोभवीति । वावदीति । इति षसप्रभृतयः परस्मैभाषाः ।

ऋङ् अपनयने । ७२ । ऋते । ऋवाते । ऋवते । पुत्रायापङ्गुते वणिक् ।
देवदत्तायापङ्गुते । देवदत्तमपङ्गुते । निजुङ्गुवे । ऋता । निजुङ्गुषते ।
ऋतः । अपङ्गुतिः । इति आत्मनेभाषोऽनुदात्तः । अयमात्मनेपदीति
पूर्वमुकारान्तमध्येऽजन्तवर्गे नोपदिश्यते । हृदित्यदादिपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ
धातुप्रदीपेऽदादीनां वृत्तिः ॥२॥

अथ जुहोत्यादय उच्यन्ते ।

हु दाने । आदानेऽप्येके । १ । जुहोति । जुहुतः । जुह्वति । अत्राद्विर्वचन-
निमित्तेऽचि यणादेशः कृत इति द्विर्वचनेऽचीति (१।१।५८) स्थानिवद्भावो न
प्राप्नोति । ततश्चानच्कत्वाद्द्विर्वचनं भवितुं नार्हतीति न शङ्कनीयम् । कृते हि
द्विर्वचने एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्येत्यनुवृत्तेः (६।४।८२) हुश्रुवोः सार्वधातुक
इति (६।४।८७) यणादेशविधानात् । जुहाव जुहवाञ्चकार । जुहुवतुः ।
जुहुवुः । जुहोतु । जुहुधि । जुह्वानि । अजुहोत् । अजुहुतां । अजुहुवुः ।
अजुहोषीत् । अजुहोष्टाम् । अजुहोषुः । जुह्वत् । जुह्वतौ । होता । हुतम् । हविः ।

जिभी भये । २ । बिभेति । बिभीतः बिभितः । बिभ्यति । बिभाय
बिभयाञ्चकार । अभैषीत् । भीषयते मुण्डो भापयते वा शरैर्भाययति ।
भीतमस्य । भयम् । भीतिः । भीः । भियौ । (१)

(i) गतिस्थापुपाभूयः सिचः परस्मैपदेष्वित्यत्र (२।३।८७) केचिद् बिभेतेऽसौ निर्देश इत्याहुः । तत्र
एरनेकाच इति (६।४।८२) यण् । तेनास्य लुङि अभैदित्यादीति च वदन्ति । अतएव मा भैः शशाङ्क
मम शीघ्रि नास्ति राज्जरिति । अन्ये त्वेतन्न सहस्यं । तथाच भट्टिः मास्य भैषीस्त्वयाद्यैव कृतार्थो द्रव्यते
पतिरिति । मा भैषीः पुत्रि सीते व्रजति मम पुरो नैष दूरं दुरास्मेति च महाभाटके । वस्तुतस्तु मा भैरि-
त्यादि पदं ग्रामादिकमेवेति बहवः । एकान्ततः समर्थनायैव त्वागमशासनमनित्यमिति यथा कथञ्चित्
समाश्रयेयम् ।

क्री लज्जायाम् । ३ । जिह्रेति । जिह्रीतः । जिह्रियति । जिह्राय
जिह्रयाञ्चकार । क्रेता । अक्रेषीत् । क्रयः । क्रीणः क्रीतः । क्रीः ।

घृ पालनपूरणयोः । ४ । पिपर्त्ति । पिपृतः । पिप्रति । पपार । पप्रतुः ।
पपुः । पर्सा । घृणाति पूर्त्तमिति क्रादिपाठात् । दीर्घान्तं केऽपि पठन्ति ।
पिपर्त्ति । पिपूर्त्तः । पिपूरति । एते परस्मैभाषा इति परस्मैपदिनः ।

डुभृञ् धारणपोषणयोः । ५ । विभर्त्ति । विभृतः । विभ्रतः । विभ्राते ।
विभ्रति । विभ्रते । वभार । विभरास्वभूव । विभरामास । विभराञ्चकार । वभ्रे
विभराञ्चक्रे । विभ्रत् । विभ्रती । अविभः । अविभृत । अविभ्रताम् । अवि-
भ्राताम् । अविभरुः । अविभ्रत । भर्त्ता । भरिष्यति । भृत्यः । भार्या ।
भारः । भरणम् । भृत्या । भृतिः । भृच्चिमम् । भरयुरित्यन्ये (२) । इति
उभयतोभाष इत्युभयपदी । भृजामिदिति (७।४।७६) कार्यानुरोधेनायमन्येषु-
भयपदिषु न पठ्यते ।

माङ्माने शब्दे च । ६ । मिमीते । प्रणिमिमीते । मिमाते । मिमते ।
मीयते । प्रणिमीयते । ममे । ममाते । माता । मित्रा । मितः । धान्यमायः ।
व्योममायः ।

ओहाङ् गती । ७ । जिह्रीते । जिह्राते । जिहृते । उहायते । रविणा ।
हाता । हात्वा । हानः । हानवान् । इति आत्मनेभाषी ।

ओहाक् त्यागि । ८ । ककारो हृश्च त्रीहिकालयोरिति (३।१।१४८)
सामान्यग्रहणाविघातार्थः । (३) जहाति । जहीतः । जहितः । जहति । हीयते ।
जही । जहतुः । जहुः । जहिहि जहाहि जहीहि । जह्यात् । जह्याताम् ।
अहासीत् । अहासिष्टाम् । सार्थाङ्गीनः । हानिः । हित्वा विहाय । इति
परस्मैभाषः । आकारान्तप्रकरणानुरोधेन पूर्वं न निर्दिश्यते ।

डुदाञ् दाने । ९ । ददाति दत्ते । दीयते । ददौ ददे । ददतुः ददाते ।
अददात् । अदत्स । अदत्ताम् । अददाताम् । अददुः अददत । देहि दत्स्व ।

(२) चान्द्रा इमं टुभृजिति पठन्ति ।

(३) अन्यथा एकानुबन्धकलादस्यैव ग्रहणं स्यात् । जहाति भावान् जिह्रीते प्राप्नोति वा हायमी वर्षम् ।
जहाति जिह्रीते लोदकं हायमी त्रीहिय ।

दद्यात् ददीत । देयात् दासोष्ट । अदात् अदित । अदाताम् अदिषाताम् ।
अदुः अदिषत् । ददत् ददानः । दत्तिमम् । दत्त्वा । प्रदाय । दत्तम् । प्रप्तम्
प्रदत्तम् । प्रदः । प्रदा ।

डुधाञ् धारणपोषणयोः । १० । दधाति धत्ते । धत्तः दधाते । दधति
दधते । दधासि धत्से । धीयते । विहितम् । संविधानम् । हित्वा विधाय ।
हित्विमम् । धान्यम् । (४) दानेऽप्येके “हिषता विहित”मिति ।

निजिर् शीचपोषणयोः । ११ । नेनेक्ति नेनित्ते । नेनित्तः नेनिजाते ।
नेनिजति नेनिजते । प्रणेनेक्ति । नेक्ता । अनेनेक् अनेनित्त । अनेनित्ताम् अने-
निजाताम् । अनेनिजुः अनेनिजत । अनेनीत् अनिजत् अनित्त । नेजयति ।
अनीनिजत् । प्रणिनिक्षति निनिक्षते । नेनिजत् नेनिजानः । नेनिजती
नेनिजानी । नित्तम् । निणैजकः । निजम् ।

विजिर् पृथग्भावे । १२ । वेवेक्ति वेवित्ते । विवेज विविजे । वेक्ता ।
अविजत् अवैचीत् अविक्त ।

विष्ल् व्याप्तौ । १३ । वेवेष्टि वेविष्टे । वेविष्टः वेविषाते । वेविषति
वेविषते । वेवेष्टु वेविष्टाम् । वेवेषाणि वेविषै । वेष्टा । अविक्षत अविषत् ।
विषम् । वेषः । वेष्टो नष्टः । परिवेषः । विष्णुः । इति षभयतो भाषाः ।
विभाषिता इत्युभयपदिनो डुदाच्चादयः । वृदिति निजादिपरिसमाप्तेः ।
वृक्करणमिदं वैचित्र्यार्थम् । णिजां त्रयाणामित्यत्र (७।४।७५) त्रयाणामित्य-
स्योपादानादिति न्यासः ।

गृष्ट चरणदीप्त्योः । १४ । १५ । जगर्त्ति । जिघर्त्ति । (५) घरति
घारयतीति गणान्तरपाठात् ।

हृ प्रसङ्गकरणे । १६ । जिहर्त्ति । हृतम् । पश्यतोहरः । (६)

(४) दधाते येन् नुट्थेति यत् (उण्, ५।७२६) ।

(५) बहुलञ्चन्दसीतीक्ष्म् । (७।४.७८) गृ इति सान्द्राजपुस्तकस्थे नास्ति । न च साधवमट्टोजि-
शय्ययोः । जघर्त्तीति च वङ्गीयपुस्तके क्वचित् इत्यहीनः पाठः । एवं परत च ।

(६) अवापीक्षम् । अयं सुवीऽभिजिहर्त्ति होमादिति प्रयोगात् ।

ऋ ऋ गतौ । १७।१८ । इयर्त्ति । इयृतः । इयृति । समियृते । समिय्राते ।
आर । आरतुः । आरुः । आरत् । आरताम् । आरन् । (७) समारन्त ।
इयृयात् । ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । ससर्त्ति । ससृतः । ऋच्छति सरतीति
भ्वादिपाठात् ।

भस भर्त्सनदीत्योः । १९ । बभस्ति । बभस्तः । बभसति । भसितम् ।
भस्म । नभः । (८)

कि कित ज्ञाने । २०।२१ । चिकेति । चिकितः । चिक्यति । चिकेत्ति ।
चिकित्तः । चिकितति ।

तुर त्वरणे । २२ । तुतोर्त्ति । तुवूर्त्तः । तुरः । तुरगः । तुरङ्गः । तुरङ्गमः ।
तुरितम् । तुररति ।

धिष शब्दे । २३ । दिधेष्टि । दिधिष्टः । धिषितम् ।

धन धान्ये । २४ । दधन्ति । धनितम् ।

जन जनने । २५ । जजन्ति ।

गा स्तुतौ । २६ । जिगाति ।

(१) ऋन्दसीति (९) । इमी जनगाधातूच्छान्दसा वित्यर्थः । हृप्रभृतयो-
ऽपिच्छन्दसीत्यनेन सम्बध्यन्त इति केचित् । वृदिति जुहोत्यादिपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ धातुप्रदीपे

जुहोत्यादीनां वृत्तिः ॥ ३ ॥

(७) समारन्त समाभीष्टाः सङ्ख्यास्त्युपागत इति भट्टिः । बहुलच्छन्दसीत्येव (७।४।७८) सिद्धे
वृत्तिपिपरत्योयेति (७।४।७९) इत्यविधानादयं भाषायामपीति सर्वेषां मतम् ।

(८) बभस्मः बभसतीति पाठयेत् तर्हि भाषायामयमिति यथा कथञ्चिन्मन्त्रयम् । अन्यथा घसिभसो
हंति चेति (६।४।१००) च्छन्दसि बन्धः बभसतीति स्याताम् । वस्तुतस्तुनायं भाषायां प्रयुज्यते ।

(९) इदमस्मिन् गणे गणसूत्रमेकम् ।

अथ दिवादय उच्यन्ते ।

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिकान्तिमोदमदस्वप्नगतिषु । १ ।
दीव्यति । दिदेव । दिदिवतुः । दिदेविषति दुद्रूषति । देवयति । देवः ।
अक्षद्रूः । दीव्यन्ती । देवित्वा द्रूत्वा । द्रूतम् । आद्रूनः । क्षिप् । द्यूः ।
द्यू । देवा । (१)

षिवु तन्तुसन्ताने । २ । सीव्यति । सिषेव । सिसेविषति सिस्थूषति ।
सीवनं (२) सेवनम् । सूरतः । सूरतिः । सेवित्वा स्थूत्वा । स्थीतिकः ।
स्थोनः ।

स्त्रिवु गतिशोषणयोः । ३ । स्त्रीव्यति । स्त्रूः । सुवौ । सुवः । (३)
ष्ठिवु निरसने । ४ । ङीव्यति । तिष्ठेव । तुष्ट्रूषति तिष्ठेविषति । तेष्ठो-
व्यते । ङीवतीति भ्वादिपाठात् ।

ष्णुसु अदने । ५ । स्रस्यति । सुष्णोस । स्रुषा । (४)
ष्णुस निरसन इत्येके । ६ । मिच्च । स्रुस्यति । स्रुसयति । अस्रुष्णसत् ।
सुस्रुसिषति । सुष्णुसयिषति ।

क्लसु चरणदीप्तयोः । ७ । क्लस्यति । चक्लास । क्लसयति । चजयं कः
(३।३।५८, वा) । क्लजानीनां के द्वे (६।१।१२, वा) चक्लसः । क्लसित्वा क्लस्त्वा ।
क्लस्तः ।

वुष दाहे । ८ । वुष्यति । वुव्योष । वुषित्वा व्योषित्वा । व्युषितः ।
मुष च । ९ । मुष्यति । मुषित्वा व्योषित्वा ।
नृती गात्रविक्षेपे । १० । नृत्यति । ननर्त्त । नर्त्स्यति नर्त्तिष्यति ।
नृत्यम् । नृत्तम् । नरीनृत्यते । नर्नन्ति नर्नृतीति नरिनृतीति नरीनृतीति
नरिनर्त्ति नरीनर्त्ति । निनृत्यति निनर्त्तिषति । इंदित्स्वफलमुक्तमेव ।

(१) दिवेर्भृः (उण्, २।२५६) । “स्वामिनौ देवदेवरी” इति ।

(२) प्रषीष्टरादित्वाद्वा दीर्घ इति साधवः ।

(३) क्री ऊठा अजादावुवड् ।

(४) इगुपधकः । सुषमादित्वात् थलम् ।

जसी उहेगी । ११ । तस्यति तसति । तत्रास । तत्तसतुः त्रसतुः ।
तस्तः । तस्तवान् ।

कुथ पूतीभावे । १२ । कुथ्यति । कुकोथ । कुथः । कुथितमनेन ।
प्रकुथितः । कोथित्वा । नोपधात् तफान्तादेति (१।२।२३) नोपधग्रहण-
सामर्थ्यान्नित्यमकित्त्वमिच्छन्ति ।

पुथ हिंसायाम् । १३ । पुथ्यति । पुपोथ ।

गुध परिवेष्टने । १४ । गुध्यति । गुधित्वा । जुगोध ।

क्षिप प्रेरणे । १५ । क्षिप्यति । क्षिप्तेप । क्षेप्ता । अक्षेप्सीत् । क्षिपः ।
क्षिपकः । क्षिपका । परिक्षेपी । क्षिपते क्षिपतीति तुदादिपाठात् ।

पुष्य विकसने । १६ । पुष्यति । पुपुष्य । पुष्यम् ।

तिम छिम छीम आर्द्राभावे । १७-१८ । तिम्यति । तितेम ।
तेमयति । स्तिम्यति । तिष्टेम । स्तीम्यति । तिष्टीम ।

व्रीड चोदने । २० । लज्जायाच्चाभिधीयते । व्रीड्यति । विव्रीड । व्रीडा
व्रीला ।

इष गती । २१ । इष्यति । इयेष । प्रेषिता । प्रेषिष्यति । (५) इषितम् ।
अन्वेषणा । पथ्येषणा परीष्टिः । एषित्वा । इषु इच्छायाम् । इष आभीक्ष्ण्ये
इति गणान्तरे । इच्छति । इष्णाति ।

षह सुह शक्यार्थे (६) । २२।२३ । सह्यति । विषह्यति । ससाह । सहतुः ।
सिसाहयिषति । सुह्यति । सुषोह । अघ्रेः प्रसहन इत्यत्र (१।३।३३) सह्यतेः
सहते वा निर्देश इति शक्तावुपेक्षायाञ्च उदाहृतं तमधिचक्रे इति । (७)

जृष् भृष् वयोहानी । २४।२५ । जीर्यति । जजार । जजरतुः जरतुः ।
जरिता जरीता । अजरत् अजारीत् । जिजरिषति जिजरीषति जिजीर्षति ।
जरा । जीर्णम् । जरित्वा जरीत्वा जर्जरः । भीर्यति । भरः । निर्भरः ।
भर्भरः । भरा ।

(५) वृद्धिरेचैति (६।१।८८) वृद्धिं वाह्निना एङि पररूपमिति (६।१।८९) गुणः ।

(६) चक्यर्थे इति माधवादिषु पाठः । चक्यर्थे लप्तिः । फलानां सुहितः ।

(७) तमधिचक्र इति वृत्तिकारिणोदाहृतम् । तस्मिन् शक्तसमुपेक्षाञ्चक इति वा तस्यार्थ इति भावः ।

इति परस्मैभाषा उदासा एते । क्षिपिस्त्वनुदास्तः । अनिट्प्रकरणेऽजन्तप्रकरणे च तादृशाः परस्मैपदिभो भविष्यन्ति ।

षूङ् प्राणिप्रसवे । २६ । सूयते । अद्दे अद्दे वा प्रसूयते । प्राणिग्रहण-
मतन्त्रम् । अप्राणिप्रसवेऽपि वर्त्तते । सूनं धान्यम् । सुषुवे । सविता सोता ।
प्रसूनम् । प्रसूनवान् । सूते सुवतीति धात्वन्तरयोः ।

दूङ् परितापे । २७ । दूयते । दुदुवे । दूनः ।

दीङ् क्षये । २८ । दीयते । उपदिदीये । उपदाता । दास्यते । अदास्त ।
दीनः । दिदीषत इति दाधाघृदाबित्यत्र (१।१।२०) भाष्ये उदाहृतम् ।
कालापास्तु दीङ् सनीत्यात्वमिच्छन्तो दिदासत इत्युदाहरन्ति (४) । देदीयते ।
दीत्वा उपदाय ।

डीङ् विहायसा गतौ । २९ । डीयते । डिङ् । उड्डीनः । डयतेः
परस्य निष्ठाप्रत्ययस्य किञ्चप्रतिषेध इडागमश्चेत्यत इति डयितो डयितवानिति
भादौ व्याहृतम् ।

धीङ् अनादरे । ३० । धीयते । दिध्ये । धेता । धीत्वा । धीनः ।
दिधीषते ।

मीङ् हिंसायाम् । ३१ । मीयते । मिस्ये । मेता । मीनः । मीनवान् ।
मीत्वा । मेतुम् । मित्सते । (९) निमाता प्रमातेति मिञ्मीञो रूपम् ।

रीङ् श्रवणे । ३२ । रीयते । रिष्ये । रीणः ।

लीङ् श्लेषणे । ३३ । लीयते । लिल्ये । विलेता विलाता । विलेयते
विलास्यते । जटाभिरालापयते । घृतं विलीनयति विलाययति विलापयति
विलासयति । लिलीषते । लीनः । विलयः । विलाय विलीय लीत्वा ।
लीनातीति क्रादिपाठात् ।

त्रीङ् वृणोत्यर्थे । ३४ । त्रीयते । विव्रिये । त्रयः । त्रीणः । (१) स्वादय
ओदितः (१०) । ओदित्वस्य फलमोदितश्चेति (८।२।४५) निष्ठानत्वम् ।

(४) दिदासत इति ध्रुवत इति उपरुक्ते पाठः । तच्चाप्राणिनीयम् । इको भलिति (१।१।२०)
समः किञ्चादिङ्प्रविषयाभावादत्र नास्ति । एवमुपदिह्यते इत्यपि न दीङी रूपम् । स्ववार्तिकभाष्यविरोधात् ।

(९) अन्ये तु मिमीषत इत्येव सनिरूपम् इम् भावस्तु मीनातिमिनीत्योरिवेत्याहुः ।

(१०) इदमस्मिन् गणे गणमृतमेकम् ।

पीड् पाने । ३५ । पीयते । पिप्ये । पेता । पीतम् । पेयम् ।
आपीय ।

माङ् माने । ३६ । मायते । मीयते । ममे । मिक्तते । मितम् ।

ईङ् गतौ । ३७ । ईयते । अयाञ्चक्रे । केचिद्व्यपदेशिवद्भावमनाद्व्या-
मोऽभावमाहुः । ईये । ईयाते । ऐष्ट । ऐषाताम् । उपेयम् । यत् । इणसु
उपेत्यम् ।

प्रीङ् प्रीतौ । ३८ । प्रीयते । पिप्रिये । प्रियः । प्रीणातोति क्रैयादिकस्य
प्रीजो रूपम् । इति आत्मनेभाषा एते । दीडादय आत्मनेपदिनो डीड्वर्ज-
मनुदात्ताः । (11)

शो तनूकरणे । ३९ । श्यति । श्यतः । शशी । शशतुः । अशात्
अशासीत् । शाययति । निशातं निशितम् । शात्वा शित्वा ।

छो छेदने । ४० । छति । छतः । चच्छी । अपचाच्छायते । चिच्छासति ।
छाया । छात्वा छित्वा । अवच्छितम् अवच्छातम् ।

षो अन्तकर्मणि । ४१ । स्यति । अभिष्यति । प्रणिष्यति । सीयते । स्यतु ।
स्यताम् । स्य । अतो हेरिति (६।४।१०५) हेर्लुक् । स्यानि । स्येत् । अवसितम् ।
सित्वा अवसाय ।

दो अवखण्डने । ४२ । द्यति । प्रणिद्यति । ददौ । देयात् । अदात् ।
देदीयते । दिक्तति । दित्वा अवदाय । दितम् । परीक्षम् । निर्दितम् । इति
परस्मैभाषाः । एते परस्मैपदिनः ।

जनी प्रादुर्भावे । ४३ । जायते । जज्ञे । जनिता । अजनि अजनिष्ट ।
जाजायते जज्जन्यते । जिजनिषते । जनयति । जातः । जातिः । जनः ।
जनता । जन्यो घटः । जन्यं घटेन । जन्या । जन्तुः । प्रजनः । प्रजनिष्णुः ।
प्रजा । सुप्रजाः । सुप्रजसौ । बीजम् ।

दीपो दीप्तौ । ४४ । दीप्यते । दिदीपे । दीपिता । अदीपि अदीपिष्ट ।
अदीदिपत् अदिदीपत् । दीप्तः । दीप्तिः । प्रदीपः । दीप्रः ।

पूरी आप्यायने । ४५ । पूर्यते । पुपूरे । पूरणम् । पूरः । पूः । पूर्णम्
पूरितम् । पूरतिः । पूरिमा ।

तूरी त्वरणहिंसयोः । ४६ । तूर्यते । तुतूरे । अतूरिष्ट । तूर्यः । तूर्यम् ।
धूरी गूरी हिंसागत्योः । ४७।४८ । धूर्यते । दुधूरे । धूर्णः । गूर्यते ।
जुगूरे । गूर्णः ।

घूरी जूरी हिंसावयहान्योः । ४९।५० । घूर्यते । जुघूरे । घूर्णम् ।
जूर्यते । जुजूरे । जूर्णः ।

शूरी हिंसास्तम्भनयोः । ५१ । शूर्यते । शुशूरे । शूर्णः ।

चूरी दाहे । ५२ । चूर्यते । चुचूरे । चूरिता । चूर्णम् ।

तप ऐश्वर्ये वा । ५३ । तप्यते । तपे । तप्ता । तपतेरैश्वर्यार्थं
देवादिकत्वम् । आत्मनेपदित्वञ्च । वाग्रहणादैश्वर्येऽपि तपतीत्येके । तप
इति चैके । पत्यते पतति । (१२) अपरे तु वाहृतु वरण इति परस्मिन्
वाग्रहणं सम्बध्य धातुमेकार्थमनेकाचं मन्यन्ते वाहृतु वरण इति वाहृत्यते ।
“ततो वाहृत्यमानासौ रामशालां न्यविच्रते”ति । (१३)

वृत् वरणे । ५४ । वृत्यते । ववृते । वर्त्तिता वृत्ता । वृत्तम् ।

क्लिश उपतापे । ५५ । क्लिश्यते । चिक्लिशे । क्लेशिता । क्लिष्टः क्लिशितः ।
क्लेश्यम् । क्लेशः । क्लिशित्वा क्लिष्टा । क्लिशातीति क्लिशू विबाधन इति
क्रादिपठितस्य ।

काश्ट दीप्तौ । ५६ । काश्यते । चकाशे । अचकाशत् । काशत इति
भादावुक्तः ।

वाश्ट शब्दे । ५७ । वाश्यते । ववाशे पक्षी । अववाशत् । वाशितम् ।
इति आत्मनेभाषा अनुदासते इति । एते जनीप्रभृतयः ।

मृष तितिक्षायाम् । ५८ । मृष्यते मृष्यति । परिमृष्यति । ममर्ष ममृषे ।
मर्षितः । अपमृषितम् । दुर्मर्षणः । अमर्षणः ।

(१२) अत्रापि ऐश्वर्ये तङ्श्रयनी वा । पक्षे शप् एरक्षेपदञ्च ।

(१३) अनेकाचत्वाक्लिष्टि आम् । वाहृतादिके ।

ईशुचिर् पृतीभावे । ५८ । शुचति शुच्यते । शुशोच शुशुचे । अशुचत्
अशोचीत् अशोचिष्ट । शुचित्वा शोचित्वा । शुशुचिषति शुशोचिषति ।
शुक्तम् । शुक्तिः । शोचतीति शुच शोक इत्यस्य रूपम् ।

णह बन्धने । ६० । नहति नह्यते । प्रणहति । ननाह नेहे । नेहतुः
नेहाते । नह्या । नत्स्यति नत्स्यते । समनात्सीत् समनह । समनाह्याम्
समनात्साताम् । समनात्सुः समनत्सत । निनत्सति निनत्सते ।
नानह्यते । नह्नी । उपानत् उपानहौ । सन्नह्यतेऽनेनेति सन्नाहः । नहम् ।
नहुम् । नह्या प्रणह्या ।

रन्ज् रागे । ६१ । रज्यति रज्यते । ररञ्ज ररञ्जे । रक्तम् । रङ्क्तुम् ।
रङ्क्ता रक्ता । रजति रजत इति भ्वादिपाठात् ।

शप आक्रोशे । ६२ । शप्यति शप्यते । शपति शपत इति भ्वादिपाठात् ।
इति उभयतोभाषाः । उभयपदिन एते सृषप्रभृतयः । णहादयस्त्वनुदात्ताः ।

पद गतौ । ६३ । पद्यते । पेदे । पत्ता । पदनः । पादुका (14) । पादः ।
सम्पत् । सम्पत्तिः । विपादिका । पदम् । उपपादकः । उपपादुकः । उत्पन्नः ।

खिद दैन्ये । ६४ । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । खित्त्वा । खिन्नः ।
खेदः । खिल्ले इति रौधादिकस्य ।

लिश अल्पीभावे । ६५ । लिश्यते । लिलिशे । लेष्टा । लेच्यते ।
अलिक्षत । लेशो मात्रा । लिशतीति तौदादिकस्य ।

विद सत्तायाम् । ६६ । विद्यते । विविदे । वेत्ता । विन्नः । निर्विस्मः ।
बुध अवगमने । ६७ । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । बोध्यते । अबोधि
अबुद्ध । अभुक्ताताम् । अभुत्सत । माणवकं धर्मं बोधयति । बोधति बोधत
इति भौवादिकस्य ।

युध संप्रहारे । ६८ । रुध्यते । युयुधे । योद्धा । युयुत्सते । योधः ।

अनो रुध कामे । ६९ । अनौ उपसर्गे रुधेः कामहृत्ते दिवादित्वमात्मने-
पदित्वञ्च । अनुरुध्यते । अनुरुधे । अनुरोद्धा । अनुरोधः ।

(14) शित्तकसिपयत्तंरिति (उण् १८५) पद्यते रुः । पादुः । ततः संज्ञायामिति (५।१।२७) कम् ।
टापः । केऽण इति ब्रह्मः । (७।४।१३) पादुका ।

अन प्राणने । ७० । अन्यते । आने । अनिता । अनतीति भ्वादौ
रूपम् । (15)

मन ज्ञाने । ७१ । मन्यते । मेने । मन्ता । मत्वा । मतमस्य । मतिः ।
दर्शनीयमानी भार्यायाः । शूरमन्यः शूरमानी । मनः ।

युज समाधौ । ७२ । युज्यते । युयुजे । योक्ता ।

सृज विसर्गे । ७३ । सृज्यते । ससृजे । स्रष्टा । असृष्ट । (16) इति
आत्मनेभाषाः ।

राधोऽकर्मकादृष्टत्वावेव । ७४ । वृद्धिग्रहणमकर्मकक्रियोपलक्षणम् । अतएव
सकर्मकक्रियाव्यावृत्तयेऽकर्मकादित्युक्तम् । एवकारेण च सकर्मकक्रियाव्यावृत्ति-
र्दीर्घ्यते । राध्यति तरुणता । राध्यत्योदनः स्वयमेव (17) । देवदत्ताय
राध्यति । “यन्मह्यमपराध्यति” (18) । राद्धा । रात्स्यति । अरात्सीत् ।
सकर्मकत्वे वृद्धेरन्यत्र राध्नोति ।

व्यध ताडने । ७५ । विध्यति । विव्याध । विविधतुः । व्यधा । व्यत्स्यति ।
अव्यात्सीत् । अव्याद्धाम् । विव्यत्सति । विविध्यते । व्याधः । विद्धा ।
मृगावित् । व्यधः । उपव्याधः ।

पुष पुष्टौ । ७६ । पुष्यति । पुपोष । पोष्टा । पोष्यति । अपुषत् ।
अपुषताम् । अपोषि । अपुष्टानाम् । व्यत्यपुष्टत । अपूपुषत् । पुपुष्टति ।
पोपुष्यते । स्वपोषम् । पुष्यः ।

शुष शोषणे । ७७ । शुष्यति । शुशोष । शोष्टा । शोष्यति । अशुषत् ।
शुष्कम् ।

तुष तुष्टौ । ७८ । तुष्यति । तुतोष । तुतुषतुः । तोष्टा । तोष्यति ।
अतुषत् । तुष्टः ।

(15) अयं मूर्धन्ययुक्तः पठ्यते । तत्र तवगीयान्तकाण्डानुसरणं न भवति । उपसृक्ते अयं दन्त्ययुक्तः ।
घचिङितसान्द्राजपुष्पकेऽपि तथा । गचिङित सान्द्राजपुष्पके तु मूर्धन्ययुक्तः ।

(16) संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिर्नैरिति रघुकाव्ये प्रयोगः ।

(17) कर्मवत्सृष्टेऽयं भाष्यकारस्य प्रयोगः । अत्र हि सिध्यतीत्यर्थः ।

(18) न द्वे सालौ सृजत यन्मह्यमपराध्यति । क्रियासमभिधारिण विराध्यन् चमेत क इति
माघपद्यमिदम् । अपराध्यति दृष्टति । विराध्यन् दृष्ट्यन्तमित्यर्थः ।

दूष वैकृत्ये । ७९ । दुष्यति । दुदोष । दोष्टा । अदुषत् । दोषयति
दूषयति । दोषी । दोषणं दूषणम् । दोषः ।

श्लिष आलिङ्गने । ८० । श्लिष्यति । श्लिष्येष्ट । श्लिष्यति । अश्लिषत्
कन्याम् । समाश्लिषज्जतु काष्ठम् । व्यत्यश्लिषत । विश्लेषः । (19)

शक विभाषितो मर्षणे । ८१ । शक्यति शक्यते । शशाक शक्ने । शक्ता ।
शक्यति शक्यते । अशकत् अशक्त । शक्ता । शक्तः । शक्तिः । मर्षणं क्षमा ।
ततोऽन्यत्र शक्नोतीति । विभाषितेष्वयं न पठ्यते । अशकदिति मर्षणे
पुषादिकार्यार्थम् । शक्त्यर्थस्य तु कर्त्तृभिप्रायेऽकर्त्तृभिप्रायेऽप्यशकदिति (20)

जिष्विदा गात्रप्रक्षरणे । ८२ । स्विद्यति । सिष्वेद । स्वेत्ता । स्वेत्स्यति ।
अस्विदत् । स्विन्नम् । स्विन्नवान् । स्विन्नमस्य । प्रस्वेदितः प्रस्विन्नः । स्वेदः ।
स्वेदत इति जिष्विदा स्नेहनमोचनयोरित्यस्य रूपम् ।

क्रुध कोपे । ८३ । क्रुध्यति । चुक्रोध । क्रोद्धा । क्रोत्स्यति । अक्रुधत् ।
क्रोधनः । क्रुद्धा । क्रुद्धः । क्रोधः ।

क्षुध बुभुक्षायाम् । ८४ । क्षुध्यति । क्षुक्षोध । क्षोत्ता । क्षोत्स्यति ।
अक्षुधत् । क्षुत् । क्षुधा । क्षुधितः ।

शुध शौचे । ८५ । शुध्यति । शुशोध । शोद्धा । शोत्स्यति । अशुधत् ।
विशुद्धः । विशुद्धिः ।

षिधु संराद्धौ । ८६ । सिध्यति । अभिसिध्यति । सिषेध । सेद्धा ।
असिधत् । सेधित्वा सिधित्वा सिद्धा । सिद्धम् । सिध्यः । सिद्धिः । अन्नं
साधयति । इति नहिप्रभृतयोऽनुदात्ताः अन्यतिवर्जम् ।

रध हिंसासंराद्धौ । ८७ । रध्यति । ररन्ध । ररन्धतुः । ररन्धिव । ररन्धिम ।
नित्यत्वात् परत्वाच्च नुमि कृते संयोगान्तत्वात् कित्त्वं नास्तीति नलोपाभावः ।

(19) कर्मणि आलिङ्गने क्सः । अगालिङ्गने तु सिजेव । एकवचने तत्प्रत्यये चिण् । परत्वात् ।
अश्लेषि । अश्लिषाताम् । अश्लिषन्त । अन्यत्र अश्लेषि । अश्लिषाम् । अश्लिषत ।

(20) शक्नोतिः परस्मैपदित्वात् । लटित्वात् तस्यापि लुङि कर्त्तरि अशकदिति भवति । विभाषितो
मर्षण इति । शक मर्षणार्थं दिवादिभवंति । विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः । तस्मान्तरप्रसिद्ध्या विभाषित
इत्यनोच्यते । अयं पठः प्रावरितुं न शक्यत इति मृच्छकटिकेऽस्य कर्त्तरि प्रयोगः ।

अरधत् । लभा । उपलभ्यत इत्यादौ नलोपो भवत्येव । निमित्तस्यानुपधा-
तात् । रधिता रद्धा । रत्स्यति रधिष्यति । अरन्धि । रन्धकः । रन्धनम् ।
रद्धः ।

णश अदर्शने । ८८ । नश्यति । प्रणश्यति । ननाश । नेशतुः । नंष्टा
नशिता । नङ्गयति नशिष्यति । अनशत् । नष्टा नंष्टा नशित्वा प्रणश्य ।
नश्वरः । जीवनाशं नश्यति । प्रनष्टः ।

तप प्रीणने । ८९ । तप्यति । अताप्सीत् अताप्सोत् अतपीत् अतपत् ।
तर्पित्वा तप्ता । तप्तः । तप्तिः । स्वादिपाठात् तप्नोति तपितः । न्यासकृता तु
स्वादावपठितत्वात् तप्नोतीति क्षुम्भादिपाठज्ञापकात् साधितम् ।

दृप हर्षणमोचनयोः । ९० । दृप्यति । अदृपत् अदाप्सीत् अद्राप्सोत्
अदर्पीत् । दृप्तः । दर्पणः । दर्पकः ।

द्रुह जिघांसायाम् । ९१ । द्रुह्यति । द्रोहिता द्रोढा द्रोग्धा । द्रोह्यति
द्रोहिष्यति । अद्रुहत् । द्रोहित्वा द्रुहित्वा द्रुध्वा द्रूढा । द्रुग्धं द्रूढम् । मित-
धुट् मितधुक् । द्रोही ।

सुह वैचित्ये । ९२ । सुह्यति । मोग्धा मोढा मोहिता । मोह्यति
मोह्यति । असुहत् । सुग्धः सूढः । सुक् सुट् । मोहकः ।

शुह उदगिरणे । ९३ । सुह्यति । सुणोह । स्त्रोग्धा स्त्रोढा स्त्रोहिता ।
असुहत् । सुस्त्रोहिषति सुस्त्रुजति सुस्त्रुहिषति ।

ष्णिह प्रीतो । ९४ । स्निह्यति । “न च स्निह्यति कस्यचित्” । सिणोह ।
स्त्रोहिता स्त्रोग्धा स्त्रोढा । अस्निहत् । स्निग्धं स्त्रीढम् । स्निक् स्निट् ।
उष्णिक् ।

वृदिति रधादिपरिसमाप्तेः । रधादयोऽष्टौ गताः । तेभ्यो रधादिभ्यश्चे-
तीड्विकल्पः (७।२।४५) । अनन्तरं शमादयः । तेषां दीर्घत्वं घिनुण् च ।
दिवाद्यन्तर्गणस्य पुषादेरिमावन्तर्गणौ । घत्वविधावग्नि (२१) वा द्रुहादीना-
मिति गणनिर्देशो न क्रियते । वेचित्प्रार्थमित्येके । यङ्लुगनिवृत्त्यर्थमित्यपरे ।
गणनिर्देशे हि व्यावृत्तिरुच्यते । तथाहि—

“श्रुतिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद् गणेन च ।

यच्चैकाज्ग्रहणं किञ्चित् पञ्चेतानि न यङ्लुकि ॥१॥” इति । (22)

शमु उपशमे । ६५ । शाम्यति रोगः । शशाम । शमिता । अशमत् ।
शमी । शमित्वा शान्त्वा । शान्तः । शान्तिः । उपशमः । शमनः । प्रशान्
तरति । खरादिपाठादव्ययम् प्रशानिति ।

तमु काङ्क्षायाम् । ६६ । ताम्यति । अतमत् । प्रतान् । प्रतामी ।
प्रतामः । तमी । तमिता ।

दमु उपशमे । ६७ । दाम्यति । अदमत् । अरिं दाम्यतीति अरिन्दमः ।
“दमित्वाप्यरिसंघातान्” इति भट्टिः । दान्त्वा दमित्वा । दमितः दान्तः ।
दमी । सकर्मकोऽयमिति शाम्यतिना सह नोपदिश्यते । अस्यार्थनिर्देशे हि
ख्यन्तस्य उपशम इति रूपम् ।

अमु तपसि खेदे च । ६८ । आम्यति । अशमत् । अमी । अमणः ।
कुमारअमणा । आअमः । विश्रमः । विश्राम इति चान्द्राः ।

अमु अनवस्थाने । ६९ । भ्राम्यति । अमति । अभ्रमत् । भ्रमी । भ्रमः ।
भ्रान्तिः । भ्रमरः । भ्रम्यति अभ्रमीदिति भ्रादिपाठात् ।

चमू सहने । १०० । चाम्यति । चमिता चान्ता । अचमत् । चमित्वा
चान्त्वा । चान्तिः । चमूष सहन इति भौवादिकस्य । दोषं चमते । अचमिष्ट
अचंसत् । चमेति । (23)

क्लमु ग्लानौ । १०१ । क्लाम्यति । चक्लाम । क्लमिता । अक्लमब् । क्लमी ।
क्लमः ।

मदी हर्षे । १०२ । माद्यति । ममाद । मदिता । मदिष्यति । अमदत् ।
मत्तः । मदनः । मदित्वा । मदः । प्रमदः । प्रमादः । उन्मादी ।
उन्मदिषुः । उदिति शमादिपरिसमाप्तेः ।

असु क्षेपणे । १०३ । अस्यति । निरस्यति निरस्यते । आस । आसतुः ।

(22) तेनैषां यङ्लुकि दोद्गोष्णि दोद्गोहीति दोद्गोद्दि, मोमोहीति मोमोष्णि मोमोद्दि, सोष्णोहीति
सोष्णोष्णि सोष्णोद्दि सेष्णेहीति सेष्णेष्णि, सेष्णेद्दि । यङि च द्रोदृह्यते । सोष्णह्यते । सेष्णिह्यते इति ।

(23) अयं दिवादावपित् । “अपितः चाम्यते; चान्तिः चमूषः चमते; चमा ।”

आसुः । असिता । आस्यत् । निरास्यत् निरास्यत । असित्वा अस्त्वा ।
अस्तम् । प्रासः । प्रासनी ।

यसु प्रयत्ने । १०४ । यस्यति यसति । संयस्यति संयसति । प्रयस्यति ।
यस्यतु यसतु । यस्यात् । यस्य । यस्यानि । अयसत् । यसित्वा यस्त्वा ।
यस्तः । आयासयते । आयासी ।

जसु मोक्षणे । १०५ । जस्यति । अजसत् ।

तसु प्रक्षेपे । १०६ । तस्यति । तस्यतु । तस्य । तस्यानि । अतसत् ।

दसु च । १०७ । दस्यति । अदसत् । दस्तः दासितः । दस्युः ।

वसु स्तम्भे । १०८ । वस्यति । वसित्वा वस्त्वा । वस्तम् । उषितमिति
निवासार्थस्य । वसितमिति गणान्तरपाठात् ।

वुष विभागे । १०९ । व्युष्यति । अवुषत् । दाहार्थस्य न पुषादित्वम् ।
अव्योषीत् ।

मुष दाहे । ११० । म्रुष्यति । अमुषत् । म्लोषतेः म्लुष्णातेश्च अम्लोषीदिति ।

विस प्रेरणे । १११ । विस्यति । अविसत् । विसम् ।

कुस श्लेषणे । ११२ । कुस्यति । अकुसत् । कुसितः । कुसितायी ।

वुस उत्सर्गे । ११३ । वुस्यति । अवुसत् । वुसम् ।

मुस खण्डने । ११४ । मुस्यति । अमुसत् । मुसलम् । मुष इत्येके । (24)

मसी परिमाणे । ११५ । मस्यति । अमसत् । मस्तः । मासः ।

मसूरम् ।

लुट विलोडने । ११६ । लुव्यति । अलुटत् । लोटतीति भौवादिकस्य ।
लोव्यतीति धात्वन्तरे दर्शितम् । (25)

उच समवाये । ११७ । उच्यति । उवोच । ऊचतुः । औचत् । मा
भवानुचत् । औचिचत् । मा भवानुचिचत् । उचिचिषति । औचित्वा ।
उचितम् । उखः । (26)

(24) आनेयो दुर्गन्धं मूर्धन्यान्तं पपाठ । “राघवस्यामुषः कान्ताम्” इति भट्टिप्रयोगस्यानेयोदाहृतः ।

(25) लोव्यतीति कण्ठादियगलाद्रूपम् ।

(26) उखोऽयमेति (उण् ४।५।३४) चस्य लत्व' गुणाभावश्च । उखो गभोश्च ।

भृशु भंशु अधःपतने । ११८ । ११९ । भृश्यति । बभर्श । अभृशत् ।
भर्शित्वा भृष्टा । भृष्टः । भृशम् । भृश्यति । अभृशत् । बाभृश्यते । भंशः ।
भंशित्वा भृष्टा । भृष्टम् । भंशतेषु अभर्शिश्रु अभृशत् बनीभृश्यत इति
रूपम् ।

कृश तनूकरणे । १२० । कृश्यति । अकृशत् । कृशित्वा कर्शित्वा ।
कृशः । कृशमा । कृशीयान् । कृशिश्रुः । कर्शम् । कृशानुः ।
कृशानुरेताः ।

हृश वरणे । १२१ । हृश्यति । अहृशत् ।

जिह्वा पिपासायाम् । १२२ । हृष्यति । अहृषत् । हृषित्वा तर्षित्वा ।
हृषितमस्य । हृषण्क् । तर्षः । हृषणा । हृष्ट् ।

हृष तुष्टौ । १२३ । हृष्यति । अहृषत् । हृष्टं लोम हृषितं लोम । हृषु
अलीक इत्यस्य तु हृषति अहृषीदिति ।

रुष रोषे । १२४ । रुष्यति । अरुषत् । रोष्टा रोषिता । रुषित्वा रोषित्वा
रुष्टा (२७) । रुषितः रुष्टः । रुट् ।

डिप क्षेपे । १२५ । डिप्यति । अडिपत् । डिडिप । डिपः । डिपतीडि
तुदादिपाठात् ।

कुप क्रोधे । १२६ । कुप्यति । अकुपत् । कुपितः । कोपः ।

गुप व्याकुलत्वे । १२७ । गुप्यति । अगुपत् । गोपिता ।

युप रूप लुप विमोहने । १२८-१३० । युप्यति अयुपत् । रुप्यति ।
अरुपत् । लुप्यति अलुपत् ।

लुभ गार्भ्ये । १३१ । लुभ्यति । लुलोभ । लोभिता लोब्धा । अलुभत् ।
लोभित्वा लुभित्वा लुब्धा । लुब्धः । लोभः ।

लुभ सञ्चलने । १३२ । लुभ्यति । अलुभत् । लोभः । लोभते लुभ्नातीति
तु गणान्तरपाठात् । पुषादेः पूर्वमस्य पाठेऽपि न दोषः । अलुभदिति
द्युतादिपाठेनैव सिद्धेः । न चाक्षोभीदिति सिज्निहृत्थर्थम् । लुभ्नातेः सिचो-
ऽवश्यभावात् । भकारान्तप्रकरणानुरोधेन चेह्योपदिश्यते ।

णभ तुभ हिंसायाम् । १३३ । १३४ । नभ्यति । प्राणभत् । नभः ।
नभते नभ्रातीति गणान्तरपाठात् । तुभ्यति । अतुभत् ।

क्लिद्रू आर्द्रीभावे । १३५ । क्लियति । चिक्लेद । क्लेदिता क्लेत्ता ।
अक्लिदत् । क्लिन्नम् । चिक्लिदम् । क्लेदित्वा क्लिदित्वा क्लित्त्वा ।

जिमिदा स्नेहने । १३६ । मेद्यति । अमिदत् । मिन्नम् । मिदित्वा
मेदित्वा । मिन्नमस्य मेदितमस्य । प्रमिन्नः प्रमेदितः । मितम् । मेदते
अमेदिष्ट इति भ्वादिपाठात् ।

जिच्छिदा स्नेहनमोचनयोः । १३७ । च्छिद्यति । चिच्छेद । च्छेदिता ।
अच्छिदत् । च्छिन्नमस्य च्छेदितमस्य । प्रच्छिन्नः प्रच्छेदितः । च्छेदितुम् ।
च्छिदित्वा च्छेदित्वा ।

ऋधु वृद्धौ । १३८ । ऋध्यति । आनर्द्ध । आनृधत् । अर्धिता । आर्द्धत् ।
अर्दिधिषति ईर्त्सति । अर्धित्वा ऋद्धा । ऋद्धम् । समृद्धिः । ऋध्नोतीति
सौवादिकस्य ।

गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । १३९ । गृध्यति । जगर्ध । गर्धिता । अगृधत् ।
गर्धित्वा गृद्धा । गृद्धः । गृध्नः । गृध्नुः । गर्धनः । इति परस्मैभाषा उदात्तेत
इति । राध्यतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः । शमादयस्तूदात्ताः ।

वृदिति दिवादेः पुषादेश्च परिसमाप्तेः । अन्ये तु पुषादिपरिसमाख्यर्थं
वृत्करणम् । दिवादयस्त्वपरिसमाप्ता इति स्वीयते मृग्यतीत्यादि सिद्धमित्या-
चक्षते । (28)

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे दिवादीनां वृत्तिः ॥४॥

अथ खादय उच्यन्ते ।

षुञ् अभिषवे । १ । अभिषवः सुरासन्धानं स्नपनं पीडनं स्नानं मन्थनं तेजनं वा । सुनोति सुनुते । सुन्वे सुनोमि । परत्वाद गुणे कृते उतश्च-
प्रत्ययादित्यनुवृत्तौ (६।४।१०६) लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोरितुप्रकारलोपो
(६।४।१०७) न भवति । इह तु गुणाभावाद् भवतुप्रकारलोपः । सुन्वः
सुनुवः सुनुवहे सुन्वहेद्वत्यादि । अभिषुणोति । सुषाव सुषुवे । सीता ।
अभिसोषति । अभ्यषुणोत् । असावीत् असोष्ट । अभिसुसृषति । अभिसुसृः
(१) । सुत्वा । सुत्वानौ । सोमसुत् । राजसूयम् ।

षिञ् बन्धने । २ । सिनोति सिनुते । सिषाय सिष्ये । सिषीयते । सिस्तीषति
सिस्तीषते । विषयः । सितम् । सिनो ग्रासः स्वयमेव । सिता पाशेन शूकरी ।

शिञ् निशाने । ३ । शिनोति शिनुते । शिशाय शिष्ये । शेता ।
शितम् ।

डुमिञ् प्रक्षेपणे । ४ । मिनोति मिनुते । ममौ मिम्ये । मिम्यतुः मिम्याते ।
माता । मास्यति मास्यते । मिनुयात् मिन्वीत् । मीयात् मासीष्ट ।
अमासीत् अमास्त । मित्सति मित्सते । मेमीयते । प्रमाय । प्रमयः ।
मित्रिमम् । प्रमाता ।

चिञ् चयने । ५ । चिनोति चिनुते । चिकाय चिचाय चिक्ये चिच्ये ।
चिकीषति चिचीषति । चेचीयते । चाययति चापयति । चिन्वन् चिन्वानः ।
कायः । निचयः । सञ्चयः । निकायः । निकाय्यम् । अग्निचित् । चित्रम् ।
चित्रा । चित्रगुः ।

स्तृञ् आच्छादने । ६ । स्तृणोति स्तृणुते । स्तृणुतः स्तृण्वते । निस्तर्ता ।
तिस्तीर्षति । तास्तर्ष्यते । स्तृतम् । स्तृत्वा ।

क्लञ् हिंसायाम् । ७ । क्लणोति क्लणुते । चकार चक्रे । चिकीर्षति ।
चेक्नीयते । कारा बन्धनालयः ।

(१) अभिपूर्वात् सुनोतेः सन्नतात् क्तिप् । अभिसुसृषतीत्यत्र तु सौतिष्योरिळनेनैव (८।३।६१) षल्-
व्यावृत्तिः स्यात् ।

हृज् वरणे । ८ । हृणोति हृणुते । ववार वव्रे । वरिता वरीता । विवरि-
षति विवरीषति वुवूर्षति । वेव्रीयते । वृतम् । वृतिः । वृत्यम् ।

धुज् कम्पने । ९ । धुनोति धुनुते । अधुनोत् अधुनुत । धोता ।
अधोषीत् अधोष्ट । धुतम् । “विधुतविपिनराजिः” । न्यासकारस्तु स्वरति-
सूतीति सूत्रे (७।२।४४) दीर्घान्तमेतमुक्तवान् । तन्मते धूनोति धूनुते ।
अधावीत् अधोष्ट अधविष्ट । धूत्वा । धूतः । (२) इति विभाषिता एते ।

दुदु उपवापे । १० । दुनोति । दुदाव । दोता । दुत्वा । दुतः (३) ।
दवथुः । दवः दावः ।

ह्रि गतो ह्रौ च । ११ । प्रह्रिणोति । प्रह्रिण्वः प्रह्रिणुवः । प्रह्रिण्वः
प्रह्रिणुमः । प्रजिघाय । प्रह्रिणुयात् । प्राजीह्यत् । जिघीषति । जेघीयते ।
हेतुः । हेयः ।

पृ प्रीती । १२ । पृणोति । पपार । पप्ता । अपार्षीत् ।

स्मृ प्रीतिपातनयोः । १३ । प्रीतिचलनयोरित्येके । स्मृणोति । पस्मार ।
स्मृ इत्येके । १४ । स्मृणोति । सस्मार ।

आप् व्यप् । १५ । आप्नोति । आप । आप्ता । आपत् । व्याप्य ।
प्राप्य प्राप्य । आप्यम् । आपः (४) ।

शक् शक्ती । १६ । शक्नोति । शशाक । शकतुः । शक्ता । अशकत् ।
शक्तः । शक्यम् । शक्तः ।

राध साध संसिद्धी । १७।१८ । राधोति । रराध । आरराधतुः ।
आरराधुः । अपरेधतुः । अपरेधुः । राद्धा । रात्स्यति । अरात्सीत् ।
राध्यतीति ह्रौ दिवादिः । साधोति । साद्धा । सिषात्सति । सिषाधयिषति ।
साधुः । (५) इति परस्मैभाषाः । एते दुप्रभृतयः परस्मैपदिनः । अनुदाक्ताः
स्वादयः ह्रज्धूज्वर्जम् ।

(२) ऊर्ध्वं धूनोति वायुर्विहतप्रवणिरः श्रेणिकुञ्जेषु इति मातृलीमाधवे भवभूतिप्रयोगः ।

(३) दून इति दीर्घस्तु दुदु गतावित्यस्य । सानुबन्धकत्वात् । अस्य तु दुतमिति । तथाहि साधः
“मृदुतया दुतयाधरलेखने”ति ।

(४) आप्नोतिस्त्वर्थेति (उण् २।२।१६) औणादिक् क्तिप् ।

(५) केचिदिममपिपदिशमाहुः । तदसत् । पिपदिशलक्षणविरोधान् ।

अशू व्याप्नोति । १८ । संघाते च । अश्रुते । व्यानशे । अशिता अष्टा ।
आशिश्र आष्ट । अष्टम् । अशाश्र्यते इति धातुपरायणे अस्यैव यङुदाहृतः ।
न्यासकारसु अश भोजन इत्यस्य यङ्विधौ ग्रहणमिच्छति ।

ष्टिघ आस्क्रन्दने । २० । स्तिघ्नते । तिष्टिघे । तिस्तेघिषते तिस्तिघिषते ।
तिष्टेघयिषति । स्तेघित्वा स्तिघित्वा । आत्मनेभाषावुदात्तौ । एतो आत्मने-
पदिनौ । अथ सेट्प्रकरणपरस्मैपदिनौ दर्शन्ते ।

तिक तिग च । २१, २२ । चकारिणास्क्रन्दन इत्यपेक्षते । तिक्रोति ।
तितेक । तिक्रितम् । तिकः । तैकायनिः । तिग्नोति । तिग्मम् ।

षघ हिंसायाम् । २३ । सघ्नोति । ससाघ । सिसघिषति । सिषा-
घयिषति ।

जिष्टृषा प्रागल्भ्ये । २४ । षृणोति । दधर्ष । धर्षिता । षृष्टमस्य । धर्षि-
तं षृष्टः ।

दध्नु दध्ने । २५ । दध्नोति । ददध्नु । देभतुः । देभुः । ददध्नुतु ददध्नु-
रिति केचिदिच्छन्ति । दध्मिता । दिदध्मिषति धीप्सति धिप्सति । दध्मित्वा
दध्नु । दध्वः ।

ऋधु ऋद्धौ । २६ । ऋध्नोति । आनर्ह । आनृधतुः ।

ढप प्रीणने । २७ । ढघ्नोति । ततर्प । ढपितम् । ऋध्वति ढप्यतीति
दिवादिपाठात् ।

(1) छन्दसि । (6) छन्दसीतीदमधिकृतमागणपरिसमाप्तेः ।

अह व्याप्नोति । २८ । अह्नोति ।

दघ घातने । २९ । दघ्नोति ।

चमु भक्षणे । ३० । चम्नोति ।

रि चि चिरि जिरि दाश ढ हिंसायाम् । ३१-३६ । रिणोति । चिणोति ।
चिणोतीति भाषायामप्यस्य प्रयोजनं केचिदिच्छन्ति । पञ्चवाणः चिणोतीति (7)

(6) इदमत्र गणसुखमेकम् ।

(7) दूरीभूतं प्रत्युपनि मां पञ्चवाणः चिणोतीति मेवदूते । न तद् यशः शस्त्रधृतां चिणोतीति इमां
हृदि व्यासतपातमचिणोदिति च काजिदासः ।

कालिदासः । चिरिणोति । जिरिणोति । दाश्रीति । दृणोति । इति परस्मैभाषाः । एते तिकप्रभृतयः परस्मैपदिनः । वृद्धिति । स्वादीनां परिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकतौ धातुप्रदीपे
स्वादीनां वृत्तिः ॥ ५ ॥

अथ तुदादय उच्यन्ते ।

तुद व्यथने । १ । तुदति तुदते । तोत्ता । तुदन् तुदमानः । तुदती तुदन्ती । तोत्रम् । प्रतोदः । अरन्तुदः ।

तुद प्रेरणे । २ । तुदति । तुदते । प्रणुदते । तुनोद । नोत्ता । नुक्तं नुन्नम् । पुनः परस्मैपदिष्वयं पठिष्यते । कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मै-पदार्थम् ।

दिश अतिसर्जने । ३ । दिशति दिशते । दिशतु दिशताम् । अदिशत् अदिशत । दिश्यात् दिक्षीष्ट । अदिक्षत् अदिक्षत । आदिशन् आदिशमानः । दिक् । देशः ।

भ्रस्ज पाके । ४ । भृज्जति भृज्जते । बभर्ज बभ्रज्ज बभ्रज्जे बभर्जे । बभर्जतुः बभर्जाते बभ्रज्जतुः बभ्रज्जाते । बभ्रज्जुः बभ्रज्जिरे बभर्ज्जुः बभर्जिरे । अष्टा भर्त्ता । विभ्रज्जति विभर्ज्जति विभर्जिषति विभ्रज्जिषति विभर्ज्जते विभर्जिषते विभ्रज्जते विभ्रज्जिषते । बरोभृज्यते । भर्ग्यं भ्रद्ग्यम् । भर्गः भ्रद्गः । भृष्टम् ।

क्षिप प्रेरणे । ५ । क्षिपति क्षिपते । अभिक्षिपति । क्षेप्ता । अक्षेप्सोत् अक्षिप्त । परिक्षेपी । परिक्षेपकः । क्षेपः । क्षिप्यतीति दिवादिषु पाठात् ।

कृष विलेखने । ६ । कृषति कृषते । कृष्टा कर्ष्ठा । अकार्षीत् अकाचीत् अकृक्षत् अकृक्षत अकृष्ट । कर्षतीति भौवादिकस्य । इति उभयतोभाषाः स्वरितेतः अनुदात्ताः ।

ऋषी गतौ । ७ । पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेन (१) पृथगयं परस्मैपदी निर्दिश्यते । ऋषति । ऋषतः । आनर्ष । आनृषतुः । अर्षिता । अर्षि-
षिषति । ऋष्टः । ऋषिः । इति परस्मैभाषोऽयमुदात्तः ।

जुषी प्रीतिसेवनयोः । ८ । जुषति । जुजुषे । जोषिता । जोजुष्यते ।
जुजुषिषते जुजोषिषते । जुष्टः । जुष्यः । सजूः । सजुषो । सजुषः ।

ओबिजी भयचलनयोः । ९ । उद्विजते । उद्विजिता । उद्विविजिषते ।
विजित्वा । विग्नः । विग्नवान् (२) । उद्विजितुम् । करणे घञ् वेगः । वेगितः ।

ओलजी ओलसजी ब्रोडे । १०।११ । लजते । लेजे । लग्नः । लज्जते ।
ललज्जे । लग्नः । लज्जा । नग्नोऽवासा इति पृथोदरादित्वाद् वर्णविकारेण
तवर्गपञ्चमादिः । लजिलज्जो र्भादिपाठान्नजते लज्जत इति मध्योदात्तत्वं
न स्यात् (३) । इति आत्मनेभाषा अनुदात्तेत उदात्ताः ।

ओत्रश्चू छेदने । १२ । व्रश्चति । व्रश्च । व्रश्चतुः । व्रश्चिता व्रष्टा ।
वरीव्रश्चते । विव्रश्चिषति विव्रश्चति । व्रश्चित्वा । व्रक्णः । व्रक्तः ।
मूलपरिवृट् ।

व्यच व्याजीकरणे । १३ । विचति । विव्याच । विविचतुः । विव्यचिष्य ।
विविचिष्येति केचित् । व्यचिता । व्याचयति । विव्यचिषति । वेव्यच्यते ।
विचितः । विचित्वा । व्याचकः । उरव्यचाः ।

उक्छि उक्छे । १४ । उक्छति । उक्छाञ्चकार । उक्छिच्छिषति । उक्छती
उक्छन्ती । उक्छा । भ्वादौ चास्य पाठः स्वरभेदार्थः । (४)

(१) पूर्वोत्तरधातुसाहचर्यानुरोधेनेति उपुस्तके पाठः ।

(२) प्रथिनायसुतपूर्वः । तथाच चक्रन्द विष्ठा कुररीव भूय इति कालिदासः । उद्विजिता वृष्टिभिराश्रयत
इति त शिञ्जन्तात् क्तः ।

(३) लजते लज्जत इति यदा तुदादिस्तदा प्रत्यये प्रत्ययस्वरणे (१।१।३) मध्योदात्तः । यदा तु भ्वादि-
स्तदा अनुदात्तौ सुप्पिताविति (१।१.४) शपोऽनुदात्तत्वान्नायं मध्योदात्तः । अपि तु तास्यनुदात्तेर्नृजिदुपदेशा-
न्नासावंधातुकमनुदात्तमङ्गिजीरि(६।१।१८६)त्यनेन लसावंधातुकतप्रत्ययस्याप्यनुदात्तत्वे नाद्युदात्तोऽयम् ।

(४) क पीतादिवदेकश्री धान्यादिपरिग्रह उक्छः । उक्छः कणश्च आदानं कणिशायर्जनं शिलमिति
यादवः । तौदादिकस्योक्छतीत्यस्य प्रत्ययस्वरणे मध्योदात्तत्वम् । धातुस्वरणे भौवादिकस्य लाद्युदात्तत्वम् । एव-
मुक्छतीत्यस्यापि ।

उक्षी विवासे । १५ । उच्छति । व्युष्टिः । “व्युष्टं कल्ये विपाशिते” ।
अयमपि भवादौ पठितः । स्वरभेदाय ।

ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु । १६ । ऋच्छति । आनर्च्छ ।
आनर्च्छतुः । ऋच्छिता । समृच्छिष्यते । ऋचिच्छिषति ।

मिच्छ उत्क्षेपे । १७ । मिच्छति । “मिमिच्छ रोगिणं तदा” ।
मिमिच्छिषति । (५)

जर्च चर्च भर्च परिभाषणसन्तर्जनयोः । १८ । २० । जर्चति । चर्चति ।
चर्चितम् । विचर्चिका । भर्चति । जभर्च । जर्ज भर्भ इत्येके । जर्जति ।
जर्जरः । भर्भति । भर्भरः ।

त्वच संवरणे । २१ । त्वचति । त्वचः । त्वक् ।

ऋच सुती । २२ । ऋचति । आनर्च । आनृचतुः । अर्चिता । अर्च्यम् ।
ऋक् । अर्चर्चः । अर्चर्चम् । अर्चा ।

उञ्ज अर्जवे । २३ । उञ्जति । उञ्जाञ्चकार । उञ्जिजिषति । अमुञ्जः ।
समुदुगः । न्युञ्जः ।

उञ्ज उत्सर्गे । २४ । उञ्जति । औज्भूत् । उञ्जिभिषति । उञ्जः ।
दोषधोऽयम् ।

लुभ विमोहने । २५ । लुभति । लुलोभ । लोभिता लोब्धा । लुभित्वा
लोभित्वा । विलुभितः । (६) लुभ्यतीति तु लुभ गार्ध्यं इत्यस्य ।

रिफ कत्थनयुद्धहिंसादानेषु । २६ । रिफति । रिरिफ । नोपधात्
तफान्तावेति (१।२।२३) नोपधग्रहणसामर्थ्यान्नित्यमकिञ्चित्त्वमिच्छन्ति । रिफित्वा ।
रिफः ।

ढफ ढन्फ ढसौ । २७।२८ । ढफति । तर्फिता । तर्फित्वा । ढम्फति ।
तढम्फ । ढम्फिता । ढफित्वा ढम्फित्वा ।

तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् । २९।३२ । तुपति । तुम्पति । तुफति ।
तुम्फति । तुपतुम्पग्रहणं भवादौ स्वरार्थम् ।

(५) उत्क्षेपः पीडा ।

(६) लुभो विमोहन इति (७।२।५४) ज्ञानिष्ठयोर्नित्यमिड् ।

दृफ दृम्फ उत्क्षेपे । ३३।३४ । दृफति । दृम्फति । वामनस्तु दृपिदृपी
पान्ताविच्छति । यदुक्तं तुदादौ यौ दृपिदृपी तावुदात्तावेवेति ।

ऋफ ऋन्फ हिंसायाम् । ३५।३६ । ऋफति । आनर्फ । आनृफतुः ।
ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार । ऋम्फिषति । ऋम्फत्वा अर्फित्वा ।

गुफ गुन्फ ग्रन्थे । ७७।३८ । गुफति । गुम्फति । गुम्फः ।

उभ उन्भ पूरणे । ३८।४० । उभति । उवोभ । उभतुः । उभौ ।
उभयम् । उभति । उभ्वाञ्चकार । उभिता । उभित्वा । उभः । कुभः ।
कुम्भी । अयस्कुभः ।

शुभ शुन्भ शोभार्थे । ४१।४२ । शुभति । शुशोभ । शुशुभतुः ।
अशोभीत् । शौभी । शोभत इति भौवादिकस्य । शुभति । शुशुभ ।

दृदित्यतो नुम्विधौ दृम्फादयः समाप्ता इत्यर्थः ।

दृमी ग्रन्थे । ४३ । दृमति । ददर्भ । दृदृभतुः । दर्भिता । दर्भः । दृव्यः ।

चृती हिंसाग्रन्थयोः । ४४ । चृतति । चर्त्त । चर्त्तिता । चर्त्तिष्यति
चर्त्स्यति । अचर्त्तीत् । चिचर्त्तिषति चिचृत्सति । चरीचृत्यते । चृत्तम् ।
चर्त्तम् । यस्य विभाषेत्यनिट्त्वे (७।२।१५) सिद्धेऽस्येदित्त्वेन तस्यानित्यत्व-
ज्ञापनादुधावित इति सिद्धम् । (७)

विध विधाने । ४५ । विधति । विवेध । विविधतुः । वेधिता । वेधित्वा
विधित्वा । वेधः । विधिः । (४)

जुड़ गतौ । ४६ । जुड़ति । जुजोड़ ।

मृड़ सुखने । ४७ । मृड़ति । ममर्ड । ममृड़तुः । मर्डिता । मृड़ितः ।
मृड़ित्वा । मृड़ः । मृड़ानी । मृड़ातीति क्रैयादिकस्य रूपम् ।

पृड़ च । ४८ । पृड़ति । पपर्ड ।

पृण प्रीणने । ४९ । पृणति । लोकम्पृणः ।

(७) ईदित्त्वं यङ्खुगताञ्जिष्ठायामनिट्त्वार्थम् । तेन चरीचृतः चरीचृतवानित्यन्ते ।

(४) भाष्ये ल्यप्ताया तच्चाहि समर्थपूर्वे (२।१।१) भाष्यम्—“विधिरिति कोयं शब्दः ? विपूर्वाद्
धाजः कर्मसाधन इकार” इति । खरे भेदः । इन्प्रत्ययान्तस्य निच्त्वान् “अनित्यादिर्निश्चय”मिति (६।१।१९७)
आद्युदात्तत्वम् । किप्रत्ययान्तस्य तु प्रत्ययखरेणानोदात्तत्वम् ।

मृण हिंसायाम् । ५० । मृणति । मृणितम् । मृणालम् ।

तुण कौटिल्ये । ५१ । तुणति । तुतोण ।

पुण कर्मणि शुभे । ५२ । पुणति । निपुणः । पुण्यम् ।

मुण प्रतिज्ञाने । ५३ । मुणति । मुणितम् ।

कुण शब्दोपकरणयोः । ५४ । कुणति । चुकोण । कोणः । कोणित्वा
कुणित्वा । कोणिका ।

शुन गती । ५५ । शुनति । शुनकः ।

द्रुण हिंसागतिकौटिल्येषु । ५६ । द्रुणति । द्रुद्रोण । द्रोणः । द्रोणी ।
द्रुणः । द्रुणी । कुद्रोणी । द्विद्रोणम् ।

घुण घूर्ण भ्रमणे । ५७ । ५८ । घुणति । जुघीण । घुणती घुणन्ती ।
घूर्णति । जुघूर्ण । घूर्णती घूर्णन्ती । घोणते घूर्णत इति भौवादिकयो रूपम् ।

सुर ऐश्वर्यदीप्त्योः । ५९ । सुरति । सुषोर । सोरिता । सूर्यात् ।
असोरीत् । सुरः । सुरा ।

कुर शब्दे । ६० । कुरति । कूर्यते । चुकोर । कूर्यात् (९) । अकोरीत् ।

खुर च्छेदने । खण्डने च । ६१ । खुरति । चुखोर । खोरिता ।
न्यखोरीत् । खुरः ।

सुर संवेष्टने । ६२ । सुरति । सुरः । सुरारिः ।

चुर विलेखने । ६३ । चुरति । चुचोर । चुरः ।

सुर भीमार्थशब्दयोः । ६४ । सुरति । जुघोर । घोरः । सुधुरः । (१०)

पुर अग्रगमने । ६५ । पुरति । पुरम् । पुरी ।

वृहू उद्यमे । ६६ । वृहति । वर्हिता वर्टा । वर्हिष्यति वर्ष्यति । अवर्हीत्
अवृक्षत् । वरीवृक्षते । विवर्हिषति विवृक्षति । वर्हितुम् वर्टुम् । वृढः ।
वर्हित्वा वृट्वा ।

वृह स्तृह वृह हिंसार्थाः । ६७ ६८ । वृहति । तर्हिता तर्टा । अतर्हीत्

(९) हलि चिति (पा० ७७) दीर्घः । न भक्तुरकुस्मिति (पा० ७९) तु न ऋसः । अत्र करोतिरेव
ग्रहणात् ।

(१०) कलादीना के हे भवत इति (६।१।१२, वा) हितम् । प्रषोदरादित्वाच्च न हृणादिशेषः (७।४।६०) ।

अटच्चत् । तरीट्छते । तर्हिंत्वा टट् । टटः । स्तृहति । तस्तर्हं । स्तर्हिंता
स्तर्हं । स्तर्हिष्यति स्तर्ह्यति । अस्तर्हीत् अस्तृच्चत् । तित्तर्हिषति तित्तृच्चति ।
तिट्छति । तरीट्छते । स्तर्हिंत्वा स्तृट् । स्तृटः । तर्हति । तटर्ह ।
तर्हिंता टट् । तर्हिष्यति टट्छति । टट्छात् । अटर्हीत् अताड्छीत् ।
अटर्हिषाम् अताण्टाम् । तितर्हिषति तितच्चति । (11) तरीट्छते ।
तर्हिंत्वा टट् । टटः । तर्हणम् ।

इषु इच्छायाम् । ७० । उकार स्त्रिषुगमीति (७३।७७) विशेषणार्थः ।
(12) इच्छति । इषे । ईषतुः । ईषुः । एष्टा एषिता । इच्छेत् (13) ।
इष्टम् । इष्टिः । एषणः । एषणी । “नाराची मेषणीमाहुः ।” एषित्वा इष्टा ।
मिष स्यङायाम् । ७१ । मिषति । मिमेष । मेषिता । निमेषः ।
मेषः । मिषः ।

किल श्वेत्यक्रीडनयोः । ७२ । किलति । चिकेल । केलिता । केलिः ।
तिल स्नेहने । ७३ । तिलति । तितेल । तिलः ।
चिल वसने । ७४ । चिलति । चिलम् । चेलम् । ब्राह्मणचेली ।
चल विकसने । ७५ । चलति । चलती चलन्ती । ज्वलादिकस्य तु चल
शाल शलन्तीति ।

इल स्वप्नक्षेपणयोः । ७६ । इलति । इयेल । ईलतुः । एलिता । इला ।
विल भेदने । ७७ । विलति । विलम् ।
णिल गहने । ७८ । णिलति । प्रणिलति । निनेल ।
हिल हावकरणे । ७९ । हिलति । हिलः ।
शिल षिल उच्छे । ८० । ८१ । शिलति । शिशिल । शिलम् । सिलति ।
सिषेल । सिषेलयिषति ।

बिल संवरणे । ८२ । बिलति । बिलम् । अबिलम् ।

मिल श्लेषणे । ८३ । इति परस्मैपदिविह केचित् पठन्ति । तेषां

(11) हलन्ताच्चेति (१।२।१०) सनि हल्यग्रहणस्य जातिवाचित्वात् कित्त्वे नलोपः ।

(12) मान्दानपुलके तु लीषसहस्रभरुपरिष इति (७।२।४८) विशेषणार्थ इति पाठः ।

(13) इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमान इति (३।३।१६०) वर्तमाने लिङ् । लट् च

कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मैपदं फलम् । मिलति । मिलेल । मेलिता । मिलितम् । मेलः । (14)

लिख अक्षरविन्यासे । ८४ । लिखति । लिलेख । लेखिता । अलेखीत् । लिखित्वा लेखित्वा । (15) हलेखः । लेखनं । लेखनी । प्रायेण लेखकः । लिखनं लिखिष्यति लिखितव्यमिति तु संज्ञापूर्वकविधिरनित्य इति (प, ८४) । गुणाभावं मन्यन्ते ।

कुट कौटिल्ये । ८५ । कुटति । चुकोट । कुटिता । अकुटीत् । चुकुटिषति । कोट्यम् । कुटित्वा ।

पुट संश्लेषणे । ८६ । पुटति । पुपोट । पुटिता । पुटित्वा । पुटम् ।

कुच सङ्कोचे । ८७ । कुचति । कुचिता । संकोचः ।

गुज शब्दे । ८८ । गुजति । गुजिता । अगुजीत् । गोजयति । गुजः । गोजः ।

गुड़ रक्षायाम् । ८९ । गुड़ति । गुड़िता । गुड़ः । गुड़ितः ।

डिप क्षेपे । ९० । डिपति । डिपिता । डेप्यम् । डिप्यतीति दिवादिपाठात् ।

कुर च्छेदने । ९१ । कुरति । कुर्यात् । कुरणम् । कुरितम् । कुरिका ।

स्फुट विकसने । ९२ । स्फुटति । पुस्फोट । स्फुटिता । अस्फुटीत् ।

भ्वादिषु पाठात् स्फोटति । अस्फुटत् अस्फुटीत् । स्फोटत इति ।

(14) कथं “न दृष्टेः शैथिल्यं मिलन मिति चेती दहति स” इत्यमरशतके तनोर्मध्यस्थान्तः परिमिलन-मप्राप्त्य हरितमिति रत्नावल्यां व्यालनिलयमिलनेन गरलमिव कलयति मलयसमीरमिति गीतगोविन्दे ? नहि तत्पुरुषाश्रयेण मिल श्लेषणे लिख अक्षरविन्यास इति कुटादी । अपाञ्चतुष्पाच्छकुनिष्वालिखन इति (६।१।१४२) निर्देशात् । अन्ये तु मिलनशब्दस्थाने भावे क्तान्ते मिलितशब्दं पठन्ति यथा केचिद् विश्रामशब्दस्थाने विश्रान्तिशब्दं पठन्ति ।

(15) अचेदं केषाञ्चित् समाधानम् । गाङ् कुटादिभ्य इत्यव (१।२।१) कुटस्यादिः कुट आदिर्येषा-मित्येकशेषवत्या बहुव्रीहितत्पुरुषयोर्द्वयोरप्याश्रयणात् “लिखितुं विश्वरुजोऽपि शक्तिहानि” रिति “स्वयमेव लिखिष्यत” इति सिद्धं भवतीति । अन्ये तु लेखित्वा लिखित्वा लिखिष्यति लिखितुमित्यादि वृत्तिकार (१।१।२६।३।४।१३) प्रयोगदर्शनादालिखन इति (६।१।१४२) निर्देशाच्च तत्पुरुषाश्रयणपक्ष दृष्ट एवेति मन्यमानाः संज्ञापूर्वकी विधिरनित्य इति (प, ८४) परिभाषया केवलं लिखितुं लिखिष्यत इत्यभियुक्तप्रयोगवयं कथञ्चित् समर्थयन्ते । मिलिलिखीन्तु कुटादिषु नान्ताभावं एवेति व्यवस्थापयन्ति च ।

मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः । ८३ । मुटति । मुटिता । मोटकः । गणान्तरे
मोटति । मोटयति ।

तुट च्छेदने । ८४ । तुटति तुट्यति । तुचोट । तुटिता ।

तुट कलहकर्मणि । ८५ । तुटति । तुटिता । तुटः ।

चुट कुट च्छेदने । ८६।८७ । चुटति । चुटिता । कुटति । कुटिता ।

जुड़ बन्धने । ८८ । जुड़ति । जुड़िता । जोड़ितेति गत्यर्थस्य ।

कड़ मदे । ८९ । कड़ति । कड़ङ्गरः (16) । काड़ः । कड़ेः कुटादि-
कार्यभावादन्वयापि पाठे न दोषः । एवं कुटादिपाठबलादकङ्गीदित्यत्रापि
अतो हलादेर्लघोरि (७।२।७) त्यनिग्लक्षणाया वृद्धेरप्यभाव इति केचित् ।
अपरि तु टवर्गान्तानुरोधेनेह निर्दिश्यत इति ब्रुवते । भ्वादिष्वस्य पाठस्तु
स्वरभेदार्थः (17) ।

लुठ संश्लेषणे । १०० । लुठति । लुठिता । अलुठीत् ।

लुड़ इत्येके । १०१ । लुड़ति । लुड़िता ।

हुड़ सहने । १०२ । हुड़ति । हुड़िता (18) ।

कुड वाल्ये । १०३ । कुडति । कुडिता । कोडम् । कोडः ।

पुड़ उत्सर्गे । १०४ । पुड़ति । पुड़िता ।

घुट प्रतिघाते । १०५ । घुटति । घुटिता । घोटकः ।

तुड़ तोड़ने । १०६ । तुड़ति । तुड़िता ।

थुड़ ठुड़ संवरणे । १०७।१०८ । थुड़ति । थुड़िता । थुड़ति । थुड़िता ।

खुड़ कुड़ इत्येके । १०९।११० । खुड़ति । खुड़िता । “खीड़ः खञ्जे
त्रिषु स्मृतः ।” कुड़ति । कुड़िता ।

हुड़ संघाते । १११ । हुड़ति । हुड़िता ।

(16) मतान्तरे कड़ङ्गरश्चोऽयम् । तथाच हरदत्तः—“कड़ मदे । कड़तीति कड़ः । कड़ं करोती-
त्यत एव निपातनात् खच् । कड़ङ्गरी सापसुदगादि काष्ठमुच्यते” इति । कड़ङ्गरी वृक्षं क्लीव इत्यमरः ।
कड़ङ्गरदक्षिणाच्छेति (५।१।६९) कप्रत्यये कड़ङ्गरमर्हति कड़ङ्गरीयो वृषः । नौवारपाकादिकड़ङ्गरीयैरिति
रघुकाव्ये ।

(17) उञ्छतिवत् । उहि उञ्छे इत्यत्र टीका द्रष्टव्या ।

(18) साधवभट्टेतिथ्यामयं न दत्तः ।

बुङ् भुङ् इत्येके । ११२।११३ । बुङ्ति । बुङ्तिता । भुङ्ति । भुङ्तिता ।
स्फुर स्फुरणे सञ्चलने दीप्तौ च । ११४ । स्फुरति । स्फुरिता । निष्फुरति ।
निस्फुरति । स्फोरयति स्फारयति । अस्फुरत् अस्फारत् । पुस्फोरयिषति ।
पुस्फारयिषति ।

स्फर इत्येके । ११५ । अदुपधः । स्फरति । पस्फार ।

स्फुङ् बुङ् संवरणे । ११६।११७ । स्फुङ्ति । स्फुङ्तिता । बुङ्ति । (19) ।

क्रुङ् निमज्जने । ११८ । क्रुङ्ति । क्रोङ् । क्रोङ्ता ।

भृङ् इत्यप्येके । ११९ । भृङ्ति । वभर्ज । भृङ्तिता ।

धुङ् इत्यपरे । १२० । धुङ्ति ।

स्फुल सञ्चलने । १२१ । स्फुलति । पुस्फोल । स्फुलिता । निष्फुलति ।
निःस्फुलति । इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

गुरी उद्यमे । १२२ । गुरते । जुगुरे । गुरिता । उदगूर्णः । उदगूर्णवान् ।
इति आत्मनेभाषः । अयमनुदात्तेत् ।

णू स्तवने । १२३ । नुवति । प्रणुविता । न्यनुवीत् । नूत्वा । नूतः ।

धू विधूनने । १२४ । धुवति । धुविता । धुवित्रम् । केचिदत्र गुण-
मिच्छन्ति । धुवित्रम् । धूतम् ।

गु पुरीषोत्कर्गे । १२५ । गुवति । जुगाव । जुगुवतुः । गुता । गुष्यति ।
अगुषीत् । अगुताम् । अगुतम् । गूनः । गूणवान् ।

ध्रु गतिस्थैर्ययोः । १२६ । ध्रुवति । ध्रुविता । अध्रुवीत् । ध्रुवः ।
इति कुटादिष्वजन्ता एते परस्मैपदिनः ।

कुङ् शब्दे । १२७ । कुवते । कुता । अकुत । चोक्तयते । कूड्ति ।
दीर्घान्तोऽयमित्येके इच्छन्ति । कुवते । कुविता । आकूतम् । विकूतमिति ।

वृदिति । कुटादि परिसमाप्तेः ।

पृङ् व्यायामे । १२८ । व्याप्रियते । व्याप्रे । व्यापर्ता । व्यापरिष्यते ।
व्यापुर्षते । व्यापारयति । व्यापीपरत् । व्यापृत्य । व्यापृतः । व्यापारः ।
संपारः ।

सृङ् प्राणत्यागे । १२८ । म्रियते । ममार । मर्त्ता । मरिष्यति ।
अम्रियत । सृषीष्ट । अमृत । सुमूर्षति । मरीच्यते । मारयति । अमीम-
रत् । सृत्वा । मृतः । मृत्युः । मरः । अमरः । इति आत्मनेभाषौ ।
अजन्ताविमावात्मनेपदिनौ ।

रि पि गती । १३० । १३१ । रियति । रिराय । रिर्य्यतुः । रीता ।
रीयात् । अरैषीत् । रिरिषति । रीर्यते । पियति । पिपाय । पेता ।

धि विधारणे । १३२ । धियति । दिधाय । दिध्यतुः । धेता ।

क्षि निवासगत्योः । १३३ । क्षियति । चिच्छाय । क्षयः । प्रक्षीय । क्षीणं
क्षितम् । क्षयी ।

षू प्रेरणे । १३४ । सुवति । अभिषुवति । सविता । सूर्यः । सृतः ।

कृ वित्तेपे । १३५ । किरति । अवकिरते ह्रस्वी खयमेव (२०) ।
अपस्किरते वृषभः । चकार । चकारतुः । चकरः । करिता करीता ।
अकारोत् । चिकरिषति (२१) । चेकीर्य्यते । विकिरः विष्किरः । उत्कारो
धान्यानाम् । उत्कारो रजसाम् । कीर्णः । कीर्णिः ।

गृ निगरणे । १३६ । गिरति गिलति । अवगिरते । संगिरते । विजि-
गरिषति । निजिगिल्यते । उदुगीर्णम् । उदुगारः । तिमिङ्गिलः । गरः ।
गलः । इति परस्मैभाषाः । परस्मैपदिन इत्यर्थः । षूप्रभृतय उदात्ताः ।

हृङ् आदरे । १३७ । आद्रियते । आदर्त्ता । आदिदरिषते । देद्रीयते ।
आहृत्यः । आदरी । आहृतः ।

धृङ् अवस्थाने । १३८ । ध्रियते (२२) । दध्रे । धर्त्ता । दिधरिषते ।
धर्मः । आधारः । इति आत्मनेभाषौ । किरादिकार्य्यानुरोधेन धृङ्सृङो-
नन्तरं नोपदिष्टौ एतौ ।

(२०) सूपाकर्षैकिरादिसनाञ्चान्वात्मनेपदादिति (३।१.८७, वा) कर्मकर्त्तरि यक्चिणोर्निषेधः । अवा-
कीरष्ट अवाकरिष्ट अवाकरीष्ट वा ह्रस्वी खयमेव । खदेहं पांश्चादिनावकिरति अ आहणोतिस्त्वर्थः ।

(२१) किरश्च पञ्चम्य इति (७।१।७५) सजि नित्यमिट् । नाव वृत्तौ वेति (७।१।३८) प्रवर्त्तते वामनहरदत्त-
मते । भागवतकारस्त्ववापि दीर्घविकल्पमाह । सान्द्राजपुस्तके चिकरौषतीति दीर्घोदाहरणमपि दत्तम् ।
उपुस्तके तु केवलञ्छोदाहरणमेव ।

(२२) “ध्रियते खेदलवीदृगमोऽपि ते” इति रघुकाव्ये । “ध्रियते कुसुमप्रसाधनम्” इति कुमारः ।

प्रच्छ ज्ञीसायाम् । १३९ । पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छुः ।
प्रष्टा । प्रच्छति । अप्राचीत् । अप्राष्टाम् । पिपृच्छिषति । परीपृच्छते ।
पृष्टा । पृष्टः । प्रश्नः । पृच्छा । शब्दप्राट् । शब्दप्राशी । शब्दप्राशः । इति पञ्च
चैते किरादयः । हृदिति किरादिपरिसमाप्तेः । (23)

सृज विसर्गे । १४० । सृजति । ससर्ज । ससृजतुः । स्रष्टा । स्रच्छति ।
अस्राचीत् । सिस्सृक्षति । सरीसृज्यते । सृज्यते अङ्गया मालां धार्मिकः (24) ।
असर्जि मालां अङ्गया धार्मिकः । सर्गः । सृष्टिः । स्रक् । स्रजौ । स्रग्वी ।

टुमसृजो शुद्धौ । १४१ । मज्जति । ममज्ज । मङ्क्ता । मङ्क्षति ।
अमाङ्गीत् । अमाङ्क्ताम् । मिमङ्क्षति । मामज्जाते । मग्नः । मज्जनम् ।
साधुमक् । मज्जथुः । मङ्क्ता मक्ता । महुः । मङ्गुरः ।

रुजो भङ्गे । १४२ । रुजति । रोक्ता । रुग्णः । रुक् । रुजा । रोगः ।
रक्ता । कूलसुद्रुजः ।

भुजो कौटिल्ये । १४३ । भुजति । भोक्ता । बुभुक्षति । बोभुज्यते ।
भुक्ता । भुग्नः ।

कुप स्पर्शे । १४४ । कुपति । चुच्छौप । कोप्ता । कोप्सति । अक्क्षीप्सीत् ।
चुच्छुप्सति । चोक्क्षुप्यते । कुम्पा । कुप्तः ।

रुश रिश हिंसायाम् । १४५ । १४६ । रुशति । रोष्टा । रिशति । रेष्टा ।

लिश गतौ । १४७ । लिशति । लिलेश । प्रलेष्टा । अलिक्षत् । लेशः ।

सृश संस्पर्शे । १४८ । सृशति । पस्पर्श । स्पष्टा स्पर्ष्टा । स्पच्छति
स्पच्छति । अस्पाचीत् अस्पाचीत् अस्पृक्षत् । अस्पाष्टाम् अस्पार्ष्टाम् अस्पृक्षताम् ।
पिस्पृक्षति । परीस्पृक्ष्यते । स्पृष्टा । स्पृष्टः । स्पर्शः । मन्त्रस्पृक् । उदकस्पर्शः ।
इति परस्मैभाषा अनुदात्ताः । एते प्रच्छप्रभृतयः ।

(23) एवं चिकरिषतीति । निगरिषति निगलिषति । दिदरिषते दिधरिषते पिपृच्छिषतीत्युदाहरणानि ।
उद्दिधौर्षुरिति तु भौवादिकयोर्धङ्धञो रूपम् । किरश्च पञ्चभ्य इति (७।१।७५) किरादिफलं सनि
नित्यमिट् ।

(24) अत्र सृजेः अङ्गोपपन्ने कर्त्तव्येति भाष्यात् कर्मकर्त्तरि तङ् । “सृजियुज्योः श्यंसु” (१।१।८७, वा)
इति श्यञ् । नतु यक् । अङ्गया निष्पादयतीत्यर्थः ।

विच्छ गतौ । १४८ । विच्छायति । विच्छेत्तुदादिपाठसामर्थ्यादाय-
प्रत्ययान्तादपि शो () भवति यथा जुगुप्सत इत्यत्रात्मनेपदम् । एकदेश-
पाठात् । अन्ये तु अत्र पाठसामर्थ्येन सार्वधातुकेऽप्यायप्रत्ययस्य विकल्प-
विधानमाचक्षते । तथाच च्छोः शूङनुनासिके चेत्यत्र (६।४।१८) गां
विच्छतीति गोविड़िति न्यासे दृश्यते । एवञ्च विच्छति विच्छायति । विविच्छ
विच्छायाञ्चकार । विच्छिता विच्छायिता । विच्छायन्ती विच्छायती ।
विच्छयति । विच्छाययति । अविविच्छत् अविविच्छायत् । विच्छित्वा
विच्छायित्वा । विच्छितः विच्छायितः । विश्रः । इति परस्मैभाष उदात्तः ।

विश प्रवेशने । १५० । विशति । निविशते । वेष्टा । अविचत् । विष्टम् ।
वेशः । वेशनम् ।

मृश आमर्शने । १५१ । मृशति । मृष्टा मर्ष्टा । मृच्यति मर्च्यति ।
अम्राचीत् अमार्चीत् अमृचत् । अम्राष्टाम् अमार्ष्टाम् अमृचताम् ।

नुद प्रेरणे । १५२ । नुदति । नुनेद । नीत्ता ।

षदृष्ट विशरणे । १५३ । सीदति । ससाद । सत्ता । असदत् ।
सिषत्सति । सीदती सीदन्ती । सादः सद इति ज्वलादिपाठात् । (26)

शदृष्ट शानने । १५४ । शीयते । शशाद । शक्ता । शत्स्यति । शिशत्-
सति । भ्वादिष्वयं पठितः । स्वरार्थं पुनरत्र पठ्यते (27) । इति परस्मैभाषा
अनुदात्ताः । एते विशिप्रभृतयः । हलन्ता अप्येतेऽनिट्प्रकरणे पुनः
परस्मैपदिन उक्ताः ।

मिल सङ्गमे । १५५ । मिलति मिलते । न्यमेलीत् न्यमेलिष्ट (28) ।
अयमुदात्तः ।

(25) तुदादिभ्यः श इत्यनेन (३।१।७७) शप्रत्यय इत्यर्थः ।

(26) अत्र पाठे प्रयोजनं सीदती सीदन्तीति नुम्बिकल्पः । भूदौ पाठः ज्वलादिवात् सादः सद
इति वा णप्रत्ययार्थः । स्वरमेदार्थश्च । भूदौ सीदतीत्यस्य शप्तिपोरनुदात्तत्वाद् धातो (६।१।१६२)
रित्याद्युदात्तत्वम् । तुदादौ तु प्रत्ययस्वरिण मध्योदात्तत्वम् ।

(27) शदेः शित इति (१।३।६०) तङ्बिधानादत्र नुम्बिकल्पप्रयोजनं नास्ति । स्वरभूदस्तु प्रयोजनम् ।
तत्रपूर्ववत् तुदादौ अस्य मध्योदात्तत्वम् ।

(28) पुनः पाठः कर्त्तृभिर्प्राये तङ्बर्थः ।

मुच्ल मोक्षणे । १५६ । मुञ्चति मुञ्चते । मुमोच मुमुचे । मुमुचतुः
मुमुचाते । मोक्ता । मोक्षति मोक्षते । अमुचत् अमुक्त । मुमुचर्त मुमुचति ।
मोक्षते वत्सः स्वयमेव । मुक्तम् । मुक्तिः । निर्मोक्तः । नखमुचं धनुः ।
मुक् । मुक्ता । मौक्तिकम् । मोक्षः ।

लुप्ल छेदने । १५७ । लुम्पति लुम्पते । लुलोप लुलुपे । लोप्ता ।
लोप्स्यति लोप्स्यते । अलुपत् अलुप्त । लोलुप्यते । लोपः ।

विद्ल लाभे । १५८ । विन्दति विन्दते । वेत्ता । वेदयति । मतान्तरे
वेदिता । वेदिष्यति । अविदत् अविस्त । विन्नम् । कलापतन्त्रेऽप्यस्यानिट्-
त्वमिष्यते । वेत्ता । विन्नः । विस्तम् (29) ।

लिप उपदाहे । १५९ । लिम्पति लिम्पते । लिलेप लिलिपे । लेप्ता ।
अलिपत् अलिपत अलिप्त । लेप्यम् । लिम्पः । विलेपिका ।

षिच क्षरणे । १६० । सिञ्चति सिञ्चते । निषिञ्चति । सिषेच सिषिचे ।
सेक्ता । सेच्यति सेच्यते । न्यषिञ्चत् । असिचत् असिचत असिक्त । सिसिञ्चति
सिसिञ्चते । निषिषिञ्चति । सेसिच्यते । निसेसिच्यते । अभिषेकः । इति
उभयतोभाषाः । स्वरितेतः मिलप्रभृतयः । अनुदात्ताः मुच्लप्रभृतयः ।

कृती छेदने । १६१ । कृन्ति । कर्त्तुम् । कर्त्तिता । कर्त्तुं स्यति कर्त्तिष्यति
कर्त्तुं सौष्ट कर्त्तिषीष्ट (30) । अकर्त्तुम् । चरीकृत्यते । कर्त्तयति । अचीकृतत्
अचकर्त्तत् । कृत्तिः । कृत्तम् । कृत्तवान् । विकर्त्तनः (31) ।

खिद परीघाते । १६२ । खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । खेत्स्यति ।
अखेत्सुत् । अखिन्ताम् । चिखित्सति । चेखिद्यते । खित्वा । खिन्नः ।
खिद्यते खिन्ते इति गणान्तरपाठात् ।

(29) व्याघ्रभूतिमतेऽयं सेट् । भाष्यमते लनिट् ।

(30) कर्त्तुं स्यति प्रयोगः । तव सेऽसिचि कृतपृष्ठच्छृददृष्टदृष्ट इति (७.२।५७) वेठ्त्वम् । लिङ्-सिचा-
वात्मनेपदेष्विति (१।२।११) भक्षादिलिङ् क्त्वम् । तेन कर्त्तुं सौष्ट । पक्षे कर्त्तिषीष्टेति ।

(31) कथं “विरहिनिज्जननकुलमुखाकृतिकेतकीदनुरिताग्र” इति जयदेवः ? उणादिषु द्रष्टव्यः ।
लाटि तु निकर्त्तन एव ।

पिश अवयवे । १६३ । पिंशति । पिपेश । पेशिता । पिशितम् । पेशी ।
इति परस्मैभाषाः । एते कृतिप्रभृतयः परस्मैपदिनः । उदात्ताश्च खिदिवर्जम् ।
वृदिति । मुचादेस्तुदादेश्च परिसमाप्तेः । मुचादयस्तुदादयश्च वृत्ताः
समाप्ता इत्यर्थः ।

इति महामहोपाध्याय (३२) श्रीमेलेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे तुदादीनां वृत्तिः ॥ ६ ॥

अथ रुधादय उच्यन्ते ।

रुधिर् अवरणे । १ । रुणद्धि । नित्यत्वाद् विकरणेन गुणो बाध्यते ।
रुन्धे । रुरोध रुक्धे । रोद्धा । रोढ्यति रोढ्यते । अरुधत् अरोक्षीत् अरुद्ध ।
समरुद्ध विक्रमः स्वयमेव ।

भिदिर् विदारणे । २ । भिनक्ति भिन्ते । अभिदत् अभैत्सीत् अभिस्त ।
भिदा । भेदः । भित्तिः ।

क्षिदिर् द्वैधीकरणे । ३ । क्षिनक्ति क्षिन्ते । चिच्छेद चिच्छिदे । अच्छिदत्
अच्छैक्षीत् अच्छिस्त । दधि चिच्छिस्तति । रज्जुच्छिद् ।

रिचिर् विरेचने । ४ । रिणक्ति रिङ्क्ते । अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त ।
रिरिचति रिरिचते । रेरिचते । विरेकः । रिक्थं द्रव्यम् ।

विचिर् पृथग्भावे । ५ । विनक्ति विङ्क्ते । अविचत् अवैक्षीत् अविक्त ।
विविक्तः । विवेकः पृथगात्मता । विवेकी ।

क्षुदिर् सम्प्रेषणे । ६ । क्षुणक्ति क्षुन्ते । अक्षुदत् अक्षौक्षीत् अक्षुत् ।
क्षुषम् । क्षुद्रः ।

युजिर् योगे । ७ । युनक्ति युङ्क्ते । प्रयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । संयुनक्ति ।
अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त । युङ् । युञ्जौ । योगः । अश्वयुक् । युग्यम् । युगम् ।
युज्यत इति युज समाधाविति देवादिकस्य । (१)

(३२) चणुसके वैयाकरणगणपञ्चानन इत्यवधिक्तः पाठः ।

(१) प्रजासु वृत्तिं यमयुङ्क्त वेदितुमिति स्मरितेत्यात् नङ् ।

उद्धृदिर् दीप्तिदेवनयोः । ८ । कृणन्ति कृन्ते । चच्छर्द चच्छृदे । कर्दिता ।
कर्दिष्यति कर्त्स्यति कर्दिष्यते कर्त्स्यते । कृद्यात् कर्दिषीष्ट कृत्सीष्ट ।
अच्छृदत् अच्छृद्दीत् अच्छर्दिष्ट । चिच्छर्दिषति चिच्छृत्सति । चरीच्छृद्यते ।
कर्दित्वा कृत्वा । कृषम् । कर्दिः ।

उहृदिर् हिंसानादरयोः । ९ । हणन्ति हन्ते । ततर्द तहृदे । तर्दिता ।
तर्दिष्यति तर्त्स्यति तर्दिष्यते तर्त्स्यते । हद्यात् तर्दिषीष्ट हत्सीष्ट । अहृदत्
अतर्दीत् अतर्दिष्ट । तितर्दिषति तितहत्सति । तरीहृद्यते । तर्दित्वा हत्वा ।
हृषम् । हृषवान् ।

इति उभयतो भाषाः स्वरिततः । कृदिहृदिवर्जमनुदात्ताः ।

कृती वेष्टने । १० । कृणन्ति । कर्त्तिता । कर्त्सिष्यति कर्त्स्यति ।
अकर्त्सीत् । चिकर्त्सिषति चिकृत्सति । चरीकृत्यते । कृषम् । इति परस्मैभाष
उदात्तः । ऋदुपधतकारान्तानुरोधेन पृथगयं परस्मैपदी निर्दिश्यते ।

इन्दिन्धि दीप्तौ । ११ । इन्धे । इन्धाते । इन्धते । इन्धाच्चक्रे । इन्धिता ।
इन्दिषति । इद्धमस्य । इन्धित्वा । समित् । इन्धानः ।

खिद दैन्ये । १२ । खिन्ते । खिन्दाते । खेत्ता । अखिप्त । खिन्दानः ।
खिद्यत इति दैवादिकस्य । खिन्दतीति खिद परिघात इत्यस्य ।

विद विचारणे । १३ । विन्ते । विन्दाते । वेत्ता । विन्नम् । वित्तम् ।

इति आत्मनेभाषा अनुदात्ततः । इन्धिवर्जमनुदात्तौ ।

शिष्टल्ल विशरणे । १४ । विशिनष्टि । शिष्टा । शिष्यति । शिनष्टु । शिणिष्ट ।
शिनषाणि । अशिनट् । अशिषत् । तडि व्यत्यशिचत् । शिशिचति । शिष्टः ।
विशेषः । विशिष्यते । चौरादिकस्य तु विशिष्यत इति ।

पिष्टल्ल सञ्चूर्णने । १५ । पिनष्टि । चौरस्य पिनष्टि । धानाः पिनष्टि ।
पिष्टः । पेष्टा । पिनष्टु । पिण्डि । अपिनट् । अपिषत् । व्यत्यपिचत् ।
पिपिचति । चूर्णपेष्ठं पिनष्टि । उदपेष्ठं पिष्टम् ।

भञ्जो आमर्दने । १६ । भनक्ति । बभञ्ज । भङ्क्ता । भङ्क्ष्यति । अभनक् ।
अभाङ्क्षीत् । अभजि अभञ्जि । विभङ्क्षति । बभञ्ज्यते । भक्ता भङ्क्ता ।
भङ्गुरम् । भग्नः । भङ्गः । भङ्ग्यम् । भङ्गा कुसुम्भम् । भाङ्गीनम् । भङ्गाकटम् ।

भुज पालनाभ्यवहारयोः । १७ । भुनक्ति पृथिवीम् । अन्नं भुङ्क्ते । सुख-
मनुभुङ्क्ते । भोक्ता । भोक्ष्यति भोक्ष्यते । भुनजानि भुनजै । भुनजाव भुनजावहै ।
भुनजाम भुनजामहै । अभुनक् अभुङ्क्त । अभौचीत् अभुक्त । बुभुक्षति
बुभुक्षते । बोभुज्यते । भोज्यम् । भोग्या लक्ष्मोः । भुक्ता । भुक्तम् । भोगः ।
इति अनुदात्ताः । एते शिषिप्रभृतयः ।

ढृह हिंसि हिंसायाम् । १८ । १९ । ढणेटि । ढण्टः । ततर्ह । तर्हिता ।
ढणेटु । ढण्ट । ढण्टानि । अढणेट् । अतर्हीत् । हिनस्ति । जिहिंस ।
हिंसिता । हिनसु । हिन्धि । हिनसानि । अहिनत् । अहिनस्त्वम् अहिनत्
त्वम् । अहिनसम् । अहिंसीत् । जिहिंसिर्षति । जेहिंस्यते । हिंसकः ।
हिंस्रः । हिंसा ।

उन्दी लोदने । २० । उनन्ति । उन्दाञ्चकार । औन्दीत् । उन्दिषति ।
समुन्नं समुत्तम् । समुद्रः । इति उदात्ताः । ढङ्गिप्रभृतयः ।

अनूञ् व्यक्तिस्रक्षणातिगतिषु । २१ । अनन्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति ।
आनञ्ज । अङ्क्ता अञ्जिता । अञ्जिष्यति अङ्गयति । आनक् । आञ्जीत् ।
अञ्जिषति । अञ्जयति । आञ्जिजत् । अञ्जित्वा अङ्क्त्वा अक्ता । अक्तः ।
अक्तवान् । आन्यम् । व्यञ्जनम् । व्यक्तिः । व्यङ्ग्यम् । अङ्गम् । अञ्जिका ।

तन्चू संकोचने । २२ । तनन्ति । ततञ्च । तञ्चिता तङ्क्ता । तञ्चि-
ष्यति तङ्क्ष्यति । अतनक् अतङ्क्त । अताङ्चीत् अतञ्चीत् । तितञ्चिषति ।
तितङ्क्षति । तातञ्चते । तञ्चित्वा तक्ता । तक्तः । तक्तवान् । आतङ्कः ।
तक्रम् ।

ओविजी भयचलनयोः । २३ । विनन्ति । विङ्क्तः । विञ्जन्ति । विवेज ।
विजिता । विजिष्यति । अविजीत् । विविजिषति । विजित्वा । उदुविग्नम् ।
उद्विजितमिति पूर्वकस्य रूपम् । (२)

(२) वस्तुतस्तु उद्विजितमिति उद्विपूर्वाज्जयतेः क्तः । जीहोत्यादिकस्य विजिर् पृथग्भावे इत्यस्यानिट्-
त्वात् । ओविजी भयचलनयोरिति तौदादिकस्य रौधादिकस्य च औदितो निष्ठायामित्यनेन (७।२।१४) निष्ठाया-
मितिङ्त्वात् ।

वृजो वर्जने । २४ । वृणक्ति । ववर्जं ववृजतुः । वर्जिता । वर्जिष्यति ।
अवृणक् । वर्जित्वा । वृक्तम् ।

पृची सम्पर्के । २५ । पृणक्ति । पपर्चं । पर्चिता । अपृणक् । सम्पृक्तम् ।
मधुपर्कः । मधुपर्कमर्हति मधुपर्क्यः । पृक्त इत्यदादिपाठात् । वृक्त इति च ।

इति परस्मैभाषा उदात्तेतः । वृजिप्रभृतय उदात्ताः ।

वृदिति रुधादिगणपरिसमाप्तेः । धातुपारायणे तु गणसमाप्तिर्नैष्यते ।
तेन लुनति पुनति लुनती पुनतीति सिध्यति

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे रुधादीनां वृत्तिः ॥ ७ ॥

अथ तनादय उच्यन्ते ।

तनु विस्तारे । १ । तनोति तनुते । तायते तन्यते । ततान तेने ।
तनिता । तनोतु तनुताम् । तनु तनुष्व । तनवानि तनवै । व्यतानीत्
व्यतनीत् व्यतनिष्ट व्यतत । तितनिषति तितांसति तितंसति तितनिषते
तितांसते तितंसते । तंतन्यते । तन्वन् तन्वानः । तनित्वा तत्वा । ततम् ।
सततं सन्ततम् । सातत्यम् । वितत्य । ततिः । तन्तिः । परीतत् । वितानः ।
प्रतानः । तिततः ।

पणु दाने । २ । सनोति सनुते । सायते सन्यते । सनिष्यति सनिष्यते ।
सायात् सन्यात् । असनीत् असानीत् असनिष्ट असात । असनीः असानीः
असनिष्ठाः असाथाः । सिषासति सिषासते सिषनिषते सिषनिषति ।
सासायते संसन्यते । सनित्वा सात्वा । सातम् । सातिः सतिः सन्तिः ।

चणु हिंसायाम् । ३ । चणोति चणुते । चक्षाण चक्षणे । चणिता ।
अचक्षीत् अक्षत अक्षणिष्ट । चिचक्षिषति । चङ्क्ष्यते । च्क्षाणयति । अचि-
क्षत् । क्षत्वा क्षणित्वा । क्षतम् । क्षतिः । अस्योपदेशे दन्त्यनकार इति
धातुपारायणे व्याख्यातम् । तेन यङ्लुकि चङ्क्षन्ति । चङ्क्षान्तः ।

क्षिणु च । ४ । हिंसायामित्यपेक्षते । क्षिणोति क्षिणुते । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति विकरणापेक्षः लघूपधगुणो न भवति (१) । चिक्षेण चिक्षिणे । क्षेणिष्यति क्षेणिष्यते । अक्षेणीत् अक्षेणिष्ट अक्षित । चिक्षिणिषति । क्षेणयति । चेक्षिष्यते । चेक्षेन्ति (२) । क्षितः । क्षितिः । क्षिणित्वा क्षेणित्वा क्षित्वा ।

ऋणु दीप्तौ गमने च । ५ । अर्णोति अर्णुते । आनर्ण आनृणे । आनृणतुः आनृणाते । अर्णिष्यति अर्णिष्यते । अर्णोतु अर्णुताम् । अर्णुहि अर्णुष्व । आर्णीत् आर्णिष्ट आर्त्त । णत्वस्यासिद्धत्वादकृतणत्वस्य द्विवचनं धातुपारायणे दर्शितम् । अर्णिनिषति अर्णिनिषते । अर्णयति । आर्णिनत् । अर्णित्वा ऋत्वा । ऋतम् । ऋतवान् । स्वर्णं सुवर्णम् (३) । सर्वत्र विकरणापेक्षो गुणः । अन्ये तु संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद् गुणाभावं मन्यमाना ऋणोति ऋणुत इत्यादि रूपमाहुः । एवं मतान्तरेणैव क्षेणोति क्षेणुत इत्यादि ।

तृणु अदने । ६ । तर्णोति तर्णुते । मतान्तरे तृणोति तृणुते । ततर्ण ततृणे । तर्णिष्यति तर्णिष्यते । तरीतृण्यते । केचिदस्योपदेशं मूर्धन्यान्तमाहुः । तन्मते तरीतृण्टि । अन्येषां तरीतृण्ति । तरीतृणीति । तर्णित्वा तृत्वा । तृतः । तृणम् । कर्तृणम् । (४)

घृणु दीप्तौ । ७ । घृणोति घृणुते घर्णोति घर्णुते । जघर्ण जघृणे । घर्णिष्यति घर्णिष्यते । घर्णोतु घृणोतु घृणुताम् घर्णुताम् । घृणु घर्णुहि घृणुष्व घर्णुष्व । जरीघृण्यते । इति विभाषिताः । एते तनादयः स्वरितेः । उदात्ताः । वनु याचने । ८ । वनुते । वन्वाते । वन्वते । ववने । वनिष्यते । अव-

(१) मतान्तरे गुण इति परस्मिन् धातावुक्तम् ।

(२) अयमप्युपदेशे तथर्णोऽन्तः । अस्य णत्वन्तु लाक्षणिकम् ।

(३) स्वर्णमिति पचाद्वच् । सुवर्णमित्यत्र साधवः—“तन्वादीनाम्बन्धस्यपसंख्यानमिति (६।४।७७, वा) उपसर्गस्थोवङ् । संज्ञाशब्दत्वाद् भाषायामप्यस्य प्रयोगः साधुरित्यावेयमेवेत्यौ । शीतनी वर्णोऽस्येति प्रकृते व्युत्पादयितुम् ।” इति ।

(४) तृणमिति घञर्थे कः (१।३।५८, वा) । कर्तृणः तृणजातिविशेषः । अस्मिन् कुशं कुशो दर्भः पवित्रमथ कर्तृणमित्यमरः ।

निष्ट अवत । अवनिष्टाः अवथाः । विवनिषते । वंवन्थते । वनित्वा वत्वा ।
वतः । वतवान् । वनोति ववान ववनतुः ववनुरिति चान्द्रा (5) उदाहरन्ति ।
दन्त्योष्ठ्यादिरयम् ।

मनु बोधने । ८ । मनुते । मेने । मनिथते । अमनिष्ट अमत । मनित्वा
मत्वा । इति आत्मनेभाषावुदात्तौ ।

डुकञ् करणे । १० । करोति कुरुते । कुर्वः कुर्वहे । कुर्मः कुर्महे ।
क्रियते । चकार चक्रे । कर्त्ता । करिष्यति करिष्यते । करोतु कुरुताम् ।
कुरु कुरुष्व । करवाणि करवै । अकरोत् अकुरुत । कुर्यात् कुर्वीत ।
क्रियात् कृषीष्ट । अकार्षीत् अकृत । अकार्षात् अकृषाताम् । अकारि ।
अकारिषाताम् अकृषाताम् । चिकीर्षति चिकीर्षते । चेक्रीयते । कलिमम् ।
कारः । चक्रम् (6) । चक्रिः (7) । कारिमम् (8) । शुचः करः शूकरः ।
पृषोदरादिपाठात् (६।३।१०८) चकारलोपः । अन्येषामपि दृश्यत इति
(६।३।१३७) दीर्घश्चेति । उच्चारविट् शूकरः । इति विभाषितः । उभय-
पद्यम् । अनुदात्तः । नकारान्तेभ्यो भिन्नं रूपमस्यानित्वमकारस्योच्चश्चेति
पृथगनिर्देशः (9) ।

वदिति । । तनादिगणपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतौ

धातुप्रदीपे तनादीनां वृत्तिः ॥४॥

अथ क्रादाद्य उच्यन्ते ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । १ । क्रीणाति क्रीणीते । परिक्रीणीते । विक्री-
णीते । चिक्राय चिक्रिये । क्रेता । क्रेष्यति क्रेष्यते । अक्रीणात् अक्रीणीत ।
अक्रीणीताम् अक्रीणाताम् । अक्रीणाम् अक्रीणि । अक्रीणीत् अक्रेष्ट ।
चिक्रीषति चिक्रीषते । चेक्रीयते । क्रापयति । अचिक्रपत् । क्रयः ।
क्रयम् क्रेयम् । क्रेता । क्रायकः । क्रीणन् क्रीणानः । क्रीत्वा । क्रीतः ।
क्रीत्रिमम् ।

प्रीञ् तर्पणे । २ । प्रीणाति प्रीणीते । पिप्राय पिप्रिये । प्रीणयति ।
अपिप्रीणत् । प्रियः । छात्रप्रियोऽध्यायः ।

श्रीञ् पाके । ३ । श्रीणाति श्रीणीते । श्रेता । अश्रेषीत् अश्रेष्ट ।
आययति । अशिश्रयत् ।

मीञ् हिंसायाम् । ४ । मीनाति मीनीते । प्रमीणाति । प्रमीणीतः ।
ममौ मिम्ये । मिम्यतुः मिम्याते । माता । मास्यति मास्यते । मीयात्
मासीष्ट । अमासीत् अमास्त । मित्सति मित्सते । मेमीयते । मापयति ।
अमीमपत् । मीत्वा । मीतः । प्रमाय । सुमयः । मयः ।

षिञ् बन्धने । ५ । सिनाति सिनीते । सिषाय सिष्ये । सेष्यति सेष्यते ।
सिसीषति सिसीषते । सितः । सिनोतीति सौवादिकस्य ।

स्कुञ् आप्नवने । ६ । स्कुनाति स्कुनीते स्कुनोति स्कुनुते । चुस्काव
चुस्कुवे । स्कोता । स्कूयात् स्कोषीष्ट । अस्कोषीत् अस्कोष्ट । चुस्कूषति
चुस्कूषते । चोस्कूयते । स्कावयति । स्कुत्वा । स्कुतः ।

युञ् बन्धने । ७ । युनाति युनीते । युयाव युयुवे । योता । युयूषति
युयूषते । निरनुबन्धकस्य यौते “रथो युनुक्षण्व” इति (१) सेट एव सनी-
वन्तर्ह्येत (७।२।४८) ग्रहणम् । इति उभयतोभाषा अनुदात्ताः ।

क्लूञ् शब्दे । ८ । क्लूनाति क्लूनीते । चुक्लाव चुक्लुवे । क्लविता ।
अक्लावीत् । क्लूतः । सर्वस्वे तु क्लुञ् शब्द इति (२) ।

(५) चान्द्रास्मिन् परस्मैपदिनमाहुः ।

(६) चक्रामिति षञर्थे के (३।३।४८, वा) कृयादीनां के (४।१।१२, वा) इति द्विवचनम् ।

(७) भाषायां धाञ्कृष्टगमिजनिनिमित्त्य इति (३।२।१०१, वा) किकिनौ ।

(८) भावप्रत्ययान्तादिभ्यस्त्वक्तव्य इति (४।४।२०, वा) कारशब्दादिभ्यम् ।

(९) समुट्कस्य तु क्लो लुटि क्लोऽसुट इति (७।२।१०, वा) वक्तव्यादिट् । सञ्स्कार सञ्स्कारतुः
सञ्स्कारिष्य सञ्स्कारिवेति । ऋतश्च संयोगादेरिति (७।४।१९) गुणः ।

(१) गणस्यमूढनमुवाचरुस्त्वौ चुषं तर्धोर्णोति मथो युनुक्षण्व इति व्याघ्रभूतिकारिकाशोऽयम् ।

(२) उडुपस्ते च क्लुञ् शब्द इति ऋसपाठः । तेनावमनिट् । अक्लावीदिति च तत्र लुङि उदाहरणं
दत्तम् । क्लोता । क्लोष्यति इत्यादि ।

द्रुञ् हिंसायाम् । ८ । द्रूणाति द्रूणीते । द्रविता । अद्रावीत् अद्रविष्ट ।
द्रूतः । द्रूत्वा । दुद्रूषति दुद्रूषते । द्रवितुम् ।

पूञ् पवने । १० । पुनाति पुनीते । पुपाव पुपुवे । पविता । पविष्यति
पविष्यते । अपावीत् अपविष्ट । पुपूषति पुपूषते । पोपूयते । पूत्वा । पूताः ।
विनाशे पूना यवाः ।

लूञ् छेदने । ११ । लुनाति लुनीते । लविता । अलावीत् अलविष्ट ।
अलाविष्ट अलविध्वम् अलविद्धम् । लूत्वा । लूनः । लूनः । लवितम् ।

स्तृञ् आच्छादने । १२ । स्तृणाति स्तृनीते । तस्तार तस्तरे । स्तरिता
स्तरीता । स्तीर्यात् स्तीर्याष्ट स्तरिषीष्ट । अस्तारीत् अस्तरीष्ट अस्तरिष्ट
अस्तरीष्ट । तिस्तीर्यति तिस्तरिषति तिस्तरीषति । स्तारयति । अतस्तरत् ।
ख्यन्तालुङ् । स्तीर्त्वा । विस्तीर्णम् । पुष्पप्रस्तारः । कीर्त्तिविस्तारः ।
वाग्विस्तारः । विष्टरः । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तृणोति विस्तृतमिति
स्तृजः सौवादिकस्य रूपम् ।

कृञ् हिंसायाम् । १३ । कृणाति कृणीते । कीर्णः । कीर्णिः ।

वृञ् वरणे । १४ । वृणाति वृणीते । ववार ववरे । वरिता वरीता ।
वूर्यात् वूर्षीष्ट वरिषीष्ट । अवारीत् अवरिष्ट अवरीष्ट अवूर्यं । विवरिषति
विवरीषति वुवूर्यति । वीवूर्यते । वूर्णः । वूर्णिः ।

धूञ् कम्पने । १५ । धुनाति धुनीते । धोता धविता । दुधाव दुधुवे ।
अधावीत् अधीष्ट अधविष्ट । दुधूषति दुधूषते । दीधूयते । धूनयति ।
अदूधनत् । धूत्वा । धूनम् । धूनः । धोतुं धवितुम् । धृतमिति धात्वन्तरस्य
रूपम् । इति उदात्ता विभाषिताः । एते कृञ्प्रभृतयः ।

शृ हिंसायाम् । १६ । शृणाति । शीर्यते । शशार । शशरतुः शशतुः ।
शरिष्यति शरीष्यति । शीर्यात् । अशारीत् । शिशरिषति शिशरीषति
शिशरीषति । शशीर्यते । शीर्णम् । शीर्णिः ।

पृ पालनपूरणयोः । १७ । पृणाति । पपार । पपरतुः पप्रतुः । पूर्यात् ।
अपारीत् । पिपरिषति पिपरीषति पुपूर्यति । पोपूर्यते । पूर्त्तः । पूर्णं
व्यापृतमिति धात्वन्तरस्य रूपम् ।

सृ हिसायाम् । १८ । सृणाति । सूर्णः । सूर्णिः । पवर्गीयबकारात्
परो न ऋकारोऽयमिति तत्प्रकरणानुरोधेन अन्यत्र शृ हिसायामित्यत्रापि
नोपदिष्टः । (३)

वृ वरणे । १९ । वृणाति । वूर्णम् । वूर्णिः । (४)

भृ भर्त्सने । २० । भृणाति । भूर्णम् । भूर्णिः । भरः । निर्भरः ।
* भरिमम् (५) ।

दृ विदारणे । २१ । दृणाति । ददार । ददरतुः दद्रतुः । दारयति ।
दृन्ताल्लुङ् अददरत् । दीर्णम् । दरः । दरी । दीर्णिः । दाराः ।

जृ वयोहानौ । २२ । जृणाति । जजार । जजरतुः जेरतुः । जीर्णम् ।
जीर्णिः ।

चृ इत्येके । २३ । चृणाति । चीर्णम् । चीर्णिः । (६)

नृ नये । २४ । नृणाति । ननार । ननरतुः । नीर्णम् । नीर्णिः ।
नरः । नारी ।

न्वी इत्येके । २५ । न्विनाति । न्वीनः । न्वीनिः ।

ऋ गतौ । २६ । ऋणाति । अराञ्चकार । अरिता अरीता । आर्णात् ।
ईर्थात् । आरीत् । अरिरिषति अरिरीषति ईर्षिषति । ईर्त्वा । समीर्णम् ।
समीर्णिः ।

गृ शब्दे । २७ । गृणाति । जिगरिषति जिगरीषति जिगीर्षति । गीर्णः ।
गीर्णिः । गीः । गिरौ । गिरः ।

कृ हिसायाम् । २८ । कृणाति । कीर्णः । कीर्णिः । कृ जित्यनेनैव

(३) अथ धातुर्माधवीयधातुवृत्तौ भरीजियन्वे वा न दृश्यते ।

(४) अस्य वृञ्बत् रूपम् । अपि तु नायमात्मनेपदी । कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलैऽपि परस्मैपदार्थः उप-
योगः । तेनास्मिन्पादानं न व्यर्थम् ।

(५) भरणेन निर्भतमिति भावप्रत्ययान्तादिमव्यक्तव्य (४।४।२०, वा) इतीमम् ।

(६) चृ इत्यत्र “चृ इति लेके इति नैवेद्यः । घृणातीत्यादि” इति धातुवृत्तौ सुप्रितम् । सिद्धान्तकौमुद्याच्च
“चृ इत्येके । घृ इत्येके ।” इति वर्त्तते ।

सिद्धे कृ इत्येतस्य स्वादिवद् द्विष्ठाठफलं कर्त्तृभिप्राये क्रियाफलेऽपि परस्मै-
पदार्थम् । एवं वृ इत्यस्य च ।

मृ इत्येके । २८ । मृणाति । मूर्णम् । मूर्णिः । (7) इति उदात्ताः
परस्मैपदिनः शृप्रभृतयः ।

ज्या वयोहानौ । ३० । जिनाति । जीयते । जिज्यो । ज्याता ।
ज्यास्यति । जीयात् । अज्यासीत् । जिज्यासति । जेजीयते । ज्यापयति ।
जीत्वा । जीनः । प्रज्याय । ज्यानिः । ब्रह्मज्यः । (8)

वृ वरणे । ३१ । विनाति । विवाय । वृता । अवृषीत् । विवृषति ।
वेवृषते । वृपयति । वृत्वा । वृनम् । वृनिः ।

री गतिरेषणयोः । ३२ । रिणाति । रिराय । रिर्यतुः । अरैषीत् ।
रेपयति । रीणम् । रीणिः ।

ली श्लेषणे । ३३ । लिनाति । लिनाय लली । लिन्यतुः । विलास्यते
विलेप्यते । लीनम् । लीनिः ।

ग्लो च । ३४ । श्लेषण इत्यपेक्षते । ग्लिनाति । ग्लीनम् (9) ।

वृद्धिः । स्वादिपरिसमाप्तेः । प्लादयस्वागणान्ताः । तेषामपि समाख्यर्थ-
मत्र वृत्करणमित्येके । तेषां व्रीणाति व्रीणातीति दीर्घः । आगणान्तत्वेऽपि
व्रीपर्थ्यन्ता एव चतुर्विंशतिरूपयुज्यन्ते । (10)

व्री वरणे । ३५ । व्रीणाति । व्रीतम् । व्रीतिः ।

व्री भरणे । ३६ । व्रीणाति । व्रीतम् । व्रीतिः ।

क्षीष् हिंसायाम् । क्षीणाति । क्षिया । क्षीत्वा । क्षीतवान् । (11) क्षीतम्

(7) अत्र साधकः—“मृ हिंसायामित्येके इति ज्ञेयः । एवं वदतोऽस्य पूर्वं मृणातिः पाठोऽनभिमत इति
प्रतीयते ।” इति ।

(8) ब्रह्म जिनातीति कविर्धौ सर्वत्र प्रसारणित्यो ङइति (३१२१, वा) वक्तव्याद् ङप्रत्ययः ।

(9) ग घ ङ-च पुस्तकेषु तु “ग्लो च । श्लेषण इत्यपेक्षते । ग्लिनाति । ग्लीनम्” इति पाठः ।

(10) “आगणान्तत्वेऽपि व्रीपर्थ्यन्ता एव ते चतुर्विंशतिरेवं दृश्यन्ते । अन्येषामनुपयोगादिति मान्दान-
पुस्तकद्वये पाठः ।

(11) क्षियो दीर्घादिति (२१२४६) तुल्यतदीर्घस्य क्षियतेरेवेत्याहुः । व्रीव्रीक्षीति “एषां वयाणां ऋसः ।
क्षेषाश्चिन्तते तु न ।” इति भट्टोजिः ।

ज्ञा अवबोधने । ३७ । जानाति । प्रादीनां ऋस्व इति (७।३।८०) ऋस्वत्वमिह नास्ति । दीर्घान्तादेशविधानबलात् । ऋस्वत्वे वातो दीर्घो यजीति (७।३।१०१) दीर्घत्वम् । सर्पिषो जानीते । मधुनो जानीते । जज्ञो । ज्ञाता । अज्ञासीत् । जिज्ञासते । जाज्ञायते । ज्ञापयति । ज्ञातिः । ज्ञातम् । सर्वज्ञः । प्रज्ञानम् । प्राज्ञः । संज्ञा । पथिप्रज्ञः । मनसाज्ञायी ।

बन्ध बन्धने । ३८ । बध्नाति । बबन्ध । बन्धा । भन्त्स्यति । बध्नातु । बधान । बध्यात् बध्नीत । अभान्त्सीत् । बिभन्त्सति । बाबध्यते । बन्धयति । बन्धः । बद्धा । उद्बध्य । बद्धः । अजन्तपरस्मैपदिषु चास्योपदेशोऽनिट्प्रकरणानुरोधात् । इति परस्मैभाषाः । ज्याप्रभृतय एते परस्मैपदिनः । अनुदात्ताः ।

वृड् सम्भक्तौ । ३९ । वृणीते । वव्रे । वरिता वरीता । वरिष्यते वरीष्यते । वरिषीष्ट वृषीष्ट । अवृत अवरिष्ट अवरीष्ट । विवरिषते वुवूर्षते । वेव्रीयते । वर्या । वराकः । आत्मनेभाषः । उदात्तः ।

अन्य मोचनहर्षणयोः । ४० । अय्याति । अय्यीते मेखला स्वयमेव । शश्वन्थ । शश्वन्थुः श्वथुः । शन्थिष्यति । शथ्यात् । अश्वन्थीत् । अश्वन्थिष्ट मेखला स्वयमेव । शिश्वन्थिषति । शाश्वथ्यते । श्वन्थना । श्वन्थित्वा शथित्वा ।

मन्य विलोडने । ४१ । मय्याति । मय्यते । ममन्य । अमन्यीत् । अमन्यि । मन्याः । मन्यानौ । मन्यतीति भ्वादिपाठात् ।

अन्य ग्रन्थ सन्दर्भे । ४२।४३ । अय्याति । अय्यीते माला स्वयमेव । अग्रन्थिष्ट माला स्वयमेव । अग्रन्थिः । अर्थभेदाच् अन्येः पुनः पाठः । अय्याति ।

कुन्य संश्लेषणे । ४४ । कुय्याति । कुकुन्य । कुथित्वा कुन्यित्वा । कुन्या । (12)

मृद क्षोदे । ४५ । मृड्नाति । ममर्द । मर्दिता । मृदित्वा । मर्दनम् । मृत् ।

मृड च । ४६ । मृड्नाति । ममर्ड । मृडित्वा । मृडतीति तुदादिपाठात् ।

गुध रोषे । ४७ । गुध्नाति । गुधित्वा । गुधितम् । गुध्यतीति गणान्तरे ।
 कुष निष्कर्षे । ४८ । कुष्णाति । चुकोष । निष्कोषिता निष्कोष्टा ।
 निष्कोषिष्यति निष्कोच्यति । निरकोषीत् निरकुचत् । निश्चुकोषिषति
 निश्चुकुचति । निष्कुषितम् । कुष्यति पादः स्वयमेव कुष्यते पादः स्वयमेव ।
 क्षुभ सञ्चलने । ४९ । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । क्षुभ्नातु । क्षुभाण ।
 अक्षोभीत् । क्षोभते क्षुभ्यतीति गणान्तरपाठात् ।

णभ तुभ हिंसायाम् । ५० । ५१ । नम्नाति । प्रणम्नाति । प्रणनाभ ।
 प्रणेभतुः । प्राणम्नात् । तुम्नाति । नभते नभ्यति तोभते तुभ्यतीति गणान्तर-
 पाठात् ।

क्लिशू विवाधने । ५२ । क्लिश्नाति । क्लेशिता क्लेशा । चिक्लेशिषति
 चिक्लिशिषति चिक्लिचति । क्लिशित्वा क्लिष्टा । क्लिशितं क्लिष्टम् । क्लेशः ।
 क्लेशम् । क्लिश्यत इति देवादिकस्य ।

अश भोजने । ५३ । अश्नाति । आश । अशिता । अशिष्यति । अश्नातु ।
 अशान । अश्नात् । आशीत् । अशिशिषति । अशाश्यते । अनाश्नान् (13) ।
 अशितुम् । अशनम् । अश्नन् ।

उभ्रस उब्धे । ५४ । भ्रस्नाति । दभ्रास । भ्रसिता । भ्रसित्वा भ्रस्त्वा ।
 भ्रस्तः । उदितो वेति (७।२।५६) विशेषणार्थमुदित्वम् । केचित्तृत्पूर्वस्य भ्रसे
 र्गणपाठमिच्छन्ति । तथाच उभ्रस्नातीति रूपम् । नतु भ्रस्नातीति ।

इष आभीक्ष्ण्ये । ५५ । इष्णाति । इयेष । एषिता ।

विष विप्रयोगे । ५६ । विष्णाति । विषम् ।

पुष पुष स्नेहनमोचनपूरणेषु । ५७ । ५८ । पुष्णाति । प्रोषिष्यति ।
 प्रोषित्वा पुषित्वा । पुषितम् । पुष्णाति । प्रोषिष्यति । प्रोषित्वा पुषित्वा ।
 पुषितम् । दाहार्थे भ्वादिगणे एतौ उदितावुक्ता ।

पुष पुष्टौ । ५९ । पुष्णाति । अपोषीत् । पोषिता । पोषतीति भ्वादी ।
 पुष्यतीति देवादिकस्य ।

मुष स्तेये । ६० । मुष्णाति । मोषिता । मुसुषिषति । मुषित्वा ।
मुषितम् (14) ।

खच भृतप्रादुभावे । ६१ । खच्जाति । चखाच । खचिता । खच्जातु ।
चखान । खच्यात् । अखचीत् अखाचीत् । खचितम् ।

खव इत्येके । ६२ । खीनाति । चखाव । खविता । खीनातु । खीनीहि ।
अखीनात् । खीनीयात् । (15) खवितम् । खु इति केचित् । खुनाति ।
इति परस्मैभाषा उदात्ताः । हलन्ता एते अन्यादयः परस्मैपदिनः सेटः । (16)

ग्रह उपादाने । ६३ । गृह्णाति गृह्णीते । जग्राह जगृहे । जगृह्वि
जगृह्वहे । ग्रहीता । ग्रहीष्यति ग्रहीष्यते । अग्रहीत् अग्रहीष्ट । अग्रहीष्टम्
अग्रहीध्वम् अग्रहीष्ट । जिष्टृक्षति जिष्टृक्षते । जरीगृह्णते । ग्रहीतुम् ।
गृहीतम् । गृहीतिः । ग्रहः । उद्ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । जलचरे
ग्राहः । गृहम् । ग्राही । इति विभाषित उदात्तः । अयं स्वरितेदिति-
पृथगस्योपन्यासः । वृद्धिर्नास्ति क्रादिपरिसमाप्तेः ।

इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतो

धातुप्रदीपे क्रादीनां वृत्तिः ॥८॥

अथ चुरादय उच्यन्ते ।

चुर स्तेये । १ । चोरयति । (1) चुरादि णिजन्ताण् णिचञ्चेत्यात्मनेपदं
(१।३।७४) न भवतीत्येके । धातुपारायणे त्वात्मनेपदमुदाहृतम् । चोरयत

(14) सैन्यरेणुमुषिताकंदीधितिरिति रघुकाव्ये । कथं तर्हि मुष्टं प्रति ग्राह्यता स्वमर्थं पालीकृतौ
दस्युरिवासि धनेति प्राकुन्तले ? चिन्त्यम् । आदित्येव्यत्र (७।२।१६) चकारस्तुक्तसमुच्चयार्थत्वादायस्त
वान्तादिवदित्येके । अन्ये तु उणादिषु मुष्टमिति द्रष्टव्यम् इत्याहुः ।

(15) खीनातीत्यबोधि कृते (६।४।१८) एत्येधतूट्स्थिति (६।१।८८) वृद्धिः ।

(16) अस्मात् परं ह्येत चेति धातुं भट्टोजिः पठति । “अत्र क्वचित् ह्येत चेति पठ्यत” इति तु साधवः ।

(I) सत्यापपःश्रित्यादिना (३।१२५) स्थायं चुरादिभ्यो णिजविधानादणिचसुरादिः प्रयोगाभावः ।
अनित्यण्यन्ताचुरादय इति त्वेके । एतच्च भाष्यविरुद्धम् । पुषिरविशब्दश्च इत्यस्य विचारे “ज्ञापयत्याचार्यो
विशब्दने पुषिर्विभाषा णिज्भवतीति । किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् ? सहीपात्तवचः श्रुत्वा जुषुषुः पुष्यमाणवा
इत्येष प्रयोग उपपन्नो भवतीति भगवता विशिष्टविषयत्वेन अनित्यण्यन्तत्वस्याभिधानात् । अतएवा घृषाहेति
गणसूत्रस्य न वैयर्थ्यम् ।

इति । चोरयाञ्चकार चोरयाञ्चके । चोरयिता । चोरयिष्यति चोरयिष्यते ।
चोरयतु चोरयताम् । अचोरयत् अचोरयत । चोरयेत् चोरयेत । चोर्यात्
चोरयिषीष्ट । अचूचुरत् अचूचुरत । चुचोरयिषति चुचोरयिषते । कर्मणि
चिण्वदिट्पक्षे तस्यासिद्धत्वात्सिलोपः । चोरयिष्यते चोरिष्यते । चोरिता
चोरयिता । चोरयिषीष्ट वा चोरिषीष्ट धनं देवदत्तेन । ण्यन्तेभ्यो यङ्नास्तीति
सूचिसूत्रीत्यत्र (३।१।२२, वा) न्यासकारः । रूपावतारे तु णिलोपे प्रत्ययोत्-
पत्तेः प्रागेव कृते सत्येकाच्त्वाद् यङुदाहृतश्चोचूर्यत इति । चोरः । चौरः
(२) । चोरणा । चुरेतिच्छत्रादिगणपाठात् सिध्यति ।

चिति स्मृत्याम् । २ । चिन्तयति । चिन्तयाञ्चकार । चिन्ता । चिन्ति-
पूजिकाथिकुम्बिचर्चश्चेति (३।३।१०५) अकारप्रत्यये विधातव्ये यदङ्विधानं
तद्गुणाभावार्थम् । तत्सामर्थ्यात् कदाचिस्सिलोपो नास्तीति तत्र चिन्तिये-
तीयङुदाहरणव्यः । एवं पूजिया ।

यत्रि संकोचे । ३ । यन्त्रयति । यन्त्रणा ।

स्फुडि परिहासे । ४ । स्फुण्डयति । स्फुण्डिका ।

लक्ष दर्शनाङ्गनयोः । ५ । लक्षयति । लक्ष्यम् । लक्षणम् । लक्ष्मीः ।
लक्ष्मीत्यपि केचित् । लक्षणः । स्वरितेत्वमस्य केचित् प्रतिपद्यन्ते । लक्षयति
लक्षयते इति । एवञ्चास्य स्वरितेत्वं ज्ञापकं णिचश्चेति (१।३।७४) चुरादि-
णिजन्तादात्मनेपदं न भवतीति ।

कुट्टि अनृतभाषणे । ६ । कुन्द्रयति । अचुकुन्द्रत् ।

लड उपसेवायाम् । ७ । लाडयति लाडयाञ्चकार ।

मिदि स्नेहने । ८ । मिन्दयति ।

ओलडि उत्क्षेपणे । ९ । ओलण्डयति । ओलण्डकः । ओलण्डा ।
ओलण्डितः । (३)

(२) चोर इति पचाद्यच् । चौर इति प्रज्ञादित्वात् सार्थेऽण् ।

(३) क्वचिदुकारादिगृह्यते । उल्लङ्घयतीत्यादि । चपलके तु लङ्घयति । लङ्घकः । लङ्घेति
वर्तते । अत्र माधवः—“क्वचिदीदितं पठन्ति । तेषां मते लङ्घयति । अपरे तूकारादिं पठन्ति । तदीकारं
धात्ववयवमुदाहरतां मैत्रेयादीनाम्, इत्संज्ञकत्वमभिदधता मन्येवाञ्च, सर्वेषामनभिमतम् ।” इति ।

जल अपवारणे । १० । जालयति । जालम् ।
 पीड अवगाहने । ११ । पीडयति । अपीपिडत् अपिपीडत् । पीडा ।
 नट अवस्थन्दने । १२ । चौरस्योन्नाटयति । प्रनाटयति । (4)
 अथ प्रतियत्ने । १३ । आथयति । अशिश्रयत् । (5)
 बध संयमने । १४ । बाधयति । अबीबधत् ।
 पृ पूरणे । १५ । पारयति । पार्थ्यति । पारयः । पारकः ।
 ऊर्जं बलप्राप्त्यधारेणयोः । १६ । ऊर्जयति । और्जिजत् । ऊर्जिजयिषति ।
 ऊर्जा । ऊर्जस्वी । ऊर्जितम् । ऊर्कः । ऊर्जौ ।
 वर्णं चूर्णं प्रेरणे । १७।१८ । वर्णयति । चूर्णयति । वर्णं गृह्णाति वर्ण-
 यति । चूर्णैरवध्वंसयति चूर्णयतीति व्युत्पत्त्यन्तरम् ।
 प्रथ प्रस्थाने । १९ । प्राथयति । अप्रप्रथत् ।
 पृथ प्रक्षेपे । २० । पर्थयति । अपीपृथत् अपपर्थत् ।
 षम्ब सम्बन्धे । २१ । सम्बयति । सम्बयाञ्चकार । अससम्बत् ।
 शम्ब च । २२ । शम्बयति । शम्बलम् ।
 भक्ष अदने । २३ । भक्षयति । भक्षयाञ्चकार । अबभक्षत् ।
 कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः । २४ । कुट्टयति मांसम् । कुट्टकः । पाकन्
 कुट्टाकः । कुट्टाकी । कुट्टः । कौट्टिकः । कुट्टनम् । कुट्टिमम् ।
 पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे । २५।२६ । पुट्टयति । चुट्टयति ।
 अट्ट पुट्ट अनादरे । अट्टयति । अट्टिटत् । अट्टिटयिषति । सुट्टयति ।
 सुट्टयाञ्चकार । असुपुट्टत् । सुपुट्टयिषति ।
 लुण्ठ स्तेये । २७ । लुण्ठयति । पाकन् लुण्ठाकः । लुण्ठाकी ।
 शठ श्वठ संस्कारगत्योः । २८।२९ । शाठयति । श्वाठयति ।
 श्वठि इत्येके । ३० । श्वण्ठयति ।

(4) अयं न षोपदेशः ।

(5) भट्टोजिमतैः अथ प्रयत्ने इति । माधव आह “अथ प्रस्थान इति मैत्रेय” इति । अस्माकं पुस्तकेषु तु एतन्नास्ति । परन्तु सर्वत्रैव अथ प्रतियत्न इति पाठो लभ्यते ।

तुजि पिजि हिंसावलादाननिकेतनेषु । ३१।३२ । तुञ्जयति । पिञ्ज-
यति । एतौ षटादिदण्डके गणान्तरेऽपि पठितौ ।

पिस गतौ । ३३ । पेसयति ।

षान्त्व सामप्रयोगे । ३४ । सान्त्वयति । अससान्त्वत् । सिषान्त्वयिषति ।

श्वल्क वल्क परिभाषणे । ३५।३६ । श्वल्कयति । वल्कयति ।

शिण्ह स्नेहने । ३७ । स्नेहयति । अशिणिहत् । सिण्होहयिषति ।

स्मिट अनादरे । ३८ । स्मेटयति ।

स्मिङ् इत्येके । ३९ । स्माययते । (6)

स्निष आलिङ्गने । ४० । स्नेषयति ।

पथि गतौ । ४१ । पन्थयति ।

पिच्छ कुट्टने । ४२ । पिच्छयति ।

छदि संवरणे । ४३ । छन्दयति ।

अण दाने । ४४ । आणयति । विश्राणय । विश्राणनम् । अणयतीति
हेतुमस्मिन् (7) ।

तङ् आघाते । ४५ । ताडयति । अतीतङ् । ताडितः । तङित् ।

खङ् खङ्गि कङ्गि भेदने । ४६।४८ । खाडयति । खण्डयति । कण्डयति ।

कुङ्गि रक्षणे । ४९ । कुण्डयति । कुण्डम् ।

गुङ्गि वेष्टने । ५० । गुण्डयति ।

वटि विभाजने । ५१ । वण्टयति । वटि विभजन इति भादौ पठ्यते ।
ततो हेतुव्यापारे णिचि विभाजनेऽर्थे वण्टयतीति सिध्यतीति । किन्त्वसौ
कार्त्तभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदी । अनेन पुनस्तत्रापि वण्टयतीति
परस्मैपदं स्यात् । अन्ये तु पुनर्वैचित्र्यार्थमस्योपादानमिच्छन्ति ।

चङि कोपे । ५२ । चण्डयति । चण्डः ।

मङि भूषायाम् हर्षे च । ५३ । मण्डयति । मण्डना । मण्डनः ।
मण्डयन्तः ।

(6) चपुस्तके स्मि इत्येके स्माययतीत्यस्ति । माधवस्ताङ्गि स्मिङ् इत्येके इति मैत्रेय इति ।

(7) षटादिपाठास्मिन् ।

भडि कल्याणे । ५४ । भण्डयति । भण्डयाञ्चकार ।

छर्द वमने । ५५ । छर्दयति । प्रच्छर्दिका ।

पुस्त दुस्त आदरानदरयोः । ५६।५७ । पुस्तयति । पुस्तकम् । वुस्तयति ।

चुद सञ्चोदने । ५८ । चोदयति । चोदयामास । चोद्यम् ।

नक्क धक्क नाशने । ५९।६० । नक्कयति । प्रनक्कयामास । धक्कयति ।

चक्क चुक्क व्यथने । ६१।६२ । चक्कयति । चक्कनम् । चुक्कयति ।

चाल शौचकर्मणि । ६३ । चालयति वस्त्रम् । प्रचालयाञ्चकार । चालः ।

अवचालः ।

तल प्रतिष्ठाकरणे । ६४ । तालयति । तालम् । तलमित्यपि भवति ।
चुरादिणिचो यथाभिधानमनित्यत्वात् । तत्र झुपिरविशब्दन इति विशब्देन
प्रतिषेधमेव ज्ञापकं सामान्य मिच्छन्ति । (८)

तुल उन्माने । ६५ । तोलयति । तोलयामास । णिचोऽनित्यत्वात् तुला ।
तुलां करोति तुलयति । (९)

दुल उत्क्षेपे । ६६ । दोलयति । दोला । दुलिः । दौलेयः ।

पुल महत्त्वे । ६७ । पोलयति । पोलकम् ।

चुल समुच्छाये । ६८ । चोलयति । चोलः ।

मूल रोहणे । ६९ । मूलयति । मूलम् । मूलकम् ।

कल पिल क्षेपे । ७०।७१ । कालयति । कालः । पेलयति । पेलः ।

बिल भेदने । ७२ । बेलयति ।

तिल स्नेहेन । ७३ । तेलयति ।

बल भृती । ७४ । बालयति । बालः । बाला । (१०)

पल रक्षणे । ७५ । पालयति ।

(८) एतेन णिजभावेऽपि सैवैधेयते तलशब्दः । अन्ये तु संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद्वद्वद्भावेऽपि
तलमिति व्युत्पादयन्ति ।

(९) मतान्तरं तुल्यार्थेति निर्देशाद् (३३।७२) निपातनेऽङि णिष्ठुकि तुलित्याङ्गः । णिजभावे
प्रमाणाभावात् ।

(१०) गधपुलकयोश्चल भृती । चलयतीति पाठान्तरम् । तदेव भट्टोजिमाधवादि सन्मतम् ।

लूष हिंसायाम् । ७६ । लूषयति । लूषकः ।

शूर्प माने । ७७ । शूर्पयति । शूर्पः ।

चुट च्छेदने । ७८ । चोटयति ।

सुट सञ्चूर्णने । ७९ । मोटयति । मोटनम् ।

पसि नाशने । ८० । पंसयति परम् । परिपंसनम् । पांसुः । पांसुरः ।

व्रज मार्गसंस्कारयोः । ८१ । गतौ च । व्राजयति । (11)

चपि गत्याम् । ८२ । चम्पयति । चम्पयामास । चम्पः ।

क्षपि क्षान्त्याम् । ८३ । क्षम्पयति ।

क्षजि कच्छजीवने । ८४ । क्षजयति । क्षजयामास ।

श्वर्त्त गत्याम् । ८५ । श्वर्त्तयति । श्वर्त्तयाञ्चकार । श्वर्त्तयामास ।

ज्ञप मिञ्च । ८६ । ज्ञपयति । जिज्ञपयिषति ज्ञीप्सति । ज्ञप्तः ज्ञपितः ।

ज्ञापने मारणादिषु चाभिधानमस्यैव । तत्र घटादित्वात् सिध्यति । कर्त्तृभि-
प्रायेऽपि क्रियाफले परस्मैपदार्थं तत्राप्यस्य वृत्तिरिष्यते । (12)

यम च परिवेषणे । ८७ । चकारेण मिदित्यनुक्त्यते । यमयति ।
यमयाञ्चकार ।

चप कल्कने । ८८ । अत्रापि मिदिति वर्त्तते । चपयति ।

बल प्राणने । ८९ । मिदित्येव । बलयति ।

(1) नान्ये मितोऽहेतौ । (13) ज्ञपादि धातुभ्योऽन्ये चौरादिका अहेतौ
णिचि स्वार्थिके णिचि मितो न भवन्ति । तेन अमशमिप्रभृतिषु मित्वाभावं
ज्ञपादिभिन्नेषु चौरादिकेषूपदर्शयिष्यते ।

घट्ट चलने । ९० । घट्टयति । घट्टना ।

खट्ट संवरणे । ९१ । खट्टयति । अचखट्टत् ।

(11) ङपुस्तके व्रज मार्ग संस्कारगत्योः । व्राजयति । मार्गयति इति पाठः । गपुस्तके व्रज मार्ग-
संस्कारगत्योः । वाजयति अश्वोव्रजदिति पाठः । घपुस्तके व्राजयति अश्वोव्रजदिति ।

(12) वा दानेत्यत्र (७.२।२२) ज्ञप्त इति निपातनं ज्ञपेरिति निष्ठायां सेटौल्यच (६।४।५२) कोयटपद-
मञ्जुर्विकल्पाद् इह ज्ञप्तः ज्ञपित इति सैवेयेणोदाहरणस्य प्रदर्शनमयुक्तमिति साधनः ।

(13) गणोऽस्मिन्निदमेकं गणसूत्रम् । एवञ्चात्र गणसूत्राणि १४ संख्याकानि ।

षट् स्फिट चुवि हिंसायाम् । ८२-८४ । सट्टयति । सिषट्टयिषति ।
स्फोटयति । चुम्बयति । चुभीत्येके । चुम्बयति ।

पूल संघाते । पूलयति । ८५ । (14)

पुंस अभिवर्धने । ८६ । पुंसयति पुंसयामास ।

पुस्त संघाते । ८७ । पुस्तयति । पुस्तकम् ।

टकि बन्धने । ८८ । टङ्कयति । टङ्कः ।

धूस कान्तिकरणे । ८९ । धूसयति । धूसयामास । धूसरः । धूष
इत्येके । धूषयति ।

कीट बन्धने । १०० । कीटयति । कीटः ।

चूर्ण संकोचने । १०१ । चूर्णयति ।

पूज पूजायाम् । १०२ । पूजयति । अपूपुजत् । पूजा । पूगः ।

अर्क स्तवने । १०३ । अर्कयति । अर्कः ।

शुठ आलस्ये । १०४ । शोठयति । शोठः ।

शुठि शोषणे । १०५ । शुण्ठयति ।

जुड़ प्रेरणे । १०६ । जोड़यति । जोड़ितम् ।

गज मार्ज शब्दे । १०७-१०८ । गर्जयति । मार्जयति । (15)

घृ संप्रस्त्रवणे । १०९ । घारयति । घारयामास ।

पचि विस्तारे वचने । ११० । पच्चयति । प्रपच्चः । पक्क इति
भीवादिकस्य पञ्चतेः ।

तिज निशाने । १११ । तेजयति । तेजनम् ।

कृत संशब्दने । ११२ । कीर्त्तयति । अचीकृतत् अचिकीर्त्तत् । अच-
कीर्त्तदिति तु धातुपारायणम् । कीर्त्तिः । कीर्त्तनम् । कीर्त्तनेति युजपि
कालापैरिच्यते ।

(14) अस्मात् प्राक् गघङ्चपुस्तकेषु प्युस (घ) उत्सर्गे (उत्क्षेपे) । प्योसयति (प्योषयति) व्यप (व्यथ-
क्षेपे) । व्यापयति (व्याथयति) । विव्यापयामास । व्याप इति पठितम् । माधवसूत्रे एतान् मैत्रेयादयो
न पठन्तीति ।

(15) ङ्चपुस्तकयोर् गर्ज मार्ज गर्जयति माजयतीति पाठः ।

वर्धं च्छेदनपूरणयोः ११३ । वर्धयति । वर्धयाञ्चकार ।
 कुवि आच्छादने । ११४ । कुम्बयति । कुम्बा ।
 तुवि तुवि तुपि अर्द्दने । ११५।११७ । तुम्बयति । तुम्बयति । तुम्बो ।
 तुम्पयति ।

क्र (क्ल)प व्यक्तायां वाचि । ११८ । क्रा (क्ला)पयति । क्रा (क्ला)पयामास ।
 चुटि च्छेदने । ११९ । चुण्टयति । चुडि इत्येके ।
 इल प्रेरणे । १२० । एलयति । प्रेलयति । ऐलिलत् । मा भवानि-
 लिलत् । (16)

म्रक्ष म्रक्षणे । १२१ । म्रक्षयति । म्रक्षणम् । म्रक्षयामास । अन्यत्र
 म्रक्षति ।

म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि । १२२ । म्लेच्छयति । म्लेच्छयामास ।
 म्लेच्छतीति गणान्तरे ।

ब्रूस वर्धं हिंसायाम् । १२३।१२४ । ब्रूसयति । वर्धयति ।
 गर्धं अभिकाङ्क्षायाम् । १२५ । गर्धयति । गर्धयामास ।
 पूर्वं निक्षेपने । १२६ । पूर्वयति । पूर्वयामास ।
 जसि रक्षणे । १२७ । जंसयति ।

ईड् सुतो । १२८ । ईडयति । ईडयामास । ऐडिडत् ।
 जसु हिंसायाम् । १२९ । चौरस्थोज्जासयति । (17)

पिडि संघाते । १३० । पिण्डयति । पिण्डः ।
 रुष रोषे । १३१ । रोषयति । रुट इत्येके । रोटयति ।
 डिप क्षेपे । १३२ । डेपयति ।

ष्टूप समुच्छाये । १३३ । स्तूपयति । अतूष्टुपत् । स्तूपः ।

इति परस्मैभाषा उदाक्ताः । आ कुस्मादात्मनेपदिनः । कुस्मपथ्यस्ता
 आत्मनेपदिन इत्यर्थः ।

(16) कन्दशस्त्रं न चङ् । नोनयतिध्वनयत्येवयतिभ्य इत्यनेन (३।१।५९) । काममैत्रयोरिति ।

(17) उदित्करणादस्य विजमित्य इति ज्ञापितम् । तेन जसति । जसित्वा जस्वा जासयित्वा ।

चित सञ्चेतने । १३४ । चेतयते । चेतयमानः । चेतयामास । चिचेतयिषते ।
 दशि दंशने । १३५ । दंशयते । (18)
 दसि दर्शनहिंसयोः । १३६ । दंसयते । दंसितम् ।
 डप डिप संघाते । १३७।१३८ । डापयते । डेपयते ।
 तत्रि कुटुम्बधारणे । १३९ । तन्त्रयते । तन्त्रम् । स्वतन्त्रः ।
 मन्त्रि गुप्तभाषणे । १४० । मन्त्रयते । अमन्त्रयत । अममन्त्रत । मन्त्रः ।
 स्पश ग्रहणश्लेषणयोः । १४१ । स्याशयते । अन्यत्र स्पशति स्पशते ।
 तर्ज भर्त्स सन्तर्जने । १४२।१४३ । तर्जयते । तर्जना । तर्जतीति
 भ्रादिपाठात् । भर्त्सयते । भर्त्सना ।
 वस्तु गन्ध अर्दने । १४४।१४५ । अर्दने गतौ हिंसायां याचने वित्तार्थः ।
 वस्तयते । वस्तः । गन्धयते । गन्धः । गन्धकम् ।
 हिष्क हिंसायाम् । १४६ । हिष्कयते । हिष्कितम् ।
 णिष्क परिमाणे । १४७ । निष्कयते । प्रणिष्कयते । निष्कः ।
 लल ईप्सायाम् । १४८ । लालयते । लालना ।
 कूण संकीचने । १४९ । कूणयते । कूणिः ।
 तूण पूरणे । १५० । तूणयते । तूणः । तूणीरः ।
 भ्रूण आशंसायाम् । १५१ । भ्रूणयते । भ्रूणयाञ्चके । भ्रूणः । भ्रूणहा ।
 भ्रूणहत्या ।
 शठ श्लाघायाम् । १५२ । शाठयते । शाठना ।
 यच्च पूजायाम् । १५३ । यच्चयते । यच्चः ।
 स्याम वितर्के । १५४ । स्यामयते । न्यासकृत् तु स्य(श्च)ल वितर्क इति
 नाचार्यराजत्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्य इति (६।२।१३३) स्वरसूत्रे स्या (श्चा)
 लसंप्रतिपत्त्यर्थं पठितवान् । (19)

(18) अगन्तरं गचपुस्तकयोः अर्दं हिंसि हिंसायाम् । अर्दयते । हिंसयते इति दृश्यते । तसौ दस इति तच्च पाठः । तस्य दासयते । दासिगुमिति चोदाहरणं दत्तम् ।

(19) स्या (श्च) ल प्रव इति । स्य (श्च)ल वितर्क इत्यस्याचुरादिणिज्ज्ञानात् पचायच् । तेन स्या (श्च) लशब्दोऽनोदात्त इति हि तल न्यासकारवाक्यम् ।

गूर उद्यमने । १५५ । गूरयते । गूरणा ।

शम लक्ष् आलोचने । १५६।१५७ । शमयते । अशीशमत । लक्षयते
अललक्षत । आलोचनादन्यत्र लक्षयतीति परस्मैपदमेव ।

कुत्स अवक्षेपने । १५८ । कुत्सयते । अकुत्सयत । अचुकुत्सत । कुत्सा ।

भल आमण्डने । १५९ । भालयते । उदभालयत ।

कूट अप्रमादे । १६० । कूटयते । कुट प्रतापन इत्येके । कोटयते । अन्यत्र
कोटयति ।

कुट छेदने । १६१ । कोटयते ।

वन्चु प्रलब्धने । १६२ । वञ्चयते । अववञ्चत । वञ्चना । वञ्चतीति
भ्रादिपाठात् ।

वृषु शक्तिसम्बन्धे । १६३ । वर्षयते । अववर्षत अव्रीहृषत । वर्षणा ।
अन्यत्र वर्षतीति ।

मद हृत्तियोगे । १६४ । मादयते । अन्यत्र माद्यति ।

दिवु परिकूजने । १६५ । देवयते परिदेवकः । अन्यत्र दीव्यतीति । वञ्चु-
प्रभृतिसुदितं पठन्ति । स एवायं धातुरर्थान्तरे चुरादिरित्येवंबोधनार्थम् । (20)

गृ विज्ञाने । १६६ । गारयते । अन्यत्र गिरति । गृणातीति ।

विद वेदनास्थाननिवासेषु । वेदयते । १६७ । निवेदयाच्चक्रे । अन्यत्र
वेत्ति वेद । विद्यते । विन्दते विन्दति । विन्ते । (21)

मन स्तम्भे । १६८ । मानयते । अन्यत्र मन्यते । मनुते ।

यु जुगुप्सायाम् । १६९ । यावयते । अन्यत्र यौति । युनाति ।

कुक्ष कुक्षयने । १७० । कुत्सितक्षयनेऽस्य वृत्तिरिष्यते । कुक्षयते ।
कुक्षयिता । अकुक्षयत । अचुकुक्षत । चुकुक्षयिषते । कुक्षयितः । कुक्षकः ।
कुक्षयतेः क्तिप् । कूः । कुक्षौ । कुक्षः । (2) कुक्ष नाम्नो वेति । कुक्षयत

(20) असौ मैत्रेयसमि उदित्वं प्रत्यभिज्ञानार्थम् । न णिचो विकल्पार्थं भवति । प्रत्यभिज्ञानाच्चनेव
सस्य फलमिति भावः ।

(21) “सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्नोति श्रुत् अस्मिन् शिष्येदं क्रमात् ॥ १ ॥ इति ।

इति कुस्म इति प्रातिपदिकाहा सिद्धमित्यर्थः । कुस्म इत्यस्मात् प्रातिपदिकात् तत्करोतीति णिज्विधेयः । इत्थं णिचि सिद्धे इह त्वात्मनेपदार्थं पठ्यते । न च कुस्म इति प्रातिपदिकं दृष्टमित्याह कुस्ममिति दृष्टमेव । (22) केचित् पुनः कुपूर्वस्य स्मयतेः कुस्मयत इति सिद्धे कुस्मधातुं प्रत्याचक्षते । तान् प्रत्युक्तं कुस्मयतिरकारित इति । कारित इति णिचः पूर्वाचार्य्यसंज्ञा । कुस्मयति रकारित इति चेदख्यन्तः स्मयतिरिति चेदिहापि स्यादित्यर्थः । कोर्नित्य-समासत्वात् । अयुक्तमिदम् । अनन्ता हि निपाताः । कुशब्दोऽपि निपातो नित्यसमासविषयः प्रयुज्यते । ततोऽस्य तिङन्तसन्निकर्षे प्रयोगो न स्यात् (23) । उपसर्गयोगे च । (24) तर्हि कोः प्रागुपसर्गयोग इत्यते । लिङादिप्रत्यये इङागमे द्विर्वचने गुणे भेद उदाहृत एव । (25) अतः कुस्मधातोः कारित एव कर्तव्यः । (26) णिजैव कर्त्तव्य इत्यर्थः ।

चितिप्रभृतय एते आत्मनेपदिनः । अथ आ गणान्ताद् धातूननूद्य पुनर्हितीयं परस्मैपदिप्रकरणमधुनोच्यते । येषां गणान्तरे साक्षान्न दृश्यन्ते तेऽपि शब्दविकरणस्य भ्वादेराकृतिगणत्वात् तत्र वेदितव्याः ।

चर्च अध्ययने । १७१ । चर्चयति । चर्चा । अन्यत्र चर्चति ।

वुक्क भाषणे । १७२ । वुक्कयति । अन्यत्र वुक्कति ।

शब्द शब्दक्रियायाम् । १७३ । शब्दयति । भाषणेऽपि शब्दविशेषेऽस्य हन्ति स्मरन्ति । शब्दायते । शब्दायमान इति तु शब्दं करोतीति व्युत्पत्त्या । उपसर्गादाविष्कारे । प्रशब्दयति । विशब्दयति ।

(22) कुशब्दात् स्मयतेरन्वेषपि दृश्यत इति (३।२।१०१) उपसर्ग्ये कुगतिप्रादय इति समासेन (२।२।१८) कुशब्द इति भावः ।

(23) कुगतिप्रादय इत्यत्र (२।२।१८) अतिङिति (२।२।१८) सम्बन्धान्न समासः । असौ नैकपक्षम् ।

(24) ते प्राग् धातोरिति (१।४।८) कुप्रस्मयत इति स्यात् । एवञ्च कुस्मयाञ्चक्र इत्याम् न स्यात् । अद् च कोः परः स्यात् कुप्रस्मयत इति ।

(25) चुकुस्मयिषत इत्यत्र कोर्द्वि न स्यादित्यं कुस्मयितेत्यादाविडभावः कुस्मायक इत्यादिवङ्गपञ्चव-सम्भवः । तेन कारितएव ।

(26) कुस्मधातोः कुस्मधातुसाभाषेत्यर्थः । कुस्म इति प्रातिपदिकात् कारितेन णिचप्रत्ययेन धात्वर्थे (तत् करोतीत्यर्थः) कुस्मयते इति विकल्पः सम्भवति इत्याशयः ।

कण निमीलने । १७४ । काणयति । काणः । अन्यत्र कणति ।
जभि नाशने । १७५ । जभयति । जभत इतितु जभइत्यस्य रूपम् ।
षूद क्षरणे । १७६ । सूदयति । असूषुदत् । सुषूदयिषति । अन्यत्र सूदते ।
जसु ताडने । १७७ । जासयति । अर्थभेदात् पुनः पठ्यते । जस्यतीति
दिवादेर्जसु मोक्षेण इत्यस्य ।

पश बन्धने । १७८ । पाशयति । पाशाद् विमोचयति विपाशयतीति
चोक्तम् । पश बन्धन इति युजादावेके पठन्ति । पाशयति पशति ।

अम रोगे । १७९ । आमयति । आमः । अन्यत्र अमति । अमः ।

चट स्फुट भेदने । १८० । १८१ । चाटयति । उच्चाटनम् । प्रचाटनम् ।
स्फोटयति आस्फोटयाच्चकार । स्फोटकः । अन्यत्र स्फुटति । स्फोटते ।
चुरादिणिचोऽनित्यत्वाच्चटति विचटतीति च ब्रुवते ।

घट संघाते । १८२ । घाटयति । उद्घाटनम् । अन्यत्र घटते ।
घटयति । (27)

(3) हन्त्यर्थाश्च । येऽन्धेषु नवसु गणेषु हन्त्यर्थाः सन्ति त इह द्रष्टव्याः ।
(28) घातयति । तर्हयति । ताडयति । यस्त्वच हन्त्यर्थः पठ्यते स कार्य-
विशेषार्थ इत्युन्नेयम् ।

दिवु अर्हने । १८३ । देवयति शत्रून् । परिकूजने पूर्वं दर्शितः । अन्यत्र
दीव्यतीति ।

अर्ज प्रतियत्ने । १८४ । अर्जयति । आर्जिजत् । अन्यत्रार्जति ।

बुधिरविशब्दने । १८५ । बोधयति । अजुबुषत् । बुधिरविशब्दने इत्यत्र
(७.२।२३) विशब्दनेप्रतिषेधाद् बुधेर्णिज् विकल्पत इत्येतत् साधितमनेन ।
बोधति । “जुबुषुः पुष्पमाणवा” इति विशब्दने सिध्यति । एतदुपलक्षणम् ।
तेन विचटति तनतीत्यादि सिध्यति । भ्वादिपठितस्य बोधति । अजुषद्
अबोधौदिति ।

(27) प्रविघाटयिता समुत्पतन् हरिदशः कमलाकराणिति भारविः । कमलवनीद घाटनं कुर्वते य
इति सूत्रशतके ।

(28) ते स्वार्थे णिच् लभन्त इत्यर्थः ।

आङ् क्रन्द सातत्ये । १८६ । आङ् परः क्रन्दः सातत्ये णिचमुत्पादयति ।
आक्रन्दयति । आक्रन्दः । आक्रन्दः । आक्रन्दतीत्यन्यत्र ।

लस शिल्पयोगे । १८७ । लासयति । अन्यत्र लसति । (29)

तसि भूष अलङ्कारे । १८८ । १८९ । अवतंसयति वतंसयति । अवतंसः
वतंसः । भूषयति । अवभूषत् । भूषयते रथ्यां स्वयमेव । अन्यत्र भूषति ।

मोक्ष असने । १९० । असनं क्षेपः । मोक्षयति शरान् । मोक्षयति
अस्त्रम् ।

अर्ह पूजायाम् । १९१ । अर्हयति । अर्हणा । अन्यत्रार्हति ।

ज्ञा नियोजने । १९२ । आज्ञापयति । अन्यत्र जानाति ।

भज विष्णुवन्दने । १९३ । भाजयति । भाजः । भाजा भाजी । अन्यत्र
भजति भजते ।

शृधु प्रसहने । १९४ । शर्धयति । अन्यत्र शर्धते ।

यत निकारोपस्कारयोः । १९५ । यातयति । यातना । अन्यत्र यतते ।
निरञ्च धान्यधनयोः । निर्यातयति । प्रतिदाने पूर्ववदुदाहृतम् ।

वस स्नेहनच्छेदापहरणेषु । १९६ । वासयति । वासना । अवहरणे च ।
प्रवासयत्यपराधिनम् । अन्यत्र वसति ।

चर संशये । १९७ । विचारयति । विचारणा । अन्यत्र चरति ।

च्यु हसने । १९८ । च्यावयति । अन्यत्र च्यवते ।

भुवोऽवकल्कने । १९९ । अवलल्कनं पीडनम् । भावयति ब्राह्मणान् तपः ।

ल्लृप च । २०० । कल्पयति । अन्यत्र कल्पते ।

रक लक आस्त्रादने । २०१ । २०२ । राकयति । लाकयति । रघ लग
इत्येके । राघयति लागयति ।

अञ्चु विशेषणे । २०३ । अञ्चयति । अन्यत्राञ्चति ।

लिङ्गि चित्रीकरणे । २०४ । लिङ्गयति । अन्यत्र लिङ्गति ।

मुद संसर्गे । २०५ । मोदयति सत्तून् घृतेन । अन्यत्र मोदते ।

त्रस धारणे । २०६ । त्रासयति मृगान् । अत्र वारणे धारणशब्दः ।
अन्यत्र त्रस्यति । त्रसति ।

उध्नस उच्छे । २०७ । ध्रासयति । पूर्व एवायं धातुर्हि पठ्यते । तेनायं
मुदिदिति ।

मुच प्रमोचने । २०८ । मोचयति । अन्यत्र मुञ्चति मुञ्चते ।

(४) आ स्वदः सकर्मकात् । स्वद आस्वादने इति वक्ष्यति । आ एतस्मात्
सम्भाविकर्मकादेव णिञ् भवतीति मन्तव्यम् । असम्भावितकर्मत्वे तु व्याहृतिः ।
आङ्पूर्वात् स्वद एव सकर्मकादित्येके ।

ग्रस ग्रहणे । २०९ । ग्रासयति फलम् । अन्यत्र ग्रसते ।

पुष धारणे । २१० । पोषयत्याभरणम् । अन्यत्र पोषति । पुष्पाति ।
पुष्यति ।

दल विदारणे । २११ । दालयति । उद्दालः । अन्यत्र दलति ।

पट पुट लट लुट तुजि पिजि मिजि लुजि भजि भुजि लघि त्रसि पिसि
दशि कुसि कुशि दसि घट घटि वृहि वृहं वल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ
लोचृ लोक्त णद कुप तर्क हतु ह्यु भाषार्थाः । २१२।२४५ । पाटयति अन्यत्र
पटति । पोटयति । अन्यत्र पोटति । लाटयति । लोटयति । अन्यत्र लुटति
लोठति । तुञ्जयति । अन्यत्र तुञ्जति । पिञ्जयति । अन्यत्र पिङ्क्ते । मिञ्जयति ।
लुञ्जयति । भञ्जयति । अन्यत्र भनक्ति । भुञ्जयति । लङ्गयति । अन्यत्र
लङ्गते लङ्गति । त्रंसयति । त्रंसनः । पिसयति । दंशयति । अन्यत्र दशति ।
कुंसयति । कुंसः । भ्रुकुंसः भ्रुकुंसः भ्रकुंसः । कुंशयति । दंशयति ।
घाटयति । अयं सङ्घातेऽपि । अतः पुनर्घटिः पठ्यते । अर्थभेदात् । अन्यत्र
घटते घटयति । घण्टयति । घण्टा । हंशयति । हंश्या । वर्हयति । अन्यत्र
वर्हते । वल्हयति । अन्यत्र वल्हते । गोपयति । अन्यत्र गोपायति ।
धूपयति । अन्यत्र धूपायति । विच्छयति । अन्यत्र विच्छायति । चीवयति ।
अन्यत्र चीवते । पोथयति । अपूपथत् । अन्यत्र पुथ्यति । लोचयति ।
अलुलोचत् । अन्यत्र लोचते । लोकयति । अन्यत्र लोकते । नादयति ।
अन्यत्र नदति । कोपयति । अन्यत्र कुप्यति । तर्कयति । ऊहेऽप्ययमधीयते ।

वर्त्तयति । अवीवृत्तत् अववर्त्तत् । अन्यत्र वर्त्तते । वर्द्धयति । अवीवृधत् अव-
वर्धत् । अन्यत्र वर्द्धते । भासार्था इत्येके । भासार्था दोसार्थाः । तेऽप्यत्रेत्येके ।

पूरी आप्यायने । २४६ । पूरयति । अन्यत्र पूर्यते ।

रुज हिंसायाम् । २४७ । रोजयति । अन्यत्र रुजति ।

ष्वद आस्वादने । २४८ । आस्वादयति यवागूम् । असिष्वदत् । इति
स्वदादिः ।

(५) आष्टषाद्वा । धृषु प्रसङ्ग इति वक्ष्यति । एतस्मात् प्राग् वा
णिज्भवतीति मन्तव्यम् । चुरादित्वान्नित्यं प्राप्तस्य णिचो विकल्पः क्रियते ।
युजादिभ्यो ऽत्रापि कचिद् यथाभिधानं विकल्प इष्यते ज्ञापककरणादि-
तुक्तम् ।

युज पृच संयमने । २४९।२५० । योजयति योजति । अन्यत्र युनक्ति ।
पर्चयति पर्चति । अन्यत्र पृणक्ति ।

अर्च पूजायाम् । २५१ । अर्चयति अर्चति । युजादिषु जितां तावत्
कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदिवम् । केवलानामप्यर्चिकथ्यर्हि शुभच्छदि-
मृषीणां स्वरितेत्वं मन्यन्ते । तेनार्चते इत्यपि भवति । अत्र च भवादावर्चं
पूजायामिति लिङ्मुक्तम् । अन्यत्रार्चति ।

षह मर्षणे । २५२ । साहयति सहति । “स एवायं नागः सहति
कलभेभ्यः परिभवम् ।” सहति प्रतिभटम् । “ततः प्रोदसहन् सर्वे ।”
अन्यत्र सहते ।

ईर लेपे । २५३ । ईरयति ईरति । अन्यत्र ईर्त्ते ।

ली द्रवीकरणे । २५४ । विलापयति विलीनयति विलाययति
लयति (३०) । अन्यत्र लीयते लिनाति ।

वृजी वर्जने । २५५ । वर्जयति वर्जति । वर्जितम् । अन्यत्र वृङ्क्ते ।
वृणक्ति ।

(३०) अत्र साधवः “विभाषा लीयतेरित्याल्लविकल्प (६१।६१) मस्यापीच्छन् मैत्रेयी लीलीर्नुगं लुका-
वित्याल्लपत्ते (७।३।३८) लुको विकल्पमाह्वकं चोदाजहार । अत्राल्ले तु लुक् । तदभावे वृज्जायौ च ।
तदयुक्तम् । आल्ले लीनाति लीयत्येवम् । निर्द्देश इति भाष्ये उक्तत्वादस्यत्वाभावात् ।” इति ।

वृष् आवरणे । २५६ । वारयति वरति वरते । अन्यत्र वृणोति । वृणुते ।
जृ वयोहानी । २५७ । जारयति जरति । अन्यत्र जीर्यति जृणाति ।
रिच वियोजनसंपर्चनयोः । २५८ । रेचयति रेचति । अन्यत्र रिङ्क्ते
रिणक्ति ।

शिश असर्वोपयोगि । २५९ । शेषयति शेषति । पर्यशेषयत् पर्यशेषत् ।
अन्यत्र शिनष्टि । विपूर्वोऽतिशये । विशेषयति विशेषति । विशेष्यते ।

तप दाहे । २६० । तापयति तपति । तपते । अन्यत्र तप्यते तपतीति ।
तृप तृप्ती । २६१ । तर्पयति तर्पति । अततर्पत् अतीतृपत् । तृपितम् ।
अन्यत्र तृप्यति तृप्नोति ।

कृदी सन्दीपने । २६२ । कृदयति कृदति । कृद्ध्यति । कृतादि-
साहचर्यादिङ्विकल्पं नास्य मन्यन्ते (३१) । कृषः । कृषवान् । अन्यत्र
कृणन्ति कृन्ते ।

दृभी भये । २६३ । दर्भयति दर्भति । दृभ्यम् । अन्यत्र दृभ्यतीति ।
दृभ संदर्भे । २६४ । पूर्ववदुदाहरणम् । दृभितमिति विशेषः ।
अथ मोक्षणे । २६५ । आथयति अथति ।
मी गतौ । २६६ । माययति मयति । मेता । अचोरादिकैः साहचर्यान्
मिमौषति । अन्यत्र मीनाति ।

ग्रन्थ बन्धने । २६७ । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रथ्नाति । (३२)
क्रथ हिंसायाम् । २६८ । चौरस्योत्क्राथयति । क्रथति क्रथते । अन्यत्र
क्रथयति ।

शीक सर्पणे । २६९ । शीकयति शीकति । अन्यत्र शीकते ।
चीक च । २७० । चीकयति चीकति । चीका ।
अर्द हिंसि हिंसायाम् । २७१ । २७२ । अर्दयति अर्दति अर्दते ।
आर्दिदद् । आर्दीत् । अर्दिदिषति । हिंसयति हिंसति । अन्यत्र हिनस्ति ।

(३१) रीषादिकस्येवेङ्विकल्पः । अतएवायं निष्ठाधामनिङ्घर्षीदित् पठ्यते ।

(३२) ऊपुसकेऽत्र अथ बन्धने आथयति अथतीति दृश्यते । एतद्विपिकरप्रमाद इति प्रतिभाति ।
साधवीयघातुश्चौ भद्रोजिगन्धे चाल ग्रन्थ बन्धन इत्यस्ति ।

आङः षट् पथर्थे । (३३) २७३ । आसादयति आसीदति । आसत्ता ।
आसात्सीत् । अन्यत्र सीदति । असदत् ।

शुन्ध शीचकर्मणि । २७४ । शुन्धयति शुन्धति शुन्धते । शुधितम् । अन्यत्र
शुन्धति ।

कृद अपवारणे । २७५ । क्वादयति क्खदति क्खदते । उरक्कृदः । क्वनः ।
क्खत्तम् । क्वातः । क्खदिः । क्खन् । क्वादिः ।

जुष परितर्पणे । जोषयति जोषति । अन्यत्र जुषते । २७६ ।

धूञ् कम्पने । २७७ । धावयति धवति धवते । अन्यत्र धुनाति धुनीते ।
धूनीति । (३४)

प्रीञ् तर्पणे । २७८ । प्राययति प्रयति प्रयते । निचिफलं केवले
चरितार्थम् इति ख्यन्तात् परस्मैपदमेव ।

अन्य ग्रन्थ सन्दर्भे । २७९ । २८० । ग्रन्थयति ग्रन्थति । अन्यत्र ग्रन्थाति
ग्रन्थते । अन्ययति अन्यति । अन्यत्र अन्यते ग्रन्थाति ।

आप् लभने । २८१ । आपयति आपति । आपत् । अथत्तापोति (३५)

तनु अङ्गोपकरणयोः । २८२ । तानयति तनति । तनित्वा तन्त्वा ।
नितान्तम् । अन्यत्र तनोति तनुते । ततः । उपसर्गाच्च द्वैर्वे । आतानयति
आतनति । वितानयति वितनति । अन्यत्र आतनोति । वितनोति ।

वद सन्देशने । २८३ । वादयति वदते वदति । अन्यत्र वदति ।

मान पूजायाम् । २८४ । मानयति । मानति । अन्यत्र मीमांसते ।
इति परस्मैभाषा उदात्तेतः ।

भू प्राप्तावात्मनेपदी । २८५ । आकुस्मादात्मनेपदीति प्रकरणे भू

(३३) पथर्थो गतिः ।

(३४) “धूनीति चम्पकवनानि धुनीत्यशोकं चतुर्धुनाति धुवति स्फुटितातिसुक्तम् । वायुर्विधुनयति
चम्पकपुष्परणून् यत् कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥ १ ॥” इति कविरहस्यम् । अयं भ्यादौ क्वादादौ
तदादौ खादौ च । खादौ ऋखोपि ।

(३५) अत्र साधवः—“नेत्रेणोपयत इत्यात्मनेपदमपि दर्शितम् । अन्ते तु नेतन् मृष्यन्ति ।” इति ।
असदधिगतपुस्तकेषु लेखनास्ति ।

प्राप्ताविति वक्तव्ये आत्मनेपदीति वचनं केवलास्त्रिजन्ताच्चात्मनेपदं यथा स्यात् ।

भावयते भवते । सूर्योद्गमनं सम्भावयते । इत्यभूतः । अन्यत्र भवति । (36)

वच भाषणे । २८६ । वाचयति वचति । वाचयतः वचतः । अवीवचत्
अवाचीत् । अन्यत्र वक्ति ।

गर्ह निन्दने । २८७ । गर्हयति गर्हति । अन्यत्र गर्हते ।

मार्गं अन्वेषणे । २८८ । मार्गयति मार्गति । अममार्गत् अमार्गीत् । (37)

कठि शोके । २८९ । कण्ठयति कण्ठति । अचकण्ठत् अकण्ठीत् ।
अन्यत्र कण्ठते ।

मृजू श्रीचालङ्कारयोः । २९० । मार्जयति मार्जति । मार्जिता मारुष्टा ।
मार्जयित्वा मार्जित्वा मृष्टा । मृष्टम् । अन्यत्र मार्ष्टि ।

मृष तितिचायाम् । २९१ । मर्षयति मर्षति । अन्यत्र मृषति मृष्यते ।
मर्षति ।

धृष प्रसङ्गे । २९२ । धर्षयति धर्षति । अन्यत्र धृषोति ।

पश बन्धने । २९३ । पाशयति पशति ।

इति युजादौ आधृषीयाः । एते युजादयो विकल्पितणिचः । इतोऽदन्ता
उच्यन्ते ।

कथ वाक्प्रवक्षे । २९४ । कथयति । अचकथत् । कथा ।

वर ईप्सायाम् । २९५ । वरयति । अववरत् ।

गण संख्याने । २९६ । गणयति । अजीगणत् अजगणत् । गण्यः ।
गणनीयः । गण्यः । प्रगणास्ते । प्रगणौ । सुगण् । सुगणौ । सुगणः ।
सुगण्ट्सु सुगण्सु सुगण्ट्सु । (38) ।

शठ श्वठ सम्यगाभाषणे । ३९७ । २९८ । शठयति । श्वठयति ।

(36) पुरुषकारधनपात्रश्राकटायनादिमतानि सैन्यमवप्रतिकूलम् । एतन्मतेषु प्राप्तायेऽपि अर्थं
परस्मैपदी । एवञ्च सुधाकरः सुराद्रमभेवदित्यादि प्रयुज्यत इत्याह । सुराद्रमभवत् । शोभनं राज्यमलभतेत्यर्थः ।

(37) वरं वरेण्यो नृपतेरमार्गीदिति भट्टिः ।

(38) मपूर्वादि गणयतेर्विच् प्रगण् । क्तिपि तु सुगण्यति । अतुनासिकस्य क्तिभक्तौ (७४।१५)रिति
दीर्घः ।

पट वट ग्रन्थे । २८८ । ३०० । पटयति । वटयति । अन्यत्र पटति ।
वटति ।

रह त्यागे । ३०१ । रहयति । अररहत् । विरहः ।

स्तन गदी देवशब्दे । ३०२ । ३०३ । स्तनयति । स्तनयितुनुः । गदयति
गदयितुनुः । “देवो मेघे सुरे राज्ञि” इति मननाद् देवशब्दे मेघध्वनावित्यर्थः ।
प्रथमाहिषचननिर्देशो वैचित्र्यार्थः । (३९)

पत गतौ । ३०४ । पतयति । पतयामास । पतयालुः । अन्यत्र
पतति । अपतत् । (४०)

पष अनुपसर्गे । ३०५ । पषयति । उपसर्गास्तु प्रपषति ।

स्वर आक्षेपे । ३०६ । स्वरयति । स्वरयिष्यति । स्वरः ।

रच प्रतियत्ने । ३०७ । रचयति । व्यरचयत् । अररचत् ।

कल संस्थाने । ३०८ । गतौ च । कलयति । कलयामास ।

चह परिकल्कने । ३०९ । चहयति । विचहः । अन्यत्र ब्रह्मति ।

मह पूजायाम् । ३१० । महयति । महयामास । महयाच्चकार । अन्यत्र
महति अमहदित्येके ।

सार कृप अथ दौर्बल्ये । ३११—३१३ । सारयति । कृपयति । अथयति ।
सृह ईप्सायाम् । ३१४ । सृहयति । सृहा । सृहयालुः ।

भाम क्रोधे । ३१५ । भामयति । अबभामत् । अन्यत्र भामते ।

सूच पौशुन्ये । ३१६ । सूचयति । सोसूच्यते । सूचिः । सूचसूत्रसत्रसाम-
स्तेनसंग्रामसभाजस्थूलस्तनस्तोम इत्येतेषामघोपदेशत्वम् । घोपदेशत्वं ह्योका-
चामेवेष्यते । अिष्वदिष्विष्विष्विभि रैकाज्भिः साहचर्यात् । तेन सोसू-
च्यते तिस्तनयिषति सोसूच्यत इत्यादौ न षत्वम् ।

(३९) अजदन्त्यपरा इति घोपदेशलक्षणमनेकाच्च न । सिङ्गाद्येकाच्साहचर्यात् । तेन सिस्तनयिषतीति
षत्वम् न । अभिनिस्तनो मेघस्येति संज्ञाभावात् षत्वम् ।

(४०) अत्र पत गतौ वेति माघवादिषु पाठः । वा णिजन्त इति वाशब्दस्यार्थः । वादन इत्येके । प्रथम-
पक्षे पतयति पतति । पताच्चकार । णिजविकल्पस्य प्रयोजनमस्यानेकाच्चादात् । पताच्चकार । अपती-
दिति ग्राह्यम् । अदनपक्षे पतयति पातयति । अपीपतत् ।

खेट भक्षणे । ३१७ । खेटयति । आखेटना । खोट इत्येके । खोटयति ।
खोट इति च । ३१८ ।

छोट क्षेपे । ३१९ । छोटयति । छोटकः ।

गोम उपलेपने । ३२० । गोमयति । गोमयाश्वभूव ।

कुमार क्रीडायाम् । ३२१ । कुमारयति । कुमारयाञ्चकार कुमारयाभास ।

कुमारः । कुमारी ।

कुशूल इत्येके । ३२२ । कुशूलयति । कुशूलकः ।

शील उपधारणे । ३२३ । शीलयति । शीलितः । मांसशीलः । मांस-
शीला ।

साम सान्त्वने । ३२४ । सामयति । अससामत् ।

वेल कालोपदेशे । ३२५ । वेलयति । वेला । काल इत्यपि धातुरित्येके ।
कालयति । अचकालत् । कालना ।

पल्लू लवनपवनयोः । ३२६ । पल्लूलयति । पल्लूलयामास ।

वात सुखसेवनयोः । ३२७ । वातयति । अववातत् ।

गवेष मार्गेणे । ३२८ । गवेषयति । अजगवेषत् । गवेषणा ।

वास उपसेवायाम् । ३२९ । वासयति । अववासत् ।

निवास आच्छादने । ३३० । निवासयति । निवासयामास । अनिनि-
वासत् । निनिवासयिषति ।

भाज पृथक् कर्मणि । ३३१ । भाजयति । अवभाजत् । भाजनम् ।

सभाज प्रीतिदर्शनयोः । ३३२ । सभाजयति । अससभाजत् ।

जन परिहाणे । ३३३ । जनयति । जनः । न्यूनः । माघीनः ।

औनयीत् । औनिनत् । (41)

ध्वन शब्दे । ३३४ । ध्वनयति । अदध्वनत् । अन्यत्र ध्वनति ।

कूट परिदाहे । ३३५ । कूटयति । कूटम् ।

(41) औनयीदिति तुच्छान्दसं रूपम् । तथाच नीमयतिध्वनयत्येवयत्यर्थेति इति (३१५१)
च्छन्दसि चङ्निषेधः । काममूनयोरिति तवीदाहरणम् । अङ्गागमाभावश्च वैदिक एव । भाषायासीनि-
नदिति वृत्तिकारादयः । भट्टोजिमते तु औनिनदिति ।

केत ग्राम कुण गुण चामन्त्रणे । ३३६।३३८ । चकारेण कूट इत्यपेक्षते ।
केतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । कूटयति ।

स्तेन चौर्ये । ३४० । स्तेनयति । अतिस्तेनत् । स्तेनः । स्तेयम् ।
इति परस्मैभाषा उदात्ताः ।

अथ आ गर्वादात्मनेपदिनः ।

पद गती । ३४१ । पदयति । पदयाञ्चक्रे । अन्यत्र पद्यते ।

गृह ग्रहणे । ३४२ । गृहयति । गृहयाञ्चक्रे । गृहम् । गृहयांलुः ।

मृग अन्वेषणे । ३४३ । मृगयति । मृगयाञ्चक्रे । मृग्यतीति कण्डादि-
पाठात् । (42)

कुह विस्मापने । ३४४ । कुहयति । कुहयाञ्चक्रे । कुहकः । कुहः ।
कुहना ।

शूर वीर विक्रान्ती । ३४५।३४६ । शूरयति । अशुशूरत । शूरः । वीरयति ।
अविवीरत । वीरः । वीर्यम् ।

स्थूल परिवृंहणे । ३४७ । स्थूलयति । अतुस्थूलत । तुस्थूलयिषते । स्थूलः ।
अर्थ याच्ञायाम् । ३४८ । अर्थयति । अर्थयाञ्चक्रे । आर्त्तयत । अर्त्ति-
ययिषते ।

सत्र सन्तानक्रियायाम् । ३४९ । सत्रयति । सिसत्रयिषते । सत्रम् ।

गर्व माने । ३५० । गर्वयति । गर्वः । अन्यत्र गर्वति । गर्वप्रभृतिष्व-
दन्तत्वप्रयोजनं न दृश्यते । णिचोऽनित्यत्वेन यङोऽभावार्थमिति केचित् ।
(43) इति पदादिः ।

सूत्र वेष्टने । ३५१ । सूत्रयति । सूत्रयाञ्चकार । असुसूत्रत् । सोसूत्रते ।

मूल प्रस्रवणे । ३५२ । मूलयति । मोमूलयते ।

रुक्ष पारुष्ये । ३५३ । रुक्षयति । रुक्षपेधं पिनष्टि । रुक्षम् ।

(42) मृग्यतीति दिवादिपाठादिति केचिन्नान्ये इति साम्प्रजपुस्तकद्वये पाठः । न रत्न मन्त्रिष्यति
कृष्यते हि सदित्यत्र तु कर्मणि खकारः ।

(43) भट्टोजिधरेण तु "अदन्तत्वरामर्थ्याणिक्विकल्पः । धातोरन उदात्त इति (६।१।६२) लिटि
आम् च फलम् ।" इति ।

पार तीर कर्मसमाप्ती । ३५४।३५५ । पारयति । तीरयति ।

पुट संसर्गे । ३५६ । पुटयति । अपुपुटत् । अन्यत्र पुटति ।

कत्र शैथिल्ये । ३५७ । कत्रयति । कात्रेयकः ।

(6) प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च ।

प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे णिञ् भवति । तस्मिंश्च णिचि इष्टवत् (44) कार्य-
मतिदिश्यते । पटुमाचष्टे करोति वा पटयति । अपीपटत् । लघ्वयति ।
अलीलघ्वत् । परत्वाद् वृद्धौ कृतायां सन्ध्रचरलोप इति अनग्लोपित्वम् ।
केचित् पुनर्नाग्लोप इत्यत्र (७।४।२) अगिति प्रत्याहारग्रहणसामर्थ्यादकृताया-
मेव वृद्धौ सन्ध्रचरलोप इत्यग्लोपित्वे टिलोपमिच्छन्ति । तस्मते चापपटत्
अललघ्वदिति भवति । आशिषं करोति आशिषयति । प्रकृत्यैकाजिति
(६।४।१६३) प्रकृतिभावात् टिलोपः । पठन्तमाचष्टे पठयति । युवानमाचष्टे
यवयति । स्त्रन्विणमाचष्टे स्त्रजयति । स्थिरमाचष्टे स्थापयति । बाहुल्याद्
वृद्धभावे स्थपयति च । कुमारीमाचष्टे कुमारयति । खट्वयति । (45)

(7) तत्करोति तदाचष्टे ।

यद्यप्यनेन वाक्यार्थो निर्दिश्यते तथाप्याख्यातार्थस्य प्राधान्यात् प्रधान-
माख्यानं करणं वेति तस्यैव प्रत्ययार्थत्वम् । परिशिष्टसु प्रकृत्यर्थ इति
द्वितीयान्तात् प्रत्ययः । तथाचैवोदाहृतम् ।

(8) तेनातिक्रामति ।

अश्वेनातिक्रामति अश्वयति । हस्तिनातिक्रामति हस्तयति ।

(9) धातुरूपञ्च ।

धातुः स्वेन रूपेणावतिष्ठते । बहुलवचनानुवृत्तेः क्लृप् प्रकृतिवच्च कारकं
भवति । सीताहरणमाचष्टे सीतां हारयति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति ।
आख्यानात् कदन्तात् तदाचष्ट इति क्लृप् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च-
कारकमित्यनेन (३।१।२६, वा) चायमर्थो दर्शितः ।

(44) इष्टवत्कार्यं टिलोपदिकम् । णविष्ठवत् प्रातिपदिकस्य पुंवभावभावटिलोप-यणादिपरप्रादि
विभक्त्योक्तान्वित्यर्थमिति (६।४।५५, वार्तिक) ।

(45) पटीमाचष्टे पटयति । बहुलवचनादिति अधिकः पाठोऽत्र दृश्यते गवपुस्तकयोः ।

(10) कर्त्तृकरणाद् धात्वर्थे ।

कर्त्तुं र्यत् करणं साधकतमं ततो णिञ् भवति । दात्रेण लुनाति दात्र-
यति । अस्मिना च्छिनन्ति असयति । परशुना च्छिनन्ति परशयति । करणस्य
कर्त्तृग्रहणं विशेषणम् । किमर्थम् ? चक्षुरादीन्द्रियवचनो यः करणशब्दस्तत्-
परिग्रही मा भूदिति । तत्परिग्रहे चक्षुरादिशब्देभ्य एव स्यात् ।

चित्र चित्रीकरणे । ३५८ । चित्रयति आलेख्यं करोतीत्यर्थः । चित्रं
करोति चित्रीयत इत्याश्चर्यं करोतीत्यर्थः । कदाचिद् दर्शने च । चित्रयति
चक्षुः । चित्रयति वक्षः ।

अंस समाघाते । ३५९ । अंसयति । अंसः ।

वट विभाजने । ३६० । वटयति । वटेः पुनः पाठोऽर्थभेदात् ।

लज प्राणने । ३६१ । लजयति ।

वटि लजि इत्येके । ३६२।३६३ । वण्टयति । लज्जयति । लज्जना ।
अदन्तेषु पाठवलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यपरे । वण्टापयति । लज्जापयति ।

मिश्र सम्पर्के । ३६४ । मिश्रयति । मिश्रं करोति मिश्रतीति च
कर्मितम् ।

संग्राम युद्धे । ३६५ । संग्रामयति । असंग्रामयत । तस्थौ सिसंग्रामयिषुः
श्रितेषुरिति भट्टिः । संग्रामः ।

स्तोम श्लाघायाम् । ३६६ । स्तोमयति । स्तोम्यम् । अग्निष्टोमः ।

छिद्र कर्णं भेदने । ३६७।३६८ । छिद्रयति । कर्णयति । कर्णेनानुभवति
आकर्णयति । कर्णेन भावयति कर्णयतीति व्याचक्षते ।

अन्ध दृष्ट्युपघाते । ३६९ । अन्धयति । अन्धः ।

दण्ड निपातने । ३७० । दण्डयति । अददण्डत् । दण्डः ।

अङ्ग लक्षणे । ३७१ । अङ्गयति । अङ्गः । अन्यत्राङ्गते ।

अङ्ग पदे लक्षणे च । ३७२ । अङ्गयति । अङ्गयामास । अङ्गना । अन्यत्र
अङ्गति ।

सुख दुःख तत्क्रियायाम् । ३७३ । ३७४ । तदिति सुखदुःखप्राति-
पदिकार्थो निर्दिश्यते । सुखयति । दुःखयति । तत्करोतीत्येवं सिद्धे सोप-

सर्गसमुदायाण्यजयं मिदम् । असुखयत् । अदुःखयत् । सुखं वेदयते
सुखायते । दुःखं वेदयते दुःखायत इत्येव भवति । सुख्यति दुःख्यतीति
कण्ठादिपाठात् ।

रस आस्वादनस्नेहनयोः । ३७५ । रसयति । निरसयति । अन्यत्र रसति ।
व्यय वित्तसमुत्सर्गे । ३७६ । व्ययति । अव्यययत् । अन्यत्र व्ययति
व्ययते । अव्ययीत् ।

रूप रूपक्रियायाम् । ३७७ । रूपयति । रूपं पश्यति निरूपयति ।
विरूपयति वस्त्रम् ।

हेद हैधीकरणे । ३७८ । हेदयति । अचिच्छेदत् ।

व्रण गात्रविचूर्णने । ३७९ । व्रणयति । अव्रणयत् । व्रणम् ।

वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । ३८० । वर्णयति । वर्णयामास ।
वर्णं गृह्णाति वर्णयतीति च दर्शितम् ।

लाभ प्रेरणे । ३८१ । लाभयति । लाभयाञ्चकार । प्रलाभः । उपलाभः ।

(11) बहुलमेतन्निदर्शनम् ।

चुरादावदन्तधातुदर्शनं बहुलं वेदितव्यम् । अतोऽनुक्ता अपीह धातवो
ज्ञेयाः ।

पर्ण हरितभावे । ३८२ । पर्णयति ।

विष्क दर्शने । ३८३ । विष्कयति ।

क्षप प्रेरणे । ३८४ । क्षपयति । क्षपितो विप्रः ।

वस निवासे । ३८५ । वसयति ।

तुल्य आवरणे । ३८६ । तुल्ययति । अतुल्ययदुल्यितोऽद्रे रिति माघः ।
तुल्यितः । एवं गडयति आन्दोलयति डलयति तुजयति तुजः शुण्ठयति
शुण्ठः स्फुटयति स्फुटः स्फटिकः स्फुटा ओजयति ओजः स्फुटयति स्फुटा
स्फुटितः अवचीरयतीत्यादयो यथाभिधानं वेद्याः ।

(12) णिङ्ङाच्चिरसने ।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकाश्चिचोऽपवादो णिङ् भवति निरसनेऽर्थे । हस्तौ
निरस्यति हस्तयते । पादयते । चक्षयते ।

(13) श्वेताश्वत्तरगालोड़िताह्वरकाणामश्वत्तरैकलोपश्च ।
 णिङिति वर्त्तते । धात्वर्थ इति च । श्वेताश्वत्तादीनाञ्चतुर्णां यथासंख्य-
 मश्वत्तरैक इत्येते लुप्यन्ते णिङ् च धात्वर्थे भवति । श्वेताश्वत्ताचष्टे तेनाति
 क्रामति वा श्वेतयते । अश्वत्तरमाचष्टे अश्वयते । गालोड़ित (46) माचष्टे
 गालोड़यते । आह्वरकमाचष्टे आह्वरयते । अबाधापि णिचो बाहुलकादिति
 श्वेताश्वयतीत्याद्यपि भवति ।

(14) पुच्छादिषु धात्वर्थ इत्येव सिद्धम् ॥ (47)

पुच्छादिषु प्रातिपदिकेभ्यो धात्वर्थ इत्येव सिद्धम् आत्मनेपदं णिजन्ताद्
 बहुलवचनाद् विज्ञेयम् । एवञ्च पुच्छभाण्डचीवरास्त्रिङिति (३।१।२०) न
 कर्त्तव्यमिति । सिद्धशब्दश्चायं मङ्गलार्थः । आदौ च वृद्धिशब्दः एव वृद्धाविति ।
 मध्ये टुग्रोश्च गतिवृद्धोरिति वृद्धिशब्दः । एवं त्रिमङ्गलमिदं शास्त्रं
 समाप्तमिति । श्रीः । (48)

वृत्तिन्यासं समुद्दिश्य कृतवान् ग्रन्थविस्तरम् ।

नाम्ना तन्त्रप्रदीपं यो विवृता स्तेन धातवः ॥ १ ॥

(46) गालोड़ितं वाचां त्रिमङ्गलम् ।

(47) अत्र धातुपाठान्तर्गतगणसूत्राणि पठान्ते यथा—(४) घटादयः पितः । घटादयो मितः । (३)

जनौकृष्णसुरज्जोऽमनाथ । (४) ज्वलज्वलज्वलनमामनुपसर्गाद्वा । (५) ग्लाप्तावतुवमाश्च । (६) कस्यमिचमाश्च ।

(७) शमोऽदर्शने । (८) यमोऽपरिवेषणे । (९) खदिरवपरिभ्याश्च । इति श्वादी ।

(10) चर्करौतश्च इत्यदादी । (11) स्वादय उदितः । इति दिवादी (१२) कुन्दसि । इति स्वादी ।

(१३) गान्धे मितोऽहेतौ । (१४) कुल्लगान्धो वा । (१५) हन्त्यर्थाश्च । (१६) आ खदः सकर्मकात् ।

(१७) आ घृणाद्वा । (१८) प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे बहुलमित्यवश्च । (१९) तत् करोति तदाचष्टे । (२०) तेनाति

क्रामति । (२१) धातुपञ्च । (२२) कर्त्तृकरणाद्वात्वर्थे । (२३) बहुलमेतन्निदर्शनम् । (२४) णिङङ्गान्निरसने ।

(२५) श्वेताश्वत्तरगालोड़िताह्वरकाणामश्वत्तरैकलोपश्च (१६) पुच्छादिषु धात्वर्थ इत्येव सिद्धम् । इति
 चुरादी ।

(48) एभ्योऽन्ये च केचित् सीत्रा धातवः सन्ति । ते च यथा—

१ । ऋतिः—ऋतेरीयडित्यनोक्तः । (३।१।२८) ऋतीयते । प्रार्त्तीयते ।
 उपात्तीयते । ऋतीयाञ्चक्रे आनर्त्तं । ऋतीयिष्यते अर्त्तिष्यति । आर्त्तीयत ।
 आर्त्तीयिष्ट आर्त्तीत् । आर्त्तितीयिष्यते आर्त्तितीष्यति । ऋतीयित्वा आर्त्तित्वा
 ऋतित्वा । ऋतीया । “जुगुप्सा ऋतीया घृणा ।”

आकृष्य भाष्यजलधेरथ धातुनाम-

पारायणक्षपणपाणिनिशास्त्रवेदी ।

२ । स्तन्भुस्तन्भुस्तन्भुस्तन्भु । २-५ । तथाहि सूत्रम्—“स्तन्भुस्तन्भु
स्तन्भुस्तन्भुस्तन्भुस्तन्भुः शुद्ध । (३।१।८२) सर्वे रोधनार्थाः । माधवमते तु
प्रथमतो द्वितीयौ स्तम्भाभ्यां द्वितीयो निष्कोषणार्थं तृतीयो धारणार्थः । स्तम्भोति
स्तम्भाति । विष्टम्भाति विष्टम्भोति । अवष्टम्भोति अवष्टम्भाति । तस्तम्भ ।
अवतष्टम्भ । स्तम्भिष्यति । स्तम्भोतु स्तम्भातु । स्तम्भुहि स्तम्भान् । स्तम्भुयात्
स्तम्भीयात् । स्तम्भ्यात् । अस्तम्भत् अस्तम्भीत् । तिस्तम्भिषति । प्रतितिष्ट-
म्भिषति । तास्तम्भ्यते । स्तम्भयति । अतस्तम्भत् । प्रतिष्टम्भः । बाहुप्रतिष्ट-
म्भविह्वलमनुरिति रघुकाव्ये । स्तम्भित्वा स्तम्ब्वा । स्तम्बः । उत्तम्भः । उत्तम्भि-
तो ङभिर्तीवतरां शिरोभिरिति माघः । २ ।

सुप्नोति सुप्नति । तुष्टुभ । सुम्भिष्यति । असुम्भीत् । सुम्भित्वा
सुम्भा । सुम्बः । ३ ।

स्वप्नोति स्वप्नाति । विष्कम्भोति विष्कम्भाति । च स्वप्न । स्वप्नियति ।
अस्वप्नीत् । स्वप्नित्वा स्वप्नु । स्वप्नः । ४ ।

स्कुम्नोति स्कुम्नाति । वुस्कुम्भ । स्कुम्भिष्यति । अस्कुम्भीत् । स्कुम्भित्वा
स्कुम्भ्या । स्कुम्भ्यः । ५ ।

६ । सातिः=सुखे । तथाच सूत्रम्—“अनुपसर्गास्त्रिभ्यविन्दधारिपरि
वेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । (३।१।३८) हितुमष्ट्यन्तः । सातयति ।
सातयः । क्तिपि सात् । परमात्मैत्यर्थः । सात्वन्तो भक्ताः । ६ ।

७। जु—गतौ वेगे च । सूत्रञ्च—“जुचक्राम्यदन्त्रम्यसृष्टिध्वलशुचलप-
पतपदः।” (३।२।१५०) जवति । जुजाव । जोता । अजन्तत्वादनित्यम् ।
जोष्यति । अजावीत् । जुजूपति । अजीजवत् । जवनः । प्रजवी । जूः । जुवी ।
जूतिः । जवः । विजावको नाम देशः । वैजावकः । कच्छादिभ्यश्चेत्यण्
(४।२।१३३) शैषिकः । ७ ।

कालापचान्द्रमततत्त्वविभागदक्षो
 धातुप्रदीपमकरोज्जगतो हिताय ॥ २ ॥
 इति महामहोपाध्यायश्रीमैत्रेयरचितकृतो धातुप्रदीपे
 चुरादीनां वृत्तिः ॥ १० ॥

—०—

धातुप्रदीपश्च परिसमाप्तः ॥ शुभम् ॥

८। तु गतिवृद्धिर्हिंसासु । सूत्रञ्च—“तुरुक्षुशम्यमः सार्वधातुके”
 (७।३।६५) । अयञ्च लुग्विकरण इति स्मरन्ति । तेनायमदादिः । तूति
 तवीति । तुतः तुवीतः । तुताव । तोता । तोष्यति । अतीषीत् ।
 अयञ्छान्दस इत्यापिशलिमतमित्यदादिषूक्तम् । ८ ।

९। दभिः—अयं वार्त्तिकोक्तः । तथाच ख्यत्प्रकरणे लपिदभि-
 भ्याञ्चेति वक्तव्यम् (३।१।१२४, वा) । दभति । ददाभ । दाभ्यम् । ९ ।

१०। चुलुम्प इति च वार्त्तिकोक्तो धातुः । चुलुम्पति चुलुम्पाञ्चकार ।
 एभ्योऽधिकाः केचित् क्षदितदिशुप्रभृतय उणादिषु उक्ता इति शम् । १० ॥

इति श्रीश्रीशचन्द्रचक्रवर्त्तिभट्टाचार्यकृतं
 धातुप्रदीपविवरणं समाप्तम् ॥

(116) 60